

НАЦІОНАЛЬНА ПЛАТФОРМА
Форуму громадянського суспільства
СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

ГІБРИДНІ ЗАГРОЗИ УКРАЇНІ І СУСПІЛЬНА БЕЗПЕКА.

Досвід ЄС і Східного партнерства

Аналітичний документ

Київ - 2018

ГІБРИДНІ ЗАГРОЗИ УКРАЇНИ І СУСПІЛЬНА БЕЗПЕКА. ДОСВІД ЄС І СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

В аналітичному документі проаналізовані гібридні загрози безпеці України, можливості і слабкі місця держави з протидії їм, досвід окремих країн Європейського Союзу і Східного партнерства, який може бути корисним для України. Документ також містить висновки і рекомендації щодо розбудови можливостей України гарантувати безпеку суспільства в умовах гібридних загроз. Документ може бути цікавий представникам державних органів України, країн Східного партнерства, міжнародних організацій, експертам, громадським організаціям, які працюють у сфері безпеки.

Цей аналітичний документ був підготовлений в рамках проекту «Сприяння розбудові можливостей України гарантувати безпеку суспільства в умовах гібридних загроз» за підтримки Європейського Союзу та Міжнародного фонду «Відродження» в рамках проекту «Громадська синергія» (<http://www.irf.ua/programs/eu/civicsynergy/>), під егідою УНП ФГС СхП. Його зміст є виключною відповідальністю Центру глобалістики «Стратегія XXI» і не обов'язково відображає точку зору Європейського Союзу та Міжнародного фонду «Відродження».

За загальною редакцією В.Мартинюка (керівника проекту)

Експертна група проекту: М.Гончар, А.Чубик, С.Жук, О.Чижова, Г.Максак, Ю.Тищенко, О.Зварич

За підтримки

| ЗМІСТ |

Резюме	5
Вступ	6
1. Гібридна війна Росії – загрози нового (старого) типу	8
1.1. Російська гібридна загроза безпеці українського суспільства	8
1.2. Інформаційна сфера – ключовий вимір гібридної війни	13
1.3. Прогресуюча гібресія Росії.....	15
1.4. Підходи до гібридних загроз в ЄС.....	17
1.5. Актуальні гібридні загрози безпеці України	20
2. Слабкість системи безпеки України напередодні агресії – карт-бланш для Росії	30
2.1. Неефективність державного гарантування безпеки суспільства від агресії РФ	30
2.2. Воєнна організація України – «старий віз без колеса»	34
2.3. Правоохоронна сфера – недоторканність керівництва і громадська незахищеність	37
2.4. Україна на російській енергетичній голці	39
2.5. Економічні та бізнес-зв'язки – прив'язана до РФ Україна	41
2.6. Інформаційна безпекова діра	43
2.7. Уразливий кіберпростір	44
2.8. Проблемні прогалини у сфері фундаментальних прав	46
2.9. Вразлива система політичних сил	47
2.10. Незахищена історія України – на руку Росії	48
3. Прогалини у державних можливостях безпеки. Сучасний стан	51
3.1. Слабкі місця державного безпекового механізму	51
3.2. Повільні зміни у створенні системи оборони держави	53
3.3. Нові функції правоохоронців у сучасних умовах	56
3.4. Що стримує енергетичну незалежність України?	58
3.5. Важка переорієнтація з російського ринку	60
3.6. Інформаційна політика України – латання дірок	62
3.7. Недоліки і досягнення у кіберсфері	65

3.8. Права людини, міжетнічні і міжконфесійні відносини – чи здатна держава реагувати?	68
3.9. Політичні партії України – чи сформувалася стійка система?	70
3.10. Політика виправлення історичної пам’яті як протидія гібресії	71
4. Досвід країн СхП і ЄС у розбудові державних можливостей протидії гібридним загрозам	73
4.1. Польща посилює протидію гібридним загрозам	73
4.2. Балтійський фронт протидії гібридній агресії	78
4.3. Гібридна війна: уроки Грузії для України	83
4.4. Молдова у протидії гібридній агресії	87
4.5. Інтеграційна гібридність відносин Білорусі та Росії	91
5. Висновки і рекомендації	96
Післямова	105

РЕЗЮМЕ

Гібридна війна Російської Федерації несе загрозу українському суспільству через свою непередбачуваність та використання його в якості об'єкта й, одночасно, інструменту агресії. Причетний до її ведення централізований державний механізм РФ активно грає на слабких місцях у системі безпеки України, яка потребує подальшого вдосконалення. Порівняльний аналіз здатності України протистояти агресії на момент переходу її в активну фазу у 2014 році та на нинішньому етапі дозволяє виявити причини низької ефективності протидії гібридним загрозам та сформулювати рекомендації для розбудови державних можливостей гарантувати безпеку суспільства. В той же час, до театру агресивних дій РФ також увійшли країни Східного партнерства (СхП) та ЄС, досвід яких у цьому вимірі є актуальним для України.

У процесі підготовки аналітичного документу були враховані результати проведених експертних дискусій, експертного опитування та міжнародного круглого столу, які дозволили опрацювати широкий спектр експертних оцінок і поглядів в Україні та країнах СхП і ЄС, а також сприяли поінформованості української громадськості про діяльність ЄС та європейську інтеграцію України у сфері безпеки. Серед підготовлених в результаті дослідження рекомендацій варто виділити необхідність розробки в Україні концептуального бачення комплексної протидії гібридним загрозам за зразком ЄС, переходу до дійсно парламентської республіки та налагодження функціонування системи управління державою без впливу олігархів, подолання корупції на усіх рівнях і чіткого формулювання державних політик у сфері суспільної безпеки. Напрацьовані рекомендації будуть корисними для державних органів України, які відповідальні за безпеку держави і суспільства, а також цікавими для врахування окремим інституціям ЄС, зокрема, Європейській службі зовнішньої діяльності, Представництву ЄС в Україні, Консультативній місії ЄС в Україні, країнам СхП, науковим, громадським та експертним організаціям, які опікуються питаннями безпеки.

ВСТУП

Регіон Східного партнерства не є стабільним та безпечним через низку конфліктів: Крим і Донбас в Україні, Придністров'я в Молдові, Абхазія і Південна Осетія в Грузії, Нагірний Карабах в Азербайджані. Населення країн СхП страждає не тільки від бойових дій в зонах конфлікту, але й від методів гібридної війни. Останні й передбачають використання громадськості у процесі досягнення поставлених агресором цілей. Відповідно, населення потребує захисту від таких гібридних викликів і загроз, що вимагає вироблення механізмів їх чіткої ідентифікації та протидії. Тому одним із пріоритетів ініціативи СхП є стабільність і безпека, що, зокрема, було відображено у Спільному робочому документі «Східне Партнерство – 20 очікуваних досягнень до 2020 року: фокусуєтесь на головних пріоритетах та реальних результатах», схваленому у грудні 2016 року. В Угоді про Асоціацію між Україною і ЄС також приділяється увага питанням безпеки, а серед цілей політичного діалогу визначено «посилення співробітництва та діалогу між Сторонами з питань міжнародної безпеки та антикризового управління, зокрема з метою реагування на глобальні й регіональні виклики та основні загрози».

Війна на сході України показала, що суспільство має бути не тільки споживачем безпеки, але й учасником її збереження, а державі слід зміцнювати власні спроможності протистояти новим викликам і загрозам. На сьогодні така спроможність державних органів України все ще потребує вдосконалення, що стає очевидним після аналізу факторів, які спричинили вторгнення РФ на українську територію, та нинішніх прогалин у державній безпеці. Цьому може сприяти оцінка і виправлення наявних недоліків, з урахуванням акумульованих рекомендацій українських та іноземних експертів, а також досвід країн СхП, які вже тривалий час протидіють гібридним загрозам, та активна взаємодія з ЄС задля гарантування безпеки суспільства, на чому й було зосереджене дане дослідження.

Особливістю війни гібридного типу є те, що вона ведеться замасковано з використанням переважно нелінійних тактик і націлена не на захоплення усієї території країни, хоча не виключається взяття під контроль окремих територій, а на отримання патронату над державою, який досягається через вплив на населення, політику, бізнес, силові структури. Тому протидія гібридним загрозам, які в державі мають бути чітко ідентифіковані, вимагає уваги до підвищення стійкості суспільства.

До протидії гібридним загрозам залучаються не тільки силові структури держави, але й практично усі міністерства та відомства, недержавні організації, бізнес, громадянське суспільство. З огляду на активне використання Росією інформаційно-пропагандистських інструментів, економічних й енергетичних важелів, втручання у внутрішньополітичне життя, стимулювання мовних, міжетнічних і міжконфесійних конфліктів, історичних маніпуляцій та інших засобів тиску на

слабкі місця держави і суспільства, першочерговим завданням стає вироблення національного імунітету стійкості та ефективної суспільно орієнтованої системи державного управління.

Під ударом російської агресії опинилось не тільки суспільство України, але й інших країн Східного партнерства та окремих країн-членів ЄС. Методика гібридних впливів РФ у цих країнах має схожі характеристики, а тому вироблені в одній країні заходи протидії можуть бути застосовані в інших. Хоча Україна має найбільший досвід у протидії російській агресії гібридного характеру, все ж постійне вивчення та аналіз ситуації в інших країнах СхП та ЄС є необхідним через спроби Москви використати їх для розширення масштабу гібридного наступу.

Поглиблення міжнародного співробітництва для консолідованого протистояння гібридній агресії РФ є вкрай важливим, але ключові причини його успішності знаходяться всередині держави. А тому й зусилля з розбудови державних можливостей України протистояти гібридним загрозам стосуються переважно внутрішнього виміру, на що й звертається головна увага у цьому дослідженні.

1. ГІБРИДНА ВІЙНА РОСІЇ – ЗАГРОЗИ НОВОГО (СТАРОГО) ТИПУ

Гібридна агресія (гібресія) Росії проти України переросла в активну фазу на початку 2014 року, хоча підривною діяльністю проти України вона стала вести одразу після проголошення Україною незалежності у 1991 році. Такої думки дотримується більшість (51,4%) з 37 українських експертів, які взяли участь в опитуванні, що здійснювалось у період з 18 по 28 серпня 2017 року Центром глобалістики «Стратегія XXI» за підтримки ЄС і Міжнародного фонду «Відродження»¹. Оцінки українських експертів також свідчать про те, що Росія завжди працювала над ослабленням України, і ця діяльність особливо активізувалась з приходом В.Путіна до влади.

1.1. Російська гібридна загроза безпеці українського суспільства

Ініціатором гібридної війни Росії проти України є В.Путін, але не варто списувати виключно на нього провину за її розв'язання. Окрім нього до її підготовки причетні й інші персонажі з путінської вертикалі влади, зокрема, Владислав Сурков (Асланбек Дудаєв), Валерій Герасимов, Олександр Дугін, глава Російської православної церкви Кирил (Володимир Гундяєв) та деякі інші особи з ближнього кола Путіна, якого можна розглядати як генерального замовника гібресії проти України. Зокрема, концепція «русского мира» була розроблена відомим російським геополітиком-реваншистом, радником низки російських керівників з геополітичних питань О.Дугіним², що сформувало запит на нову версію ведення нелінійної (гібридної) війни. Якщо початково «русский мир» сприймався як категорія «м'якої сили» впливу на російськомовне населення України, то після анексії Криму — як виправдання російської гібридної агресії.

Технологічне бачення реалізації концепції гібридної війни належить головному політичному консультанту Кремля Владиславу Суркову, який апелює до базового 4-тактного алгоритму нелінійних процесів, детально описаного в аналітичній публікації «Війни XXI: Полігібресія Росії» Центру глобалістики «Стратегія XXI», що використовуються для гібридних технологій ведення війни: 1) хибно-цільове програмування партнера-противника через «коопераційну модель» під прикриттям якої реалізується програма його крипто-деструкції; 2) трансформація визначеностей і станів у сукупність невизначеностей, хаотизація причинно-наслідкових ланцюжків; 3) управління хаосом через швидкі рішення, ініціативні дії та превентивні заходи щодо інших акторів; 4) впорядкування хаосу, реінжиніринг простору, отримання нової реальності через синергетику. Наслідки не-

1 Сприяння розбудові можливостей України гарантувати безпеку суспільства в умовах гібридних загроз. Результати експертного опитування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://geostrategy.org.ua/images/%D0%94%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%8E.pdf

2 Профессор Дугин, обычный русский фашист. [Електронний ресурс]/Аргумент.– Режим доступу: <http://argumentua.com/stati/professor-dugin-obychnyi-russkii-fashist>

лінійних процесів часто виявляються непередбачуваними, довільними, самоорганізованими.

Питаннями військового характеру гібридної війни РФ займався Генеральний штаб ЗС РФ, де за напрямком гібридних воєн відповідав генерал Валерій Герасимов – заступник Начальника Генерального штабу з грудня 2010 року, а з листопада 2012 року – НГШ. Показово, що в ході військової реформи Чорноморський флот РФ, основні сили якого базувалися на території України – в Севастополі і Криму, був підпорядкований Південному військовому округу (ПВО), створеному 4 жовтня 2010 року зі штабом в Ростові-на-Дону. Це виявилось важливим для успіху кампанії засилання на півострів «зелених чоловічків», що не були підпорядковані флоту, який мав у своєму складі багато громадян України, адже це зумовило б розкриття операції в процесі її підготовки. Натомість розташування штабу в Ростові було вкрай зручним з позиції забезпечення оперативного управління бойовими діями в східних областях України в рамках проекту «Новоросія», а також в рамках можливого прокладення сухопутного коридору до Криму з Донбасу через українське Приазов'я.

До колективу спів-авторів гібридної війни РФ проти України слід додати згаданого вище главу РПЦ Кирила, православного олігарха Костянтина Малофєєва, колишнього главу адміністрації російського президента Сергія Іванова, кума Путіна, лідера пропутінської організації «Український вибір» Віктора Медведчука. Уже навіть сам склад цього «авторського колективу» демонструє, що, хоча кінцевою метою є контроль держави України, але шлях для її досягнення пролягає через українське суспільство і його свідомість.

У період зростання цін на нафту в 2000-х роках виник симбіоз пострадянської клептократії та європейської плутократії. Доходи від експортних енергоресурсних потоків з Росії в ЄС, що перерозподілялись через офшорні механізми, значною мірою осідали в Європі у вигляді банківських вкладень, купівлі нерухомості та місцевого бізнесу. У той час, як європейський політикум бачив в цьому лише вигідний бізнес, режим Путіна використовував це як приманку для створення потужного і впливового лобі, яке в «Час «Ч» зіграє свою роль, допомагаючи Росії зсередини ЄС. Яскравим прикладом стала газова криза 2009 року, коли Росія використала газовий важіль впливу, перекривши постачання газу до ЄС і примусивши мільйони людей мерзнути в холодну зиму, а низка європейських політиків підштовхували Україну до укладання не вигідних їй газових контрактів з РФ.

Чимале навантаження з підготовки гібридної війни припало на МЗС РФ і кероване ним Федеральне агентство у справах СНД, організацію співвітчизників за кордоном і з міжнародної гуманітарної співпраці, більш відоме як «Россотрудничество». З конгломерату маргінальних проросійських організацій, рухів, партій і блоків, під організаційною опікою дипломатів з посольства РФ в Україні та генерального консульства у Сімферополі, запрацювала машина «русского мира». У листопаді 2016 року у своїй резолюції Європейський Парламент прирахував

«Россотрудничество» до інструментів Кремля для здійснення пропагандистського впливу на громадян країн-членів ЄС.³

За оцінкою експертів, Російська Федерація готувалася до окупації Кримського півострова в 2015 році. Приводом мала послужити «загроза приходу до влади в Україні президента-нациста» в результаті чергових президентських виборів. Однак, нерозрахунковий сценарій – Євромайдан, Революція Гідності, втеча В. Януковича з України, змусив військово-політичне керівництво Росії реалізувати свої експансіоністські плани достроково.

Гібридну війну проти України РФ розв'язала не в квітні 2014 року з початком подій на Донбасі, і не в лютому з початком окупації Криму. Початок кримських подій символізує задіяння військового компонента, якого Москва досі не потребувала (хоча все і було підготовлено до військового сценарію), оскільки все і так йшло за «планом аншлюсу». Базові елементи цього плану — деатлантизація і деєвропеїзація системи управління через інституційні зміни. Особливо слід відзначити те, як під впливом агентури Кремля були внесені інституційні зміни в систему влади в Україні. З обранням В.Януковича президентом України в 2010 році, «ампутації» зазнали ключові інститути, які відповідали за співпрацю з НАТО і ЄС, а саме: Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції при Президентові України та Координаційне бюро європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України. Був прийнятий закон про засади внутрішньої і зовнішньої політики, в якому був зафіксований «позаблоковий статус України», який не має міжнародно-правового механізму визнання. Це дозволило Росії де-факто розвернути політику України з європейського та євроатлантичного напрямку на євразійський, залишаючи незмінною лише проєвропейську риторику Києва задля умиротворення і введення в оману українського суспільства та лідерів Євросоюзу.

Реалізація путінського бліцкригу інкорпоратизації України в «русский мир» через механізм євразійської інтеграції, фактично стартувала з промови президента РФ 27 липня 2013 року в Києві з нагоди святкування 1025-річчя хрещення Русі на конференції з вельми показовим символізмом в назві «Православно-слов'янські цінності – основа цивілізаційного вибору України», яка була організована пропутінським «Українським вибором» В. Медведчука.

«Напівжорсткі впливи» відповідно до кремлівського плану гібресії з 14 серпня 2013 року отримали нову якість в рамках проксі-фази. Росія в явочному порядку і масово стала зупиняти український експорт в РФ, завдаючи економічних

3 European Parliament resolution of 23 November 2016 on EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties (2016/2030(INI)) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P8-TA-2016-0441+0+DOC+PDF+V0//EN>

збитків Україні. Згідно заяви Федерація роботодавців України (ФРУ) «Росія фактично перекрила весь український імпорт»⁴. ФРУ відзначила, що проблеми на українсько-російській митниці почалися ще у 20-х числах липня, що співпадає у часі з візитом В. Путіна до Києва 27 липня. За інформацією ФРУ, з 14 серпня до профілю ризику системи управління ризиками Федеральної митної служби РФ було додано всіх без винятку українських експортерів. У ФРУ розцінювали ситуацію як «повну зупинку українського експорту на невизначений час»⁵. Показово, що джерелом інформації про торговельну блокаду України стала організація (ФРУ), очолювана газовим олігархом Д. Фірташем, який відігравав одну з ключових ролей в газових кризах 2006 та 2009 років і фактично був проксі-інструментом Росії в Україні. Алармізм заяви ФРУ, очевидно, мав на меті спровокувати українських експортерів до тиску на уряд з тим, що він прийняв рішення про приєднання до Митного союзу.

Таким чином, мета зусиль РФ стала явною – не допустити підписання Угоди про асоціацію з ЄС і втягнути Україну в Митний союз. Суть такого сценарію – взяти Україну без єдиного пострілу, батоном і пряником, змусивши режим Януковича зробити безповоротний геополітичний розворот в бік Росії. Влітку-восени 2013 року був задіяний механізм «батога» і жорсткого пресингу, який посилювався через нав'язувані контакти в жовтні-листопаді незадовго до Вільнюського саміту Східного партнерства. Євроінтеграційні устремління українського суспільства ні Путін, ні Янукович не враховували.

Перепрограмування «президентського керуючого модуля» системи державного управління забезпечило Путіну відмову Януковича від підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Втіленням очікуваного в Кремлі результату стало розпорядження Кабінету міністрів України № 905-р від 21 листопада 2013 року, яке визначило призупинення *«процесу підготовки до укладення Угоди про асоціацію між Україною з одного боку та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергетики та їх державами-членами, з іншого боку»*. У листопаді-грудні були задіяні «пряники» — обіцянки багатомільярдних замовлень для підприємств українського ВПК.

Кульмінацією застосування «пряників» стала обіцянка Кремля у наданні Україні 15 млрд. дол. США кредитних ресурсів, три мільярди з яких були надані негайно, а також газ з «дисконтом під Януковича» по 268,5 дол. США за 1000 куб. м, що знайшло своє відображення в московських домовленостях зустрічі Путіна з Януковичем 17 грудня 2013 року. Практично, це стало остаточною капітуляцією

4 Україна-Росія: "торговельна війна" чи "певні проблеми"? Анастасія Зануда. [Електронний ресурс]/BBC Україна. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/business/2013/08/130815_customs_ukraine_russia_az

5 Там же.

Януковича і успіхом в застосуванні хибно-цільового програмування Кремлем, що призвело до повороту зовнішньополітичного вектора від європейського до євразійського й заміни декларативної євроінтеграційної моделі базовими конструктами країни-агресора: «православно-слов'янська єдність», «русский мир», «митний союз». Ці дії Кремля виявилися в цілому успішним. Однак, Євромайдан викликав нерозрахунковий сценарій і виплеснув неконтрольовану енергію українського суспільства, що змусило РФ перейти до застосування воєнного компоненту.

Операція ЗС РФ з окупації Кримського півострова – закамфльована силова частина плану гібридної агресії РФ проти України. Це був попередньо планований етап задіяння воєнного компоненту гібридної війни на випадок, якщо після інтенсивної проксі-фази, що тривала з 14 серпня 2013 року по 20 лютого 2014 року, не вдасться досягти стратегічної мети – взяти Україну цілковито, упокоївши Майдан.

Операція розпочалася 20 лютого 2014 року, коли президент В. Янукович ще перебував у Києві й вів переговори з опозицією за участі міжнародних посередників – міністрів закордонних справ Польщі, Німеччини та Франції, а також спецпредставника президента РФ. Тим часом, в Севастопольську бухту, користуючись правом заходу без митного огляду, наданим кораблям та суднам ЧФ РФ згідно з російсько-українськими угодами 1997 року, заходили десантні кораблі ЧФ з «зеленими чоловічками» на борту, а на аеродромі в Качі сідали борти з спецпризначеннями загону «Вимпел». Одночасно здійснювались заходи із забезпечення підтримки агресивних дій РФ серед місцевого населення, включаючи поширення пропаганди та створення місцевих «сил самооборони», під яких маскували російських спецпризначенців і найманців. Як відзначає кримський експерт Андрій Клименко, інформаційно-пропагандистська підготовка території була заснована на прямому залякуванні населення міфічними репресіями з боку «українських фашистів». Щоб ще більше ввести в оману місцеве населення, а також міжнародну спільноту, були проведені «референдуми» про приєднання Криму до РФ, що проходили під контролем російських військ та «загонів самооборони».

Операція з окупації та анексії Криму стала доволі вірцевою з точки зору відповідності досягнутих цілей попередньо розробленому плану та послідовності його виконання. Вона стала своєрідним стандартом виконання гібресії. Напрацьований шаблон був негайно застосований в ході наступного етапу «Русской весны» — «Проект «Новоросія».

Межею переходу гібридної війни в конвенційну є відкрите масоване застосування регулярних збройних сил країною-агресором. Для переходу до ведення класичної війни приводом мав стати інцидент із збиттям «київською хунтою» цивільного лайнера російської авіакомпанії над Україною. Знищення рейсу МН17 малайзійської авіакомпанії 17 липня 2014 року, яке відбулось, ймовірно,

внаслідок помилки виконавців з 53-ї зенітно-ракетної бригади ЗС РФ, поставило хрест на сценарії відкритої війни проти України.

Росія була змушена продовжити гібридну війну, але за «сценарієм В», себто, коли «сценарій А» повторення кримського бліцкригу на сході та півдні України не вдався й «сценарій Б» — «проект Новоросія» явно став давати збої: «повстання російськомовного населення Південного сходу України проти фашистської хунти» не відбулося; сепаратистські виступи у Харкові, Одесі, Запоріжжі, Дніпропетровську були нейтралізовані центральною владою; розширення проголошених на окупованих територіях Донбасу «ДНР» та «ЛНР» до адміністративних меж Донецької та Луганської областей зазнало невдачі; дії ЗС України та добровольчих батальйонів локалізували активність незаконних збройних формувань та російських інтервентів в межах окремих районів двох областей Донбасу. Діючи за технологією війни гібридного типу, Росія продовжувала твердити про незалученість ЗС РФ до «конфлікту в Україні» («их там нет»), що й робить до цього часу.

Дії Росії проти України, як агресія гібридного типу, відбувається в маскованій формі – на початковому етапі під виглядом формувань ополченців, козаків, добровольців, в подальшому у вигляді збройних формувань маріонеткових державних утворень, де, за легендою російської пропаганди, місцеві «трактористи», «шахтарі», «фермери» роздобули озброєння та бойову техніку, сховану в шахтах та захоплену у «київської хунти». Головною небезпекою гібридної війни РФ на усіх етапах є використання громадськості у процесі досягнення поставлених агресором цілей через інформаційно-пропагандистський вплив на їхню свідомість, стимулювання недовіри до державних і правоохоронних органів, нав'язування переконання, що життя у державі-агресорі краще, у порівнянні з державою-жертвою, та пониження рівня безпеки суспільства в цілому.

1.2. Інформаційна сфера – ключовий вимір гібридної війни

Росія розпочала свій наступ проти Заходу з інформаційно-пропагандистського фронту, а також з кібер-простору. Росія стала розглядати інформаційно-психологічні та кібер-операції як різновид зброї масового ураження нелетального характеру. Перша потужна наступальна кібер-операція Росії за рубіжем була спрямована проти країни-члена НАТО та ЄС – Естонії у квітні 2007 року. Тритижневі систематичні хакерські атаки на державні та приватні сайти були акцією помсти за наміри влади Таллінна перенести пам'ятники радянської доби, що викликали негативну реакцію Кремля. Супроводжувались вони потужною інформаційною агресією проти Естонії. Наступним полігоном для відпрацювання кібер-атак, але вже в воєнних умовах, стала Грузія під час війни 2008 року.

Грузинська кампанія стала поштовхом до наступного кроку Росії з нарощування наступального кібер-потенціалу. В кінці 2009 року за дорученням президента РФ Д.Медведева був створений Центр підготовки фахівців інформаційного про-

тиборства, завданнями якого серед іншого визначено підготовку та здійснення хакерських атак на медіа-ресурси та важливі об'єкти противника, робота в інтересах спецслужб задля здобуття широкого спектру унікальної інформації. Одночасно, з 2007 по 2013 роки тривав процес взяття російського медіапростору під контроль держави. Незалежні російські ЗМІ або купувалися прокремлівськими структурами, або закривалися. Наприклад, телеканал НТВ, який тривалий час вважався «рупором свободи слова», зараз є цілком провладним медіа⁶.

Як відзначає Національний інститут стратегічних досліджень у своїй монографії «Світова гібридна війна: Український фронт», вперше Путін випробував контрольований медіаресурс як інформаційну зброю у поєднанні з військовими діями під час агресії Росії проти Грузії у 2008 році. Відпрацьовані інформаційно-пропагандистські механізми потім були використані в Україні: швидке та масштабне наповнення зони бойових дій контрольованими російськими журналістами; спроба монополізувати контроль за наданням контенту із зони бойових дій; продукування фейків; направлення до зони бойових дій російських діячів культури; використання найманих іноземних журналістів⁷. Кремль зробив висновки з невдач інформаційного висвітлення війни проти Грузії та більш уважно поставився до можливостей і потреб інформаційного інструменту. Бюджет Russia Today був збільшений з 30 до 100 млн. дол. США, а в останні роки він сягнув 250 млн. дол. США. З метою поширення інформаційно-пропагандистського продукту на закордонну аудиторію, на базі «РИА Новости» і радіокомпанії «Голос России» була сформована «МИА Россия сегодня», з бюджетом 99,7 млн. дол. США у 2016 році, у складі якої був створений новий інформаційний інструмент Sputnik, що поширює інформацію більш як 30-ма мовами у десятках країн, переважно Європи, досягнувши рівня місцевого н'юс-мейкера.

Про різкий зсув 2013 року в напрямку наступальної діяльності в кіберпросторі свідчить активність з формування нових таємних структур під егідою військового відомства. У 2014 році, наказом міністра оборони РФ С. Шойгу, були створені війська інформаційних операцій, а при Генштабі ЗС РФ – кібернетичне командування. Начальник ГШ ЗС РФ в 2004–2008 роках генерал армії Юрій Балуєвський з цього приводу відзначив: «Перемога над противником в цій [інформаційній] війні може бути набагато важливішою, ніж перемога в класичному військовому протистоянні, оскільки вона безкровна, а ефект вражаючий, знекровлює і паралізує всі органи влади держави-супротивника»⁸.

6 Світова гібридна війна: Український фронт, Національний інститут стратегічних досліджень, Київ, 2017, 145с. [Електронний ресурс]/НІСД. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2431/>

7 Світова гібридна війна: Український фронт, Національний інститут стратегічних досліджень, Київ, 2017, 146с. [Електронний ресурс]/НІСД. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2431/>

8 Никита Буранов. Принципиально новые войска. [Електронний ресурс]/ «Expert Online». – Режим доступу: <http://expert.ru/2017/03/1/kibervojna/>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 01.03.2017.

Наприкінці 2015 року для підвищення ефективності інформаційної війни проти України керівництво Генштабу ЗС РФ створило в складі Центру територіальних військ Південного військового округу РФ Центр інформаційного протидіювання (ЦІП) в Новочеркаську. Під його управлінням в Донецьк було доставлено потужний програмно-апаратний комплекс, призначений для проведення розподілених кібератак (DDoS-атаки).

Інформаційно-пропагандистська робота РФ проти України спрямовувалась на проросійськи налаштоване населення індустріальних районів України з концентрацією на цільові групи державних службовців, інтелектуальних еліт, людей старшого віку. Активною була діяльність Росії в соціальних мережах (передусім найпопулярніших на пострадянському просторі «Однокласниках» і «ВКонтакте»), де поширювались проросійські меседжі⁹.

РФ продовжує проводити спеціальні інформаційні операції по всій території України, використовуючи найрізноманітніші канали, зокрема незаборонені медіа-ресурси та соціальні мережі. Головні зусилля Кремля спрямовуються на дискредитацію керівництва України, української армії, зовнішньополітичного курсу держави, відновлення української влади на звільнених територіях, роботи з внутрішньо переміщеними особами, триваючого процесу реформування країни¹⁰.

1.3. Прогресуюча гібресія Росії

Ретроспективний аналіз матеріалів прокремлівських аналітиків дозволяє зробити висновок про те, що однією з головних цілей Росії є деградація системи трансатлантичного партнерства і солідарності, репозиціонування Європи в бік Євразії задля створення так званого спільного простору безпеки і торгівлі від Лісабона до Владивостока і від Санкт-Петербурга до Коломбо. Щоб визначити, що буде робити путінська Росія, необхідно зрозуміти російську систему координат, в якій приймаються рішення стратегічного порядку. «Росія — самодостатня країна» — це багатозначна констатація В. Путіна з його Валдайської промови 2014 року.

За даними SIPRI, в той час, коли країни ЄС і НАТО скорочували воєнні видатки, Росія їх нарощувала, і поки що не планує зупинитись, якщо її не зупинять зовнішні фактори: зменшення цін на енергоносії; санкції ЄС, США та інших західних країн; скорочення економічного співробітництва з РФ, тощо.

9 Світова гібридна війна: Український фронт, Національний інститут стратегічних досліджень, Київ, 2017, 262с. [Електронний ресурс]/ НІСД. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2431/>

10 Там же. 264с.

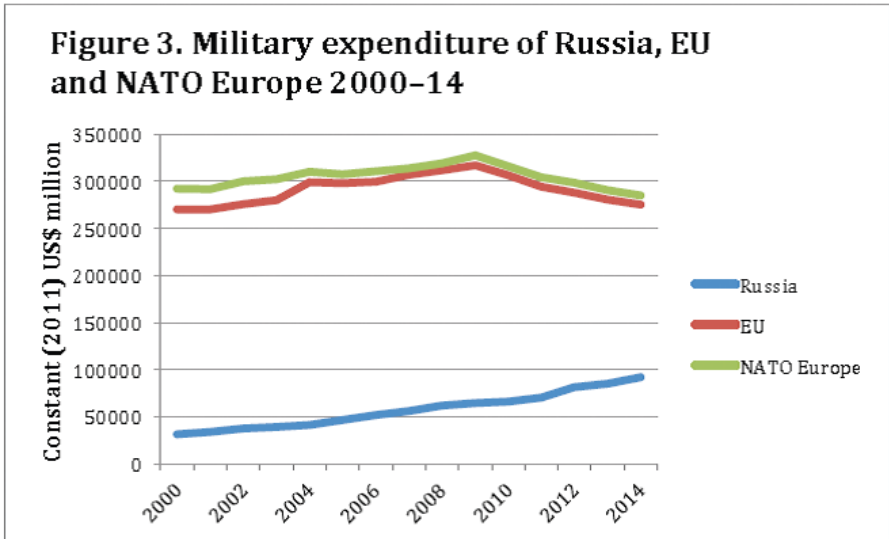

Рис.1. Військові витрати Росії, ЄС і НАТО у 2000-2014 роках

Джерело: <http://www.sipri.org/media/website-photos/milex-media-background-2015>

Початок гібридної війни є непомітним. Помітною вона стає після введення в дію військового компонента в явній або замаскованій формі. Все це вказує на те, що Кремль готовий до нової, більш масштабної хвилі геополітичної експансії, базуючись на силі Росії (в тому числі збройній) і слабкості Заходу. Власне, цю експансію в тестовому режимі було розпочато в серпні 2008 року з 5-денної війни проти Грузії. У 2014-му вона продовжилася.

Демонстративне ігнорування західних санкцій, контрсанкції, заперечення збройного вторгнення в Україну одночасно з демонстрацією ядерної міцності, є підтвердженням того, що Росія не має наміру зупинитися. Понад те, реактивні та недостатні дії Заходу щодо Росії протягом гібридної війни проти України, що триває, були загалом передбачувані для Кремля, як і очікуваний ефект стомленості від санкційного режиму проти РФ. І це ідеально для Кремля.

Сучасний задум Кремля може полягати у створенні передумов для стратегічного торгу зі США. В нинішніх умовах, коли в Росії є Путін, коли Захід несконсолідований, як під час холодної війни, коли в Європі дедалі більше поширюються антиамериканські настрої, з'являється унікальне вікно можливостей. Тому Кремль не відступає від своєї агресивної мети, використовуючи усі доступні можливості, зокрема: вплив на ситуацію в Сирії; посилення військового дисбалансу у Чорноморському регіоні на свою користь за рахунок мілітаризації Криму; дестабілізацію Західних Балкан; демонстрацію ядерної потужності.

Там, де Росія активізувалась політично, дедалі більше напружується становище – на Південному Кавказі, в Молдові, на Балканах. Росія діє методом створення мультикризових сценаріїв для Заходу. Для того, щоб діяти в регіонах Південного Кавказу, Чорномор'я, Середземномор'я та Балкан, а також проти України та Європи, Росія нарощує військовий потенціал в Криму. Росія, з її технологіями підривної діяльності та гібридних війн, за оцінками Центру міжнародної морської безпеки CIMSEC, є джерелом регіональних ризиків і загроз для Європи¹¹. Паралельно з дестабілізацією Західних Балкан Росія посилює тиск на найближчого союзника – Білорусь, навіть обмежена незалежність якої стає перешкодою для реалізації Кремлем геостратегічних планів у Центрально-Східній Європі.

Створення Росією осередків напруження і нестабільності з використанням гібридних методів супроводжується пониженням рівня безпеки для населення, яке там проживає, що викликає занепокоєння в НАТО і Європейському Союзі. Тому Брюссель все більше приділяє уваги ідентифікації гібридних загроз та визначенню способів їх нейтралізації і протидії.

1.4. Підходи до гібридних загроз в ЄС

В ЄС доволі чітко ідентифікували «гібридні загрози» та визначали заходи протидії. Була розроблена низка документів, включаючи Глобальну стратегію ЄС, Спільний рамковий документ з протидії гібридним загрозам (06.04.2016р.)¹² і Спільна доповідь Європейському парламенту і Європейській Раді з його імплементації (19.07.2017р.)¹³, Оперативний протокол ЄС з протидії гібридним загрозам «EU Playbook» (05.07.2016р.), Спільний робочий документ «Східне партнерство – 20 очікуваних досягнень до 2020 року: фокусуєтесь на головних пріоритетах та реальних результатах» (15.12.2016р.), доповідь Європейського парламенту «Протидія гібридним загрозам: Співпраця ЄС-НАТО» (березень 2017р.)¹⁴.

У Спільному рамковому документі зазначено, що ключові виклики миру і стабільності лежать у східному і південному сусідстві ЄС, хоча там, на відміну від згаданого документу Європарламенту, де чітко називаються РФ та ІДІЛ, не вказуються джерела цих викликів. Глобальна стратегія ЄС навіть визначає, що «на сході був порушений європейський безпековий порядок», та вказує причину – «порушення Росією міжнародного права та дестабілізація України». У Спіль-

11 The Role of the Black Sea in Russia's Strategic Calculus. Byron Chong. [Електронний ресурс]/ CIMSEC. – Режим доступу: <http://cimsec.org/role-black-sea-russias-strategic-calculus/31805>

12 Joint Communication to the European Parliament and the Council. Joint Framework on countering hybrid threats — a European Union response. [Електронний ресурс]/European Commission. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016JC0018&from=EN>

13 Joint Report to the European Parliament and the Council on the implementation of the Joint Framework on countering hybrid threats — a European Union response. [Електронний ресурс]/EU Council. – Режим доступу: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11539-2017-INIT/en/pdf>

14 Countering hybrid threats: EU-NATO cooperation. Briefing. [Електронний ресурс]/ European Parliamentary Research Service.– Режим доступу: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/599315/EPRS_BRI\(2017\)599315_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/599315/EPRS_BRI(2017)599315_EN.pdf)

ній доповіді Європейському парламенту і Раді підкреслюється, що «загрози все більше набувають неконвенційних форм».

У Спільному рамковому документі гібридні загрози концептуально визначено як «поєднання примусової та підривної діяльності, традиційних і нетрадиційних методів (тобто дипломатичних, військових, економічних, технологічних), які можуть бути скоординовано використані державними чи недержавними суб'єктами для досягнення конкретних цілей, залишаючись на рівні нижче порогу формально оголошеної війни». У згаданій доповіді Європейського парламенту гібридну війну визначено як «ситуацію, у якій країна вдається до відкритого використання збройних сил проти іншої країни на додаток до комбінації інших засобів (тобто економічних, політичних та дипломатичних)», а гібридну загрозу як «явище, яке виникає внаслідок конвергенції та взаємозв'язку різних елементів, які разом утворюють більш складну та багатовимірну загрозу».

В ЄС класифікують сфери протидії таким загрозам: інформаційна сфера, енергетика, транспорт та інфраструктура, космос, військова сфера, охорона здоров'я і продовольча безпека, кібер-простір, фінансова сфера, промисловість, громадський або суспільний вимір.

Слід зазначити, що в ЄС досить серйозно підійшли до виявлення гібридних загроз і ще минулого року запропонували створити Центр аналізу гібридних загроз ЄС (EU Hybrid Fusion Cell) в рамках Розвідувального і ситуативного центру ЄС (EU Intelligence and Situation Centre, EU INTCEN) Європейської служби зовнішньої дії. Саме на цю нову структуру, яка у травні 2017 року набула повної оперативної здатності, і покладається завдання збору, аналізу і доведення відкритої та закритої інформації стосовно індикаторів та попереджень про гібридні загрози. Цей Центр підводить гібридні загрози під єдиний європейський знаменник та доводить відомості про них, у тому числі й у формі «Гібридного Бюлетеня» (Hybrid Bulletin), до інституцій ЄС і країн-членів Євросоюзу. Одночасно, було запропоновано створити Центр передового досвіду з протидії гібридним загрозам, який був запущений у квітні 2017 року у Фінляндії¹⁵, і який зосереджується на дослідженнях загроз такого типу та механізмів протидії їм.

Країни-джерела гібридних загроз, як визначають в ЄС, можуть використовувати вразливих членів суспільства, нав'язуючи їм радикальні та екстремістські ідеї через сучасні канали комунікації (пропаганда). Тому в інформаційній сфері Євросоюзу ключовим завданням визначив підвищення рівня обізнаності суспільства та протидії пропаганді. Була створена Спеціальна група «Стратком Схід» (East Stratcom Task Force), запущений спеціальний проект EU-STRAT, який працює й по країнам Східного партнерства, а вилучення нелегального інформаційного контенту покладається, зокрема, на Антитерористичний інтернет-центр

15 European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats established in Helsinki. [Електронний ресурс]/Finish Government. – Режим доступу: http://valtioneuvosto.fi/en/article/-/asset_publisher/10616/eurooppalainen-hybridituhkien-osaamiskeskus-perustettiin-helsinkiin

ЄС у складі Європолу. У кібер-сфері ЄС схвалив Стратегію кібер-безпеки ЄС, Європейський порядок денний безпеки, Директиву з мережевої й інформаційної безпеки. Окремо Єврокомісія створила Агентство ЄС із мережевої й інформаційної безпеки (ENISA) для протидії кібер-загрозам на рівні ЄС та Платформу мережевої й інформаційної безпеки (NIS Platform) для взаємодії органів ЄС з громадськими та приватними гравцями у кібер-просторі.

Важливо відзначити, що в енергетичній сфері в якості протидії гібридним загрозам у Спільному рамковому документі визначена необхідність диверсифікації джерел і шляхів постачання енергоресурсів до ЄС, перш за все — розвиток Південного газового коридору для поставок каспійського газу і створення хабів скрапленого газу. З метою захисту критично важливої інфраструктури діє Європейська програма захисту критично важливої інфраструктури (EPCIP), а Європейське оборонне агентство працює над визначенням необхідних можливостей захисту. Для протидії гібридним загрозам у військовій сфері ЄС обмежився посиленням розвідки, розвитком відповідних можливостей із захисту критичної інфраструктури і протидії використанню міні-дронів.

З протидії гібридним загрозам Євросоюз взаємодіє з іншими країнами і міжнародними організаціями — ООН, ОБСЄ, НАТО. Так, у Спільній заяві Президента Європейської Ради, Президента Європейської Комісії і Генерального секретаря НАТО від липня 2016 року першим завданням визначено «підвищення здатності протидіяти гібридним загрозам»¹⁶. В практичному сенсі це вилилось у тісну співпрацю на робочому рівні між подібними інституціями ЄС і НАТО, наприклад: спільний Європейський центр з протидії гібридним загрозам; Центр аналізу гібридних загроз ЄС — Центр аналізу гібридних загроз НАТО; CERT-EU — Підрозділ НАТО з реагування на комп'ютерні інциденти (NCIRC). ЄС і НАТО також розробили комплект із 42 пропозицій, 10 з яких стосуються безпосередньо протидії гібридним загрозам. В рамках співпраці з третіми країнами Єврокомісія, використовуючи Інструмент сприяння безпеці і миру, вживає заходів для посилення стійкості країн-партнерів, включаючи й Україну, надаючи допомогу із стратегічних комунікацій та додаткову підтримку в управлінні кордонами. Зокрема, більшість українських експертів (78,4%) вважають, що більш тісне співробітництво України з ЄС може підвищити можливості України протистояти гібридним загрозам¹⁷.

В ЄС протидія гібридним загрозам все ще розглядається як набір заходів тактичного характеру та не визначає комплексне джерело таких гібридних загроз,

16 Joint declaration by the President of the European Council, the President of the European Commission, and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization [Електронний ресурс]/НАТО. — Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133163.htm

17 Сприяння розбудові можливостей України гарантувати безпеку суспільства в умовах гібридних загроз. Результати експертного опитування. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://geostrategy.org.ua/images/%D0%94%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%8E.pdf

яке вже практично загрожує безпеці у Європі – Російську Федерацію. Втім, в Україні, яка чотири роки протистоїть гібридній агресії РФ, навіть єдиного документу з протидії гібридним загрозам так і не було схвалено. Тому Україні варто взяти за зразок подібні документи Євросоюзу та поглиблювати співпрацю з ЄС у цьому вимірі.

1.5. Актуальні гібридні загрози безпеці України

Незважаючи на вже триваючу четвертий рік гібридну війну Росії проти України, низка гібридних загроз з 2014 року залишається актуальною і на сьогодні, створюючи небезпеку дестабілізації й ослаблення нашої держави, порушення фундаментальних прав і свобод, зниження рівня життя та, власне, і самого мирного існування громадян України.

Для ідентифікації гібридних загроз, що до цього часу не зроблено в Україні, слід розмежувати поняття «виклик», «ризик», «небезпека», «загроза», «надзвичайна ситуація», які є базовими в теорії «безпеки». Часто деякі з них ототожнюються і вживаються як синоніми, що не завжди відповідає реальному стану речей.

Не зважаючи на наявність чисельних напрацювань з безпекової тематики як в Україні, так і за кордоном, не існує уніфікованих загально прийнятих визначень вказаного вище ланцюга понять. Але, тим не менше, можна провести деякі узагальнення та систематизацію і визначити систему координат. Сформулюємо ключові поняття, базуючись на методології як українських фахівців, зокрема Горбуліна–Качинського, так і зарубіжних.

БЕЗПЕКА – стан збереження та захищеності сталого існування та розвитку об'єкта (системи), за якого ймовірність змін, спричинених зовнішніми чи внутрішніми впливами, будь-яких параметрів (характеристик) функціонування є мінімальною – близькою до нуля.

Британські автори словника англійської мови І. Фанк та А. Уегноллс характеризують безпеку як «стан свободи від ризику та загроз». Безпека та небезпека, які часто вважаються як протилежності, виходячи з лінгвістичної особливості в українській та деяких інших слов'янських мовах, насправді не є поняттями-антонімами. Відповідно до бачення Горбуліна – Качинського, рівень безпеки вимірюється на відрізку [0 – 1] або у відсотках від 0% до 100%. Таким чином, можна припустити, що «небезпека» займає проміжну позицію в ланцюжку «безпека» – «виклик» – «небезпека» – «загроза» – «катастрофа». З аналізу та узагальнення існуючих в національних та зарубіжних джерелах визначень ключових категорій безпеки, випливає можливість упорядкування ключових визначень.

КАТАСТРОФА – стан, протилежний безпеці, що характеризується радикальною зміною параметрів (характеристик) функціонування об'єкта (системи), яка призводить до деструкції та низки супутніх негативних наслідків для оточуючого середовища і людини.

Катастрофа є своєрідним піковим поняттям ланцюжка «критична подія» — «надзвичайна ситуація» — «катастрофа». Вони можуть розглядатися як синонімічні для машинних систем, але для людино-машинних, соціальних систем можуть утворювати причинно-наслідкову послідовність. В подальшому ланцюжок «критична подія» — «надзвичайна ситуація» — «катастрофа» розглядається як синонімічний із застосуванням узагальненого «надзвичайна ситуація».

ВИКЛИК – висловлений чи виявлений намір суб'єкта щодо реалізації певних дій, які можуть вплинути на безпековий стан об'єкта (системи). Особливістю виклику є його дуальність. Він містить як потенційний ризик у невизначеній формі, так і потенційний шанс на отримання об'єктом (системою) нової якості внаслідок реалізації наміру суб'єкта.

Усвідомлення виклику є важливим з точки зору створення умов для мінімізації потенційних негативних наслідків та максимізації потенційної доданої вартості.

Ризик з'являється з викликом і носить потенційний (віртуальний) характер допоки не розпочато практичну діяльність. Як правило, під ризиком розуміють ймовірність настання певної несприятливої (небажаної, нерозрахункової, критичної) події (надзвичайної ситуації), що може завдати шкоди та викликати низку втрат.

Термін ризик у давніх варіантах сучасних мов означає близькі поняття: в італійській *risicare* – лавірувати між скелями, у французькій *risquer* – оминати стрімчак, скелю. Зв'язок зі словом «скеля» є не випадковим, адже коріння цього знаходиться в часах первісного мореплавства в прибережних водах, коли зіткнення зі скелею означало катастрофу судна.

РИЗИК – параметр невизначеності, випадковості розвитку об'єкту (системи), що із змінним рівнем ймовірності може призвести до послідовного генерування небезпек та загроз, які у свою чергу, здатні спричинити надзвичайну ситуацію, що потягне негативні наслідки.

НЕБЕЗПЕКА – стан балансування, при якому спостерігаються події, явища та процеси, що здатні за певних обставин призвести до кількісного зростання ризику, яке спричинить до його трансформації у загрозу, а за інших обставин – до уникнення такої трансформації.

ЗАГРОЗА – стан переважання ймовірності неминучості виникнення надзвичайної ситуації над ймовірністю її уникнення, при якому, внаслідок прогресування небезпеки, проявляються фактори ураження, що здатні завдати шкоди людині, соціуму, державі, довкіллю, викликати інші небажані наслідки.

Головними характеристиками ланцюжка «ризик» – «небезпека» – «загроза» є: ймовірність виникнення події, яка проявляється в тому що вона може трапитися, а може й не трапитися; невизначеність наслідків, недетермінованість результатів здійснення ризикованої діяльності, варіабельність рівня ризику в часі та під впливом інших об'єктивних та суб'єктивних факторів, які перебувають в динаміці.

З огляду на наведену методологію, слабкості та прогалини у системі національної безпеки слід розглядати як небезпеки, якими раніше чи пізніше скористається противник з метою створення загрози чи проєкції загрози.

Слабкі місця (небезпеки) і гібридні загрози безпеці України та суспільства на сучасному етапі:

загальнодержавного характеру:

небезпеки:

- політична війна «усіх проти всіх» в середовищі українського істеблішменту, спровокована владою з метою здобуття електоральної безальтернативності для правлячої політичної групи, що стимулюється ззовні агресором через внутрішньо-українську агентуру впливу;
- неефективність парламенту через його фрагментацію на корпоративні сегменти, що нівелює визначену Конституцією України парламентсько-президентську модель;
- не задовільний рівень професійності державної служби України;
- PR-активність влади в Україні замість предметної діяльності;

гібридні загрози:

- контур зовнішнього управління, що зберігся та модернізувався з довоєнного періоду, маскується під громадсько-політичну організацію «українського вибору» (євразійський вибір), під комунікаційний канал переговорів з агресором в рамках Мінського процесу;
- полювання на громадян України та демонстрація штучних груп «диверсантів», «наркокур'єрів» тощо задля формування іміджу України як терористичної і кримінальної держави та створення нових важелів тиску на Київ;
- дискредитаційна медіа-кампанія через зарубіжні ЗМІ щодо нелегального постачання Україною технологій та ОІВТ до країн-паріїв та в зони конфліктів (ракетні двигуни для КНДР, постачання зброї до Південного Судану) задля представлення України як порушника міжнародного права та країни, що сприяє сумнівним режимам;
- комбіновані дії комплексного характеру (диверсії на критичній інфраструктурі + кібер-атаки + резонансні вбивства + компромат на вище державне керівництво) з метою нарощування протестного потенціалу з боку суспільства проти неефективної влади;

у військовій сфері:

небезпеки:

- корупційна діяльність у секторі оборони, особливо в системах фінансового і логістичного забезпечення військ;
- незавершеність створення повноцінної системи територіальної оборони України;
- забруднені у мінно-вибуховому сенсі території та залишки нерозірваних боеприпасів, мін, вибухових пристроїв;
- незадоволені потреби (передбачені законодавством) учасників АТО та звільнених військовослужбовців;
- низький темп реформування і розбудови воєнної організації держави;

гібридні загрози:

- діяльність незаконних збройних формувань на території України, що спрямована на дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної ситуації в Україні, порушення функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування та блокування важливих об'єктів промисловості й інфраструктури;
- створення російськими спецслужбами та агентурою в Україні законспірованих та законсервованих НЗФ («озброєна тітушня») у вигляді НУО патріотичного спрямування, що перебувають в очікуванні «Часу «Ч» для створення хаосу в Україні та передумов зміни влади;
- діяльність диверсійно-розвідувальних груп агресора під маскою українських силовиків з метою дискредитації останніх;
- нелегальне розповсюдження (торгівля) зброєю, що призводить до неконтрольованого володіння зброєю населенням країни та можливостей її придбання;
- діяльність найманців з числа громадян України, Росії й інших країн для вчинення терористичних та кримінальних актів із застосуванням зброї, вибухових речовин тощо;
- загроза взяття під військовий контроль частини території України військовими формуваннями країни-агресора під прикриттям проведення псевдо-миротворчої операції;
- цілеспрямовані заходи дискредитації збройних сил України та інших військових формувань і силових структур;

у правоохоронній сфері:

небезпеки:

- корупція у правоохоронній системі;
- випадки створення механізму кругової поруки в системі поліція/служба безпеки/митники, податківці-прокуратура-суд;
- окремі випадки безкарності співробітників правоохоронної системи на фоні загальної корумпованості системи державної влади;
- випадки призначення на посади осіб не за професійними, а політичними або особистісними принципами, які будуть виконувати вказівки та розпорядження не за функціональними, а вказівковими принципами;
- підвищення рівня злочинності та соціальної напруги у суспільстві;
- відтік професійних кадрів за причини низького рівня їх забезпечення;

гібридні загрози:

- використання компромату на представників правоохоронної системи не для усунення їх від роботи, а для просування необхідних для зацікавленої сторони рішень;
- цілеспрямована дискредитація системи правоохоронних органів через проведення інформаційних кампаній;
- фізичне усунення активно діючих співробітників правоохоронних органів;
- перебування на посадах у правоохоронній системі осіб, пов'язаних зі спецслужбами інших країн;
- використання зовнішнього впливу на злочинні елементи для розхитування ситуації в Україні;

в інформаційній сфері:

небезпеки:

- прогалини законодавчого поля в сфері інформаційної безпеки, відсутність належних механізмів для перешкоджання діяльності українських ЗМІ та інших носіїв інформації, які ретранслюють проросійські наративи чи інші види інформації антиукраїнського характеру;
- низький рівень координації дій ЦОБВ в інформаційній сфері, що дозволяє агресору використати інформаційні продукти української влади в цілях власної пропаганди;
- несформована політика інформаційного супроводу закріплення національної

ідентичності в Україні, в частині роботи з населенням України, перш за все на окупованих територіях;

- недостатнє фінансово-технічне забезпечення державних органів України для оперативного та своєчасного реагування на відповідні акти інформаційної агресії на фоні фінансової та інструментальної переваги Росії в інформаційній складовій гібридної війни проти України;

гібридні загрози:

- постійне використання Росією в офіційній (МЗС РФ) та політичній площині спеціальних наративів та інформаційних ярликів з метою делігитимації української влади («партія війни», «київська хунта», «бандерівці», «фашисти», «нацисти»);

- формування Росією каналів інформаційно-пропагандистської роботи із дискредитації української влади за цільовими групами: 1) громадяни Росії та громадяни України на окупованих територіях; 2) громадяни України; 3) країни Заходу, партнери України з протидії агресії; 4) суспільства країн, що перебувають в орбіті впливу Росії;

- відкрите і приховане використання демократичних норм та процедур країн ЄС, а також США й інших країн-партнерів для інформаційної дискредитації України та її спроб формувати міжнародну підтримку протидії російській агресії;

- політичні та лобістські заходи на Заході, які використовуються Росією для формування сумніву у правильності позиції країн ЄС щодо продовження санкційного впливу на Кремль, а також для легітимації анексії Криму;

- розширене використання Кремлем інформаційних каналів РПЦ – УПЦ МП зі створенням нових пропагандистських та дезінформаційних потоків на Україну з метою деморалізації та дезорієнтації населення, зниження його резистентного потенціалу агресору;

- використання українських телевізійних каналів та інших медіа для трансляції проросійських наративів у дозованому вигляді чи під опозиційними гаслами;

- переважне використання громадянами України російських соціальних мереж (навіть попри заборону в Україні) для спілкування та отримання/поширення інформації;

- поширення інформаційних продуктів з використанням регіональної, етнонаціональної, мовної та іншої партикулярної ідентичності серед громадян України для формування ліній розколу в суспільстві, нав'язування відчуття дискримінації та незахищеності, підготовки соціальної бази для протестів та провокацій;

- формування ізольованої соціально-культурної та інформаційної реальності на окупованих територіях України, блокування доступу жителів цих територій до українського інформаційного контенту;

- використання українських експертів та лідерів думок для формування негативного інформаційного образу українського експертного середовища, делегітимізації основних доказів російської агресії;

у кібер-сфері:

небезпеки:

- низькі культура та рівень знань серед державних службовців щодо забезпечення безпеки своєї робочої та приватної переписки та комунікації через електронні засоби;

- встановлення програмного забезпечення, розробленого іноземними, в тому числі російськими, компаніями, та неліцензійного програмного забезпечення;

гібридні загрози:

- масовані кібер-атаки проти ЦОВВ, об'єктів стратегічної та критичної інфраструктури України;

- технічні можливості приховування справжніх виконавців злочинів у кіберпросторі;

- використання програмних продуктів для прихованого збору інформації про фізичних осіб та організації на території України;

- несанкціонований доступ до приватних та робочих електронних скриньок українських політиків та державних службовців;

в економічній сфері:

небезпеки:

- приховане переформатування важливих бізнесів задля поновлення старих чи створення нових механізмів економічного узалежнення України від Росії;

- значна офшоризація власності в Україні, що створює передумови для маніпулювання як фінансовими ресурсами (виведення прибутків в офшори, перекладення боргів на державний бюджет), так і підтримкою з сторони іноземних, зокрема, західних партнерів України;

- розгляд частиною громадян України РФ як місця для заробітків, що є каналом поширення пропаганди та можливістю для антиукраїнських провокацій;

гібридні загрози:

- збереження присутності російських банків в Україні, які продовжують контролювати значну частину фінансів бізнесу і громадян;

- контроль над важливими економічними активами в Україні, зокрема в енергетичному секторі (обленерго, облгаз), з боку російських або проросійськи налаштованих власників, що робить можливим тихі диверсії (саботаж, умовні аварії і простой), впровадження шкідливого програмного забезпечення для подальших кібер-атак, руйнування стратегічних підприємств;
- зовнішній економічний вплив на діяльність крупних підприємств, що створює передумови для впливу на великі робітничі колективи та маніпулювання (шахтарські протести);

в енергетичній сфері:

небезпеки:

- внутрішній ринок газу, що залишається на третину залежним від транзиту російського газу через територію України;
- критична залежність українського ринку нафтопродуктів від імпорту;
- функціонування ринку електроенергії в єдиному технологічному режимі з РФ;
- розбалансованість ринку вугілля України;

гібридні загрози:

- припинення Росією постачання газу транзитом через українську територію;
- можливість РФ прямо контролювати власні поставки нафтопродуктів на український ринок та відносно легко впливати на поставки з Білорусі;
- можливість проведення цілеспрямованих дій з території РФ по дестабілізації роботи Об'єднаної енергетичної системи України;
- байпасна активізація Росії під виглядом російсько-німецької та російсько-турецької бізнесової співпраці задля реалізації проектів інфраструктурного нівелювання газотранзитної функції ГТС України («Північний потік-2», «Турецький потік»);

у сфері прав людини, національних меншин, корінних народів та міжконфесійних відносин:

небезпеки:

- ігнорування владою проблематики кримськотатарського народу, як корінного народу України що може бути використано агресором;
- уявлення громадян України в Росії як соціально, етнічно і релігійно неоднорідного суспільства;

гібридні загрози:

- експлуатація зовнішнім суб'єктом тематики «захисту прав національних меншин», «порушення прав в сфері мовної політики», «прояву дискримінації за національною ознакою» та протиріч в міжрелігійних стосунках задля досягнення власних цілей;
- використання неурядових акторів, активістів і політичних партій для дестабілізації ситуації під прикриттям псевдо-аргументації порушень в сфері прав людини і національних меншин;
- використання питань мовної політики для дестабілізації ситуації в країні;
- культивування ксенофобії, зокрема, ісламофобії, полонофобії, антисемітизму;
- підбурювання представників окремої релігійної конфесії до захисту начебто порушених їхніх прав і створення міжконфесійної ворожнечі;
- інспіровані ззовні ущемлення прав національних меншин з метою розпалювання міжетнічної ворожнечі, стимулювання проявів сепаратизму і дестабілізації ситуації;

у сфері історичної політики:

небезпеки:

- низький рівень інформування суспільства про правдиву історію України;
- збереження пост-радянських наративів у підручниках історії;

гібридні загрози:

- використання Росією стратегій об'єднання з опорою на культурну, етнічну і державну єдність України та Росії, як нібито наявну або бажану у майбутньому, що супроводжується політикою відродження концепції Російської імперії про «триєдиний російський народ»;
- стимулювання ностальгії за часами «єдиного радянського народу» та актуалізація, у цьому контексті, тем соціального добробуту, «порядку», геополітичної могутності, «спільних досягнень»;
- впровадження Росією стратегії розколу за територіальним виміром, з просуванням сюжетів «штучності» територіальної композиції України («подарунки Леніна, Хрущова» та інше), наголосом на самотності окремих регіонів, або їх історичній належності до інших держав;
- спрямування Росією зусиль на етнізацію українського суспільства, як чогось історично минулого, та протидію становленню сучасної громадянської української нації;

- представлення українського виключно як «етнічно українського» з одночасним протиставленням російському, кримськотатарському, грецькому, болгарському тощо;
- представлення української національної історіографії, національної свідомості, української мови, традиційних релігійних організацій «вигаданими», «зовнішньо нав'язаними», «несерйозними», «кон'юнктурно антиросійськими», «неканонічними», «злочинними» тощо;
- використання історичної теми боротьби з фашизмом у ХХ столітті для дискредитації українського патріотизму та денационалізації українців під лозунгом «український фашизм».

Визначені слабкі місця і гібридні загрози дозволяють оцінити можливості держави із гарантування безпеки суспільства та являються індикаторами для такої оцінки.

2. СЛАБКІСТЬ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ АГРЕСІЇ – КАРТ-БЛАНШ ДЛЯ РОСІЇ

Практично весь час, починаючи з 1991 року, Україна не приділяла належної уваги зміцненню власної безпеки, вважаючи, що її оточення є потенційно дружнім і не несе серйозних загроз безпеці держави і суспільства. Наприклад, у попередній Военній доктрині України від 2004 року відзначені «прагнення більшості держав світу до обмеження використання військової сили як засобу досягнення політичних цілей» і «зміцнення довіри та поширення міжнародного співробітництва у військовій сфері». В результаті, рік у рік система безпеки України послаблювалася, що виражалося не лише в нездатності Збройних Сил виконувати свої завдання за призначенням, але й в ослабленні державної системи в цілому та її окремих безпекових компонентів зокрема — правоохоронної системи, економіки, енергетики, інформаційного простору, кіберсфери, вимірів прав людини, міжетнічних і міжконфесійних відносин, політичної системи.

2.1. Неєфективність державного гарантування безпеки суспільства від агресії РФ

Ретроспективно можна визначити ступінь уразливості держави до агресії гібридного типу на основі базових детермінант ймовірності ведення війни гібридного типу, що описано в роботі «Війни-XXI: Полігібресія Росії», підготовленої Центром глобалістики «Стратегія XXI» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження».

Внутрішня детермінанта: Україна мала субкритичний внутрішній конфліктогенний потенціал. Чим вище внутрішній конфліктогенний потенціал у країні, тим вище вірогідність розв'язування проти неї війни гібридного типу через його стимулювання.

Зовнішня детермінанта: Росія як сусід України має подібні за етнонаціональними, релігійними, мовними та іншими ознаками прилеглі території й використала міжрегіональні комунікації задля індукції відцентрових процесів. Сукупність подібностей підвищує ймовірність та ефективність застосування технологій ведення війни гібридного типу.

Комунікаційно-енергетична детермінанта: Потенціал сукупності комунікацій східних та південно-східних територій України (етнічного, релігійного, мовного чи будь-якого іншого компонента соціуму) з сусідньою Росією перевищив потенціал сукупності комунікацій усередині країни, що запустило відцентровий потенціал, який РФ використала для ведення гібридної війни з мінімальним застосуванням військової сили.

Інформаційно-комунікативна детермінанта: Росія розвинула потужний пропагандистський апарат для української аудиторії, в тому числі діючі зсередини, що стало індикатором крипто-інфорсменту та підготовки до потенційно недружніх дій щодо України, населення якої піддавалося і піддається цільовій інформаційно-психологічній обробці.

Культурно-гуманітарна детермінанта: Росія ініціювала різноманітні проекти культурницького, мовного, релігійного, освітнього та іншого гуманітарного спрямування, які вивисують її роль у цивілізаційному вимірі, не тільки на власній території, але й на території України, що стало індикатором крипто-інфорсменту та підготовки до недружніх дій у подальшому.

За трьома детермінантами Україну можна визначити як країну, проти якої можна застосувати технології війни гібридного типу, а четверта та п'ята детермінанти вказують на РФ як агресора. Наявність внутрішнього конфліктогенного потенціалу, який не мав критичної маси, але який штучно стимулювався зовнішнім актором – Росією – через асиметричні економічні відносини, енергетичну залежність, корупційні схеми бізнесу із залученням політичних фігур та високопосадових осіб, міжрегіональні зв'язки із східними та південними регіонами України, населеними переважно російськомовними громадянами, зайнятими у промисловій сфері, що з радянських часів орієнтована на галузеву кооперацію з російськими партнерами, – усе це в сукупності створювало внутрішню уразливість України перед Росією, охопленою синдромом геополітичного реваншу. Четверта та п'ята детермінанти можуть бути проілюстровані концептами «русского мира», «православного единства», «триединства славянских народов Украины, России и Белоруссии», діяльністю російських ЗМІ на територіях інших країн тощо.

Ознаки початку гібридної війни доцільно структурувати за трьома рівнями: жовтий (небезпека), помаранчевий (загроза), червоний (надзвичайна подія). Розглянемо, як це було у випадку підготовки російської агресії проти України.

Жовтий рівень (небезпека):

- систематичне мусування у російських ЗМІ української теми з акцентом на загрозах для безпеки Росії (бази НАТО на кордонах РФ);
- ініціювання та проведення різноманітних публічних заходів науково-прикладного характеру на резонансну тематику (негативні наслідки асоціації з ЄС, принади Митного союзу тощо), що вносило розкол у суспільну свідомість України;
- вкидання замовних матеріалів маніпулятивного, дискредитуючого характеру в інформаційний простір України та світові ЗМІ (Україна як «failed state»);
- нав'язування форм «міжрегіонального співробітництва» між прикордонними регіонами (Російсько-український міжрегіональний економічний форум для 6 суб'єктів РФ (Брянська, Курська, Белгородська, Воронежська, Ростовська області та Краснодарський край) та 6 регіонів України – Чернігівська, Сумська, Харківська, Луганська, Донецька області та АР Крим) з метою створення та посилення

відцентрових тенденцій;

- активність різноманітних російських урядових та неурядових організацій освітньо-культурницького та економічного спрямування як у столиці, так і в регіонах, під дахом яких поширюється відповідна ідеологія та здійснюється пропаганда («русский мир», «Россотрудничество», «Украинский выбор»);
- створення і підтримка парамілітарних груп, які регулярно проводять збори з ідеологічної, політичної та спеціальної підготовки на території суміжної держави (молодіжні табори на озері Селігер, НВФ «Оплот»);
- активна робота з соцмережами, включаючи створення тематичних груп, тролінг патріотичних сил, активна робота ботів.

Помаранчевий рівень (загроза):

- просування російських креатур на відповідальні посади в ЦОВВ України (силові органи – О.Якименко (СБУ), Д.Соломатін, П.Лебедев (МОУ), гуманітарний блок – Д.Табачник);
- інституційні зміни в структурі державного управління, що не відповідають національним інтересам, але вписуються в інтереси РФ (ліквідація установ, відповідальних за європейську та євроатлантичну інтеграцію України);
- встановлення дискримінаційних торговельних режимів для українських експортних товарів і послуг, створення труднощів з імпорту критичних товарів (енергоресурси), від яких залежить економіка сусіда (серпень 2013 року – зупинка українського експорту до РФ);
- зростання кількості регулярних рейсів пасажирського транспорту в прикордонній зоні (Белгород – Харків, Ростов – Донецьк);
- посилення активності спецслужб і, зокрема, військової розвідки суміжної держави (РФ) на території сусіда;
- концентрація збройних сил і засобів РФ у ближній зоні, проведення військових навчань у безпосередній близькості до кордону («Запад-2013» 20-26 вересня 2013р. за участі 9400 військовослужбовців; раптова комплексна перевірка бойової готовності частин Західного військового округу, ПКС, ПДВ, ВТА 26 лютого – 3 березня 2014 року за участі 150 тис. (!) особового складу);
- різке посилення активності пропагандистського апарату РФ назвоні з інтенсивним викидом у світовий інформаційний простір великих обсягів дезінформації та фальшивих інтерпретацій подій в Україні з метою дезорієнтації світового співтовариства (Майдан — хаос в Україні, «фашисти»).

Червоний рівень (надзвичайні події):

- проведення проросійськими НУО масових заходів під антидержавними гаслами (антимайдани в Сімферополі, Харкові, Донецьку, Луганську тощо);

- «гуманітарна допомога» спецзасобами з боку силових структур РФ режиму Януковича в його намаганнях придушити «українських фашистів» на Майдані у Києві, що було відвертою спробою втручання у внутрішні справи України;
- звернення до керівництва РФ від НУО, мітингів та зібрань, що відбувалися у великих містах сходу та півдня України, із закликами про «надання допомоги», «надання захисту» з тією чи іншою аргументацією та мотивацією (кінець лютого – початок березня 2014 р.);
- поява «загонів самооборони», козацьких підрозділів, приватних військових формувань у Криму;
- локальні відключення від ефіру державних телевізійних каналів, заміна їх телеканалами країни-агресора на південному сході України;
- поява російських збройних підрозділів у вигляді неідентифікованих мілітарних груп («зелених чоловічків») у Криму та згодом на сході України.

Важливо поглянути на червоний рівень і його особливості на прикладі Криму. Як визначив Андрій Клименко, головний редактор сайту «BlackSeaNews», технологія спецоперації з окупації Криму мала стандартні елементи, які потім були застосовані в інших регіонах України:

- 1) масована інформаційна підготовка території, базована на прямому залякуванні населення міфічними репресіями з боку «українських фашистів»;
- 2) інфільтрація бойовиків («козаків») з Краснодарського краю РФ на підтримку «козацьких» організацій Криму – спочатку для створення масовості на мітингах, а потім для створення на їхній основі незаконних збройних формувань «кримської самооборони»;
- 3) приховане введення військ, переважно частин спеціального призначення, морської піхоти і повітряно-десантних сил («зелених чоловічків») з технікою, використовуючи інфраструктуру ЧФ РФ в АР Крим;
- 4) захоплення «зеленими чоловічками» стратегічних об'єктів – адміністративних будівель, аеропортів і портів, блокування місць дислокації військових частин української армії, ВМС, прикордонної служби, СБУ, МВС та внутрішніх військ;
- 5) формування «загонів самооборони» з числа інфільтрованих «козаків», військовослужбовців ЧФ у запасі, бійців розформованого українського спецпідрозділу міліції «Беркут», які брали участь у розстрілі Майдану в Києві у лютому 2014 року.

На той час держава не мала можливостей для протидії російській гібридній агресії, а тодішнє українське керівництво замість захисту національних інтересів діяло на користь агресора.

2.2. Воєнна організація України – «старий віз без колеса»

Воєнна організація України напередодні агресії на початку 2014 року характеризувалася як слабка, розбалансована і нездатна виконувати завдання із захисту суверенітету і територіальної цілісності держави. Більшість (51,4%) з 37 українських експертів, які взяли участь в опитуванні, проведеному з 18 по 28 серпня 2017 року Центром глобалістики «Стратегія XXI» за підтримки ЄС і Міжнародного фонду «Відродження», назвали відсутність дієздатної української армії другим за важливістю фактором початку агресії Росії проти України¹⁸. За своєю чисельністю та планами застосування Збройні Сили могли бути використані (теоретично) у невеликому локальному конфлікті, але їхня неготовність до застосування зброї та повністю централізована система військового управління не дозволили голій, босій і неукомплектованій армії захистити навіть самих себе, що наочно продемонструвала окупація Криму.

Загальна політика керівництва України до 2014 року була спрямована на знищення воєнної організації держави і документально зафіксована у Законі України «Про засади зовнішньої і внутрішньої політики» 2010 року, яким визначався статус позаблоковості, а також у Воєнній доктрині 2012 року, яка терміном «оборона достатність» дозволила міністрам оборони з російським громадянством (Д.Саламатін і П.Лебедев) приводити Збройні Сили країни до стану формального існування. Хоча не тільки ці два міністри, а й жоден з попередніх керівників військового відомства України не подбав про те, аби привести дислокацію Збройних Сил до можливості відсічі вторгнення зі сходу. За словами экс-міністра оборони О.Кузьмука, за весь час незалежності України жоден план стратегічної оборони не передбачав захисту із півночі і сходу¹⁹.

Протягом десятиріччя до 2014 року Збройні Сили скорочувалися до мінімуму, військова техніка та зброя знищувалися або розпродавалися. У 2013 році на обліку у Центрі обліку надлишкового військового майна ЗСУ перебувало близько 28 тис. одиниць озброєння²⁰. За 20 років, з 1993 по 2013 роки, чисельність ЗСУ була скорочена в 2,7 рази і в 2013 році складала 165,5 тис. осіб, з яких лише 120,9 тис. — військовослужбовці. Законопроект від 21.11.2013 № 3657 «Про чисельність ЗС України на 2014 рік» кількісний склад ЗСУ мав ще скоротитися — до 157,5 тис. осіб, з яких 119,2 тис. — військовослужбовці.

18 Сприяння розбудові можливостей України гарантувати безпеку суспільства в умовах гібридних загроз. Результати експертного опитування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://geostrategy.org.ua/images/%D0%94%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%8E.pdf>

19 Збройні сили України: спроба відповісти на багато «чому?». [Електронний ресурс]/ «Тиждень». – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/112060>

20 Біла книга 2013. Збройні Сили України. [Електронний ресурс]/МО України. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB_2013.pdf

Рис.2. Чисельність Збройних Сил України

Джерело: <http://www.ukrmilitary.com/2015/03/1993-2015.html>

Із понад сотисячної армії не більше 6 тис. військовослужбовців були здатними до негайного виконання бойових завдань, а майже половина (49 тис. осіб) служила у різного роду штабах. Таким чином, армія представляла собою забезпечувально-штабне військо, не готове до відсічі збройній агресії. Негативними для обороноздатності України також були такі фактори: низький рівень патріотичної підготовки; поширена переконаність у відсутності загроз збройного нападу з боку іншої держави; «умиротвореність» військового керівництва української армії; незадовільний рівень грошового утримання військовослужбовців.

До 2014 року на Правобережній Україні війська були зведені до мінімуму: 2 з'єднання (у Лубнах та Артемівську (Бахмуті) були розформовані, а 3 бригади розташовувалися на відстані від 200 до 500 км одна від одної (у Чернігівській, Харківській та Дніпропетровській областях), що не дозволяло організувати хоч якусь оборону у разі прямого збройного конфлікту з Російською Федерацією. Аналогічна ситуація склалася й з повітряними силами (ВПС і ППО), практично відсутніми на сході держави. Таким чином, Донецька і Луганська області були демілітаризовані, але при цьому на складах в Артемівську (Бахмуті) знаходилася велика кількість озброєння і бойової техніки.

Така ситуація і лягла в основу задуму Кремля, за яким розвідувально-диверсійні групи російських військ і сформовані ними незаконні збройні формування із місцевих жителів та громадян РФ не повинні були зустріти опір українських

військ, яких на Донбасі просто не було, та без особливих перешкод заволодіти Артемівською базою, що надалі мало стати виправданням, звідки бойовики взяли зброю. Після невдалих спроб захоплення Артемівська Росія все ж таки була змушена поставляти зброю на непідконтрольну Україні територію Донбасу.

Повна відсутність військ на сході України стала причиною відсутності контактів між армією і місцевим населенням та примусила українське керівництво перекидати на Донбас війська із центральних і західних регіонів, яких тут вороже сприймали оброблені російською пропагандою місцеві мешканці, хоча до НЗФ вони поставилися досить доброзичливо²¹ – «Это наши местные ребята». Цей фактор підкреслив відсутність у ЗСУ на той час напрямку цивільно-військових відносин.

Фактична відсутність на початку 2014 року дієвої територіальної оборони в Україні, яка існувала тільки на папері, лише посилила позитивне сприйняття місцевим населенням т.зв. «ополчення» як своїх захисників. «Загони самооборони», які лише частково склалися із представників місцевого населення, активно створювалися Росією та управлялися професійними російськими військовими і комплектувалися з числа колишніх військових, козаків, криміналітету, російських та іноземних найманців. Свідоме ж проукраїнське населення південного сходу України, яке бажало стати на захист своєї країни і «малої батьківщини» від зовнішнього агресора, не мало такої змоги через відсутність механізму його залучення та структур, здатних зорганізувати місцевий опір.

Перекинуті на схід українські війська виявилися не готовими протистояти гібридним силам — парамілітарним і незаконним збройним формуванням, диверсійно-розвідувальним групам змішаного типу, підрозділам без розпізнавальних знаків. Українські військові були не готові діяти в умовах відсутності лінії фронту, коли сили противника могли з'явитися у будь-якому місці і завдати удару з непередбаченого напрямку, або замінювати шляхи їхнього висування.

Неготовність 18-тисячного контингенту ЗСУ в Криму до бойових дій дозволила Росії уникнути прямих зіткнень і майже без жертв захопити півострів. Окрім притаманних для усіх ЗСУ негативних системних факторів, цьому сприяли й такі невійськові фактори: негативний морально-психологічний вплив на українських військових вищого (у 3-4 рази) рівня грошового утримання та забезпечення військових ЗС РФ, дислокованих у Криму; тісні сусідські, товариські, дружні і навіть родинні зв'язки українських і російських військовослужбовців; відчуття ізоляваності від материка.

Незважаючи на вже очевидну після фактичного захоплення Криму військову агресію Росії проти України, указом Президента України (в.о. Президента –

21 Легендарні частини нашої Армії: 25-а Дніпропетровська десантна бригада. [Електронний ресурс]//«Депо». – Режим доступу: <https://www.depo.ua/ukr/war/legendarni-chastini-zsu-25-ta-desantna-brigada-1009201511500>

О.Турчинов) № 405/2014 було розпочато «антитерористичну операцію»²², а не відсіч військовій агресії РФ, що створило колізію для українських військових, яким було вкрай складно розпізнати «терористів» для їх нейтралізації. До того ж, керівництво антитерористичною операцією здійснювала Служба безпеки України, що ускладнювало оперативне застосування військових підрозділів та комплексне проведення заходів для протистояння реальній агресії.

Таким чином, на початок російської агресії українські Збройні Сили не були готові гарантувати безпеку українського суспільства ні шляхом класичного опору зовнішньому агресору, ні шляхом відсічі агресії гібридного типу.

2.3. Правоохоронна сфера – недоторканність керівництва і громадська незахищеність

Ключову роль у протидії гібридній агресії мали б відіграти правоохоронні органи, адже гібридна агресія провадиться як ззовні, так і зсередини країни-жертви. Розхитування, хаотизація суспільства, підвищення рівня кримінальної й економічної злочинності, толерування корупції, відверті й приховані прояви сепаратизму сприяють появі відцентрових тенденцій у суспільстві, підривають авторитет центральної влади та полегшують агресору досягнення його цілей.

Напередодні агресії Росії Україна мала суттєво деградовану правоохоронну систему. Робота українських правоохоронців позначалася низьким професійним рівнем, фактами корупції, безкарності, «кругової поруки», співпраці з криміналітетом, наявності агентів спецслужб іноземних держав.

Тривалий час правоохоронна система поступово деградувала, перетворюючись на каральний орган у руках авторитарного й низькоморального керівництва. До служби в правоохоронних органах потягнулися люди, які планували власне збагачення саме за рахунок використання свого службового становища. Загальна ситуація в державі не сприяла тому, щоб у рядах правоохоронної системи затримувалися професійні, компетентні, моральні і відповідальні кадри. Низький рівень фінансового та матеріально-технічного забезпечення спонукав правоохоронців до пошуку додаткових заробітків, що призводило до процвітання корупції, «кришування», сприяння незаконній діяльності. Корумпованість силових відомств більшість (56,8%) українських експертів назвали першим за важливістю фактором для початку агресії Росії проти України²³.

22 Указ Президента України №405/2014 «Про рішення РНБОУ від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/4052014-16886>

23 Сприяння розбудові можливостей України гарантувати безпеку суспільства в умовах гібридних загроз. Результати експертного опитування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://geostategy.org.ua/images/%D0%94%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%BS%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%8E.pdf>

Правоохоронні органи часто не дбали про захищеність суспільства, а працювали суто на забезпечення власних інтересів, а також інтересів влади, олігархату, криміналітету. Дедалі більше з ЗМІ з'являлися повідомлення про жорстокі розправи над людьми у відділках міліції, про «кришування» силовими структурами проституції, торгівлі наркотиками, ігрового бізнесу, незаконного видобутку корисних і дорогоцінних копалин, рейдерських захоплень успішних підприємств.

Суспільство виявилось незахищеним, навіть більше того — піддавалося пресингу, залякуванням з боку співробітників правоохоронної системи різних рівнів — від постових міліціонерів, співробітників ДАІ й податкових інспекторів до слідчих МВС, прокуратури тощо. Вбивство Георгія Гонгадзе співробітниками правоохоронних органів, «врадівська справа», інші випадки насильств, вимагань з боку силовиків показали весь рівень деградації правоохоронної системи.

Негативний стан справ у правоохоронних органах відзначали навіть міжнародні організації. Наприклад, напередодні чемпіонату Європи з футболу Євро-2012 міжнародна правозахисна організація Amnesty International зазначала, що дії української міліції є загрозою для вболівальників. «Поки що фанам Євро-2012 загрожує небезпека злочинних дій з боку міліції... Без органу, який притягати-ме співробітників правоохоронних органів до відповідальності, українські міліціонери продовжуватимуть бити і катувати людей, як їм заманеться», — цитує Amnesty International свого координатора в Україні Макса Такера²⁴.

Породжена «круговою порукою» та корупцією безкарність стала тим фактором, який сприяв перетворенню правоохоронних органів, покликаних забезпечувати та підтримувати порядок у державі, на каральні органи пресингу та залякування. Як зазначав у свій час Бернард Шоу, «найбільший злочин – це безкарність». Згідно зі статистикою, у 2012 році до органів прокуратури було подано 114 474 скарги на дії міліції (при загальній чисельності близько 300 тис. працівників МВС), розслідування проводилися лише за 1 750 випадками, з яких лише 320 (0,2%) завершилися порушенням кримінальних справ²⁵.

Це стало тлом та причиною різкого зниження рівня довіри суспільства до правоохоронних органів. Згідно з результатами дослідження, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» наприкінці грудня 2011 року, серед правоохоронних органів найбільшою довірою в громадян користувалася Служба безпеки України (16% — цілком заслуговує на довіру, 25% — не зовсім заслуговує і 26% — зовсім не заслуговує). Близько 12% опитаних вважали, що цілком заслуговує на довіру прокуратура, близько 10% — міліція, податкова та митна служби. На думку більшості респондентів, українській міліції найбільше заважала ефективно виконувати свої функції корупція (64%), низький моральний рівень правоохоронців

24 Amnesty International: українська міліція – загроза для вболівальників Євро-2012. [Електронний ресурс]/«Українські новини». – Режим доступу: <https://ukranews.com/ua/news/143017-amnesty-international-ukrainska-miliciya---zagroza-dlya-vbolivalnykiv-yevro-2012>

25 Недоторкани: як українські міліціонери відповідають за вбивства, згвалтування та тортури. [Електронний ресурс]/«Тиждень». – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/82007>

(39%), недовіра населення (39%), залежність від вищої влади (34%) та низький рівень підготовки (31%)²⁶. Ситуація погіршувалася, і в 2013 році, за даними Інституту соціології Національної Академії наук України, лише 1% українських громадян повністю довіряв міліції²⁷.

Важливе значення у втраті правоохоронними органами здатності протистояти гібридним загрозам мало проникнення агентури держави-агресора до системи правопорядку та безпеки держави. Зокрема, за свідченням голови СБУ у 2006-2010 роках Валентина Наливайченко, «Альфа» й інші підрозділи СБУ станом на лютий 2014 року були інфільтровані російською ідеологією та агентурою настільки, що до кінця квітня 2014 року були переконані – Росія не агресор, а росіяни є братами. Тому в Криму вірними присязі залишилися близько 30% співробітників СБУ²⁸ (1391 співробітників СБУ зрадили присязі і перейшли на бік ворога у Криму²⁹). Дезертирував навіть голова СБУ О.Якименко.

Всі ці негативні тенденції деградації правоохоронних органів призвели до того, що з початком військової фази агресії Росії проти України українські правоохоронні органи не змогли або не схотіли дати відсіч агресору, а в багатьох випадках — сприяли анексії Криму та окупації росіянами окремих районів Донецької та Луганської областей.

2.4. Україна на російській енергетичній голці

Енергетична стратегія РФ до 2020 року, схвалена ще 2003 року, визначає, що «Росія має у своєму розпорядженні значні запаси енергетичних ресурсів і потужний паливно-енергетичний комплекс, який є базою розвитку економіки, інструментом проведення внутрішньої і зовнішньої політики»³⁰. У сформульованих основних положеннях Енергетичної стратегії до 2035 року не приховується додатковий вимір зовнішньої енергетичної політики: «**Росія як відповідальна держава розуміє зовнішню енергетичну політику не з вузької точки зору експортера, який максимізує короткостроковий дохід, а як засіб вирішення не тільки національних, але й світових проблем**»³¹. Тож Росія до-

26 Правоохоронні органи України: довіра та оцінки населення, проблеми внутрішньої безпеки та готовність до співпраці. [Електронний ресурс]/СГ «Рейтинг». – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/pravoohran_organu_ukrainy_doverie_i_ocenki_naseleniya_problemy_vnutrenney_bezopasnos_i_gotovnost_k_s.html

27 Г.Кобзар. Міліції не довіряють. Через жорстокість та безкарність?. [Електронний ресурс]/ХІП. – Режим доступу: <http://khpg.org/index.php?id=1367864828>

28 Як ми втрачали Крим. Свідчення перших осіб України. [Електронний ресурс]/«Українська правда». – Режим доступу: https://www.pravda.com.ua/cdn/graphics/2017/04/jak_my_vtrachaly_krym_svidchennja_pershyh_osib_ukrainy/

29 СБУ оприлюднила список зрадників з Криму. [Електронний ресурс]/«Новини Полтавщини». – Режим доступу: <http://np.pl.ua/2016/03/sbu-oprylyudnyla-spysok-zradnykiv-z-krymu/>

30 Энергетическая стратегия России на период до 2020 года. [Електронний ресурс]/«Українська правда». – Режим доступу: http://www.energystategy.ru/projects/ES-28_08_2003.pdf

31 Энергетическая стратегия России на период до 2035 года (основные положения) [Електронний ресурс]/ Институт Энергетической стратегии. – Режим доступу: <http://www.energystategy.ru/>

кументально зафіксувала використання свого енергоресурсного потенціалу для впливу на Україну та інші європейські держави.

Одним з головних напрямків російської невійськової агресії є газовий сектор. Після здобуття незалежності Україна отримала у спадок величезний господарський комплекс, який у 1991 році споживав понад 118 млрд.м³ газу, з яких лише 24,4 млрд.м³ були українського видобутку. Після Помаранчевої революції, у 2005 році, споживання все ще складало 76 млрд.м³, тоді як видобуток скоротився до 20,6 млрд. кубометрів³². Лише у 2015 році при рівні видобутку 19,9 млрд. м³ і споживанні на рівні 33,7 млрд.м³ вдалося подолати газову залежність від РФ шляхом налагодження реверсного постачання газу через Польщу, Словаччину і Угорщину. Розплатою за такий тривалий процес газової залежності стали геополітичні поступки України: 1997 рік – списання сумнівних газових боргів за визначення терміну перебування Чорноморського флоту РФ в Криму до 2017 року, 2004 рік – запровадження схеми РосУкрЕнерго та відмова від євроатлантичного курсу, 2010 рік – газова знижка за чергову пролонгацію перебування Чорноморського флоту до 2042 року.

Негативним фактором також стало поширення корупції та тіньових схем отримання фінансово-матеріальної вигоди найвищими бізнесовими та політичними фігурами в Україні, які використовувалися Москвою як додатковий фактор дестабілізації держави через протиставлення окремих сил та стимулювання боротьби за доступ до корупційного доходу. Постійне зростання витрат на закупівлю російського газу стало економічним чинником тиску на державу, адже з огляду на міждержавні угоди щодо закупівлі у РФ визначених обсягів газу, щороку фінансові ресурси НАК «Нафтогаз України» поповнювалися за рахунок держави, що спричиняло додаткове навантаження на український бюджет. Паралельно Росія вчиняла акції газової агресії проти України та європейських країн — у 2006 і 2009 роках — та, використовуючи їхній ефект, ініціювала низку байпасних проєктів для створення тиску на Україну, один з яких («Північний потік -1») запрацював уже в 2011 році.

Однією з цілей окупації Криму Росією було захоплення та встановлення контролю над енергетичною інфраструктурою на території півострова, перш за все стаціонарних видобувних та самопідйомних бурових платформ, суден технічного флоту, що здійснювали видобуток природного газу на прилеглому мілководному шельфі Чорного моря. Цьому, серед іншого, сприяла відсутність механізмів захисту критичної енергетичної інфраструктури в Україні. Так, після повідомлення про захоплення з центрального офісу НАК «Нафтогаз України», Міністерства енергетики України, Міністерства оборони, МВС, ДПСУ чи РНБО України не надійшло на місця чітких вказівок про подальші дії, не було вжито адекватних заходів, Морська прикордонна служба не виконала визначені Законом України «Про виключну (морську) економічну зону України» завдання.

32 Енергетична галузь України: Підсумки 2015 року. [Електронний ресурс]/Центр Разумкова.– Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_ener_gal_pidsumky_2015.pdf

Викликом для функціонування Об'єднаної енергетичної системи України (ОЕС) є безперервність постачання паливом, насамперед ядерним паливом та вугіллям. Багаторічна консервація проблем вугільної галузі у сукупності із окупацією окремих районів Донбасу сформували дефіцит вугілля та необхідність його імпорту, більшість типів якого до початку воєнних дій була в надлишку. Додатковим фактором дестабілізації стала висока сконцентрованість вуглевидобувних активів та теплової генерації в руках одного власника – ДТЕК, успіх якого сформований не стільки успішною бізнес-моделлю, як близькістю до владних структур, політичним та корупційним впливом.

Видобуток нафти і переробка стали ареною боротьби між низкою кланово-олігархічних структур та значною мірою занепали, сформувавши критичну залежність від імпорту нафтопродуктів, передовсім з Білорусі. Політична короткозорість української влади і системна робота РФ не тільки позбавили Україну доходів від транспортування нафти, але й фактично зруйнували нафтопереробку, її модернізацію, використання альтернативних джерел постачання нафти і стали системою забезпечення потреб промисловості та населення. Через пряме блокування чи опосередкований вплив на Білорусь РФ мала можливість створювати дефіцит нафтопродуктів на українському ринку, особливо в умовах зволікань зі створенням державного стратегічного запасу нафти і нафтопродуктів, що й досі є актуальним.

Сукупність перерахованих факторів свідчить, що Україна була та досі продовжує залишатися у «червоній зоні» енергетичної залежності від Росії, яка робить ставку на використання енергетичного компоненту війни.

2.5. Економічні та бізнес-зв'язки – прив'язана до РФ Україна

Розвал СРСР став однією з рушійних сил для розриву економічних зв'язків між країнами пострадянського простору через введення мит, зборів і платежів, формування національних безпекових інституцій, патентні та інші обмеження. Росія дуже швидко почала застосовувати практику збереження і розширення економічних відносин, де, ґрунтуючись на різниці економічних потенціалів та значному контролі над бізнесом, включаючи крупний приватний капітал, розпочала активну економічну експансію. Цілями такого процесу можна назвати: 1) прив'язування країн пострадянського простору до ринку РФ; 2) захоплення ключових економічних активів з їх подальшим знищенням або екстенсивним використанням без суттєвої модернізації; 3) експансія на фінансовий ринок і в сферу банківських послуг; 4) поширення корупційних практик та схем; 4) консервація енергетичної залежності новоутворених країн від РФ та енергозатратності їхніх економік.

Енергетичний сектор є одним з ключових активів, встановлення контролю над яким було і залишається однією зі стратегічних цілей РФ. Якщо у першій декаді двотисячних Федеральний канцлер Німеччини Г.Шредер, президент РФ В.Путін

і Президент України Л.Кучма ініціювали створення тристороннього консорціуму з управління газотранспортною системою України³³, то уже в 2013 році Росія відверто вимагала зробити консорціум двостороннім або просто передати ГТС в управління «Газпрому»³⁴. При цьому саме газова залежність сформувала стійку тенденцію негативного торговельного сальдо з РФ із прогресуючим її зростанням. Так, якщо у 2013 році товарообіг України і Росії становив близько 38,3 млрд. доларів³⁵ з лівовою часткою вартості імпортованих Україною енергоресурсів, то у 2016 році — 8,7 млрд. доларів без жодного кубометру газу.

Більша частина підприємств машинобудівного та військово-промислового секторів України була орієнтована на співпрацю з російськими компаніями як наслідок збереження ще радянських виробничих ланцюжків, їх приватизації чи контролю з боку фінансово-промислових груп російського походження або орієнтованих на отримання прибутків без капіталовкладень. Уже після захоплення Криму та вторгнення в Донецьку і Луганську області низкою нормативно-правових документів було обмежено співпрацю військово-промислового сектору України з РФ, а частина підприємств, що залишилася на окупованій території, була вивезена до Росії або демонтована на металобрухт.

РФ всіляко сприяла приходу російських компаній та окремих бізнесменів на український ринок та їхній участі у приватизації. Станом на 2014 рік у кожному десятому з 200 найбільших підприємств України власниками були російські бізнесмени³⁶. Після початку російської агресії частину активів було продано, частину передали в управління нашвидкуруч створеним у Європі компаніям³⁷, як, наприклад, АМІС Energy Holding GmbH було передано понад 200 АЗС російської компанії «Лукойл».

Попри суттєвий прогрес, Україна залишається прив'язаною до РФ у низці сфер. Якщо щодо імпорту вугілля ще напрацьовуються можливості для диверсифікації, то, наприклад, нафтопродукти і особливо скраплений газ, а також ядерне паливо залишаються надзвичайно чутливими до російського впливу сферами. Не спромігшись створити за період війни стратегічних запасів нафти і нафто-

33 Підписання в Санкт-Петербурзі Спільної заяви президента України Л.Кучми, канцлера ФРН Г.Шредера і президента РФ В.Путіна про створення тристороннього консорціуму з розвитку газотранспортної системи України 10 червня 2002 року. https://dt.ua/ECONOMICS/energoinok_20_rokiv_ne_zalezhnosti_.html

34 РФ не влаштує тристоронній консорціум з управління ГТС України. [Електронний ресурс]/ Finance.ua.—Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/297396/rf-ne-vlashtuye-trystoronnij-konsortsiy-z-upravlinnya-gts-ukrayiny>

35 Обсяг торгівлі України і Росії за три роки впав на \$30 млрд. [Електронний ресурс]/«Лівий беріг». — Режим доступу: https://ukr.lb.ua/economics/2017/02/14/358638_obsyag_torgivli_ukraini_i_rosii_tri.html

36 Складено список найбільших російських активів в Україні. [Електронний ресурс]/«Лівий беріг». — Режим доступу: https://ukr.lb.ua/economics/2014/03/19/259973_sostavlenn_spisok_grupneyshih.html

37 Російський нафтогазовий бізнес в Україні під прикриттям: роль Медведчука (розслідування). [Електронний ресурс]/«Радіо Свобода». — Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28523099.html>

продуктів, Україна залишається надзвичайно вразливою до дій РФ з блокування імпорту нафтопродуктів як з власне російської території, так і з території Білорусі та навіть Литви.

2.6. Інформаційна безпекова діра

Особливістю гібридної війни Росії є так звана медіатизація — посилення інформаційного супроводу всіх інших мілітарних та немілітарних способів ведення війни. При цьому дії Росії в інформаційній сфері та кіберпросторі не повинні розглядатися як окремі, відірвані від інших форм агресії, вони є додатковим супроводжуючим елементом. Це чітко можна простежити в т.зв. доктрині Герасимова, керівника Генштабу Росії, який описує нові конфлікти та відповідну тактику їх ведення.

Україна перебувала під посиленням інформаційним впливом з боку Росії задовго до початку відкритої агресії у 2014 році. Можна відзначити активізацію інформаційно-психологічної роботи у 2008-2009 роках (після операції Росії з окупації грузинських територій). За словами директора Національного інституту стратегічних досліджень В.Горбуліна, це була нещадна до українців експлуатація можливостей відкритого інформаційного простору³⁸. У підготовчий до агресії період основна інформаційна робота з боку Росії фокусувалася на східних індустріальних районах України і Криму, але також досягала окремих цільових груп в інших частинах України — державних службовців, інтелектуальних та культурних середовищ, людей похилого віку³⁹. Втім, така активність РФ не викликала захисної реакції з боку українських органів влади та правоохоронних органів і не сприймалася як складова інформаційно-психологічної операції.

Окрім відкритості, яку в даному випадку можна вважати ознакою уразливості, активній інформаційній агресії сприяли хронічні проблеми з формуванням українського медіа-ландшафту. Наприклад, негативно позначилася залежність національного інформаційного простору від іноземних медіа-корпорацій переважно російського походження. Це особливо проявилось в запрошенні російського топ-менеджменту на українські телеканали, засиллі російських телепродуктів в українських кабельних мережах. В умовах мізерної підтримки вітчизняної кіноіндустрії всі національні та регіональні телеканали були заповнені російськими серіалами та фільмами, які трансливали проросійський наворот.

Ситуація, яка склалася на кінець 2013 року на ринку українських ЗМІ, характери-

38 В.Горбулін. Україна стала ключовою державою протистояння Заходу і Росії. [Електронний ресурс]/Укрінформ. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2170805-volodimir-gorbulin-direktor-nacionalnogo-institutu-strategicnih-doslidzen.html>

39 Світова гібридна війна: український фронт. Монографія / За заг. ред. В.П.Горбуліна. – К. : НІСД, 2017. – 496с.

зувалася надмірною політичною заангажованістю та концентрацією центральних і регіональних медіа в руках олігархів та наближених до В.Януковича осіб. Державні медіа перебували під відвертою цензурою з боку центральної та місцевої влад. Відбувалася інформаційна регіоналізація, за якої через регіональні або російські медіа населення окремих регіонів отримувало спотворений образ суспільно-політичної ситуації в Україні⁴⁰. Це дозволяло легко маніпулювати населенням, коли була необхідна мобілізація електорату на загальнонаціональних виборах, а також сприяло посиленню російського інформаційного впливу, в якому порушувалися питання національної ідентичності, етнопатриотичної та мовної політики, міжконфесійних відносин, внутрішньополітичних та зовнішньополітичних відмінностей. Саме інформаційна регіоналізація сприяла успішній окупації Росією Криму та ОРДЛО, де десятиліттями створювався сприятливий ґрунт для формування розмитої ідентичності громадян України. Така ситуація також підживлювалася провідною роллю олігархічних груп і російських медіа, які замінили державу в системі комунікацій на центральному та регіональному рівнях.

Велика популярність серед українських користувачів російських соціальних мереж «Однокласники» та «ВКонтакте» дозволяла російській стороні використовувати ці інструменти для розробки і впровадження спеціальних інформаційних акцій.

У цілому, особливістю інформаційно-психологічних операцій під час ведення Росією гібридної війни є використання сфер життєдіяльності держави та суспільних відносин, які в звичайній мирній обстановці не співвідносяться з інформаційними загрозами. Слабкість української політики в інформаційній сфері зробила нашу державу ще більш уразливою на момент російської агресії. Національне законодавство, що регулювало на той час інформаційно-безпекові питання, базувалося на неефективних та декларативних принципах, які не дозволяли побудувати дієву систему інформаційної безпеки.

2.7. Уразливий кіберпростір

Використання кіберпростору як виміру асиметричної агресії є явищем порівняно новим і менш опрацьованим з точки зору розуміння рівня загроз та можливої протидії. Як відзначає Д.Дубов, начальник відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства Національного інституту стратегічних досліджень, дискусія щодо сприйняття природи кібератак та відповідей на них почалася в 2010-2011 роках. У 2011 році був прийнятий документ «Талліннське керівництво із застосування міжнародного законодавства у кіберсфері», а в 2012 році НАТО визнало кіберпростір новим театром воєнних дій. Однак у практич-

40 Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К. : НІСД, 2015. – 684 с

ній площині реагування є досить проблематичним, оскільки важко довести причетність конкретних країни чи груп до здійснення атак⁴¹.

У цілому, незважаючи на неготовність України до відсічі кібератакам з боку Росії, певна робота з протидії злочинам у мережі інтернет та захисту державних інформаційно-телекомунікаційних систем в Україні була організована. Напрацьовувався основний нормативний масив, який закладав основу забезпечення захисту інформації в інформаційних і телекомунікаційних системах та порядок взаємодії органів виконавчої влади у цій царині. Однак самі поняття «кіберпростір» та «кіберзлочин» не були вказані в законодавчій базі України, а більшість законодавчих ініціатив, які пропонувалися того часу у сфері захисту від злочинів у кіберпросторі, не були підтримані. Попри це окремі елементи системи кібербезпеки існували в Україні. Так, з 2007 року діє команда реагування на комп'ютерні надзвичайні події (CERT-UA), спеціалізований структурний підрозділ Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. Проте загальна координація діяльності була відсутня.

Передовсім, як відзначають експерти, активність російських спецслужб у кіберпросторі України до 2013 року не була відчутною. Водночас уже був відомий досвід здійснення Росією кібератак проти Естонії та Грузії. А в 2013 році українські спеціалісти почали фіксувати низку АРТ-атак, спрямованих на збір таємної інформації чи інформації з обмеженим доступом. У більшості атак аргументовано підозрюються російські спецслужби та контрольовані ними хакерські спільноти⁴². Ситуація суттєво змінилася під час Революції гідності, коли окремі хакерські групи вчиняли дії на підтримку режиму Януковича та Росії⁴³.

До факторів, які дозволили створити в Україні сприятливе середовище для проведення кібератак РФ, можна віднести наступні:

- використання переважною більшістю українських державних організацій неліцензійного програмного забезпечення, що знизило їхню захищеність;
- використання неліцензійного антивірусного забезпечення або програмних продуктів російського походження;
- низький рівень безпеки внутрішніх інформаційно-комунікаційних мереж на підприємствах та в організаціях, що належать до об'єктів критичної інфраструктури.

41 Військова відповідь на кібератаки Кремля? І так, і ні. [Електронний ресурс]/Укрінформ. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/2251563-vijskova-vidpovid-na-kiberataki-kremla-i-tak-i-ni.html>

42 Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». – К.: НІСД, 2016. – 258с.

43 Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – К.: НІСД, 2017. – 262с.

2.8. Проблемні прогалини у сфері фундаментальних прав

У 2013-2014 роках Росія застосовувала щодо українського суспільства різноманітні інформаційні впливи, які мали на меті сприяти включенню російського дискурсу в українське інформаційне поле стосовно оцінки політичних подій, геополітичних орієнтацій. Це фактично підготувало підґрунтя для легітимізації російського військового втручання у Криму та ОРДЛО.

В українському суспільстві активно поширювалася точка зору російського політичного керівництва на події в Україні, надавалася підтримка громадським об'єднанням, політичним утворенням і журналістам, які відігравали роль ретрансляторів російських інформаційних меседжів. Вони стосувалися різних сфер, у тому числі й соціально-гуманітарної політики (мова, міжетнічні стосунки, права людини).

За часів президентства В.Януковича розпочалося створення сприятливого ґрунту для російської інтервенції — соціально-гуманітарна політика проводилася за російськими лекалами. В 2013 році правозахисники констатували наявність системних порушень соціально-економічних прав громадян. Наприклад, фіксувалися обмеження прав громадян на мирні зібрання, для чого використовувалися судові інстанції, правоохоронні структури, неформальні напівкримінальні організації, патроновані владою. Проводилися системні заходи із розпалювання внутрішнього громадського протистояння. Проти мирних демонстрантів у 2013-2014 роках було застосовано зброю. Закони 16 січня 2014 року, ухвалені Верховною Радою у порушення всіх процедур, містили запозичені репресивні положення російського законодавства — зокрема, введення термінів «екстремістська діяльність» та «іноземні агенти» стосовно НУО, які отримували іноземні гранти. Паралельно Росія, зокрема в Криму, проводила масовану інформаційну кампанію проти громадських активістів. Фактично зусиллями Росії і влади Януковича будь-який мирний протест законодавчо перетворювався на повстання, а застосування сили виправдовувалося, чим також скористалася Росія після спланованої втечі В.Януковича до РФ.

Окупація Криму Росією проходила під гаслами «підтримки кримчан», «захисту прав російськомовних та росіян від «фашистів», «гарантування місцевого волевиявлення», «протидії загрози російськомовним з боку України». Відповідно, російські військові без розпізнавальних знаків, «козаки» і російські найманці із залученими екс-беркутівцями та іншими проросійськи налаштованими місцевими жителями були представлені як «місцева самооборона». При цьому відбувалося грубе нехтування правами тих жителів Криму, переважно українців і кримських татар, які виступили за єдність з Україною та проводили численні акції. Українська влада виявилася не готовою захистити їхні права та забезпечити

їхню безпеку. А висновки низки міжнародних структур, зокрема ВНКМ ОБСЄ, про те, що загрози для росіян та російськомовних у Криму немає, ігнорувалися російською стороною.

Грубо порушуючи право нації на самовизначення і недопустимість зовнішнього втручання у внутрішні справи, з весни 2014 року Росія запустила проєкт «Новоросія» з розчленування України, стала головним каталізатором агресії на Донбасі, нав'язувала українцям концепцію «федералізації». Ці проєкти не знайшли суспільної підтримки всередині України. Так, згідно з результатами дослідження соціологічної групи «Рейтинг», проведеного в березні 2014 року, найоптимальнішим типом державного устрою для України більшість респондентів (61%) назвали унітарну державу і лише 24% — федеративну державу.

На тлі агресії проти України Росія використовувала своєрідні комунікаційні кампанії, основними тезами яких були такі фейкові питання, як утиск прав росіян та російськомовних, «розгул фашизму» в Україні, маніпуляції з історичною пам'яттю, що мали на меті суспільно легітимувати російську агресію всупереч правам громадян України.

2.9. Вразлива система політичних сил

Після приходу на президентський пост В.Путіна одним із провідних напрямів політики РФ стала робота із «співвітчизниками» за кордоном задля посилення впливу Росії, а також підтримання політичних об'єднань, які відстоювали необхідність зближення України з РФ.

Відбувалися широкі контакти українських політичних партій та регіональних політичних сил з політичним керівництвом РФ та олігархами, інкорпорованими в російську владу. Приміром, один з російських православних олігархів К.Малофеев згадує про свої численні контакти із С.Аксьоновим, лідером політичної партії “Русское единство”, яка зіграла важливу роль в окупації Криму, хоча ще в 2012 році мала підтримку 1 відсотка виборців у Криму. Ще з 2005 року між тодішньою Партією регіонів В.Януковича та «Єдиною Росією» було підписано меморандум про співпрацю щодо розвитку «стратегічного партнерства РФ та України та поглиблення економічної кооперації». Комуністична партія України активно співпрацювала з КПРФ, пропагуючи прорадянські ідеї. Започатковувалися орієнтовані на РФ політичні проєкти. Наприклад, один з лідерів Партії регіонів М.Азаров у 2009 році створив Антифашистський форум України, який пропагував позитиви радянського часу та російські погляди на роль Росії в перемозі у Великій Вітчизняній війні.

На регіональному рівні, зокрема в Криму, підтримка політичних сил Росією носила масовий характер ще з середини 90-х. Наприклад, Російській общині Криму (РОК) надавалася матеріальна й політична підтримка через різні підконтрольні структури МЗС РФ, Адміністрації президента Росії, мера Москви Юрія Лужкова, Інституту країн СНД, Міжнародного євразійського руху, лідер якого Олександр Дугін був почесним членом Російської общини Криму. У 2006 році 19 членів РОК, які балотувалися за списками блоку «За Януковича!», КПУ й ПСПУ, стали членами ВР АР Крим.

У 2013 році в українській партійній системі ключову роль грала домінуюча політична сила – Партія регіонів за підтримки олігархічних бізнес-еліт, значною мірою інтегрованих до неї. Її лідер В.Янукович переміг у президентських виборах 2010 року на тлі обіцянок про легалізацію подвійного громадянства й надання російській мові статусу державної. У жовтні 2012 року на виборах до ВР України перемогу отримала Партія регіонів. Підконтрольні Януковичу політичні сили в українському парламенті фактично легітимізували його політику, зокрема щодо авторитаризації влади (30 вересня 2010 року було відновлено Конституцію 1996 року з поверненням до президентської республіки) та зміни безпекових орієнтацій (проголошення нейтрального статусу України) на угоду РФ. Зростали авторитарні тенденції в політичній системі, обмежувалася діяльність опозиційних політичних сил (лідери опозиційних сил перебували під кримінальним переслідуванням — справи Ю.Тимошенко і Ю.Луценка).

За такої ситуації у ВРУ була ухвалена низка рішень, які потенційно дестабілізували ситуацію в Україні та заклали довготермінові підвалини для російської агресії. Так, 27 квітня 2010 року український парламент під тиском Януковича ратифікував так звані «Харківські угоди», які продовжували термін перебування російського Чорноморського флоту в Криму до 2042 року. 3 липня 2012 року було ухвалено Закон «Про засади державної мовної політики», який фактично зменшував роль української мови як державної. Подальші перипетії з відповідним законом надали РФ риторичні підстави для агресії. На угоду Росії відбувалося заперечення Голодомору та інших фактів української історії.

Підтримка Росією політичних сил в Україні та вихід на перший план проросійських партій створили підвалини для впливу РФ на політику України та подальшої російської агресії. При цьому українська влада не тільки слабо реагувала на ці загрози, але й на вищому політичному рівні сприяла поширенню таких впливів.

2.10. Незахищена історія України – на руку Росії

Однією із загроз для існування та безпеки Української держави є те, що її історія

стала інструментом маніпуляцій та гібридної війни Росії. Мета російської гібридної агресії на полі української історії очевидна — впливати на формування серед українців проросійського світогляду та російського погляду на історію. Російська пропаганда зробила акцент на створення спільного історичного простору Росії та України, де має домінувати ідея «русского мира», а українцям відводиться роль «молодшого брата».

Перебуваючи довгий час під владою Росії, українці були позбавлені можливості самостійно формувати свою національну свідомість та власну історію. Центральним питанням стали претензії Росії на історичну спадщину Київської Русі. В їх основу Москва заклала тезу про існування єдиної давньоруської ідентичності, на базі чого був сформований міф, що Московія і Київська Русь мають спільні історичні корені, а Росія має «спадкові права» як на Київську Русь, так і на сучасну Україну. Такий викривлений історичний підхід російське керівництво використовує для впокорення України та виправдання агресивної імперської політики РФ, адже воно розуміє, що без великого історичного минулого немає єдиного «русского народу», а без України неможливо створити Російську імперію⁴⁴.

Започатковану в часи Петра I і Катерини II справу з викрадення української історії продовжує путінська Росія. Виправдовуючи свій намір щодо повернення України в російську імперію, Путін неодноразово заявляв, що він чинить так, бо «ми один народ». У той час, як Україна не вживала активних заходів для захисту власної історії, в Росії у травні 2009 року указом президента Д.Медведева був створений спеціальний орган — «Комісія при президентові РФ для протидії намаганням фальсифікації історії на шкоду інтересам Росії», що активно долучився до підготовки гібридної агресії в історичній площині.

Книжковий та медійний ринок України заповнили російські видання на історичну тематику, в яких спотворено подається і принижуються історія України, а факти, події, історичні особистості давньої історії неправомірно приписуються Московії. Попри великі тиражі, ці видання в Україні розповсюджувалися за дуже низькими цінами. Українські журнали історичної спрямованості випускалися в мізерній кількості, а російськомовні були широко поширеними. МЗС Росії наполегливо пропонувало українські підручники з історії узгоджувати з російськими, щоб, як вважає український історик В.Вятрович, має впливати на бачення минулого в Україні та формування національної ідентичності її громадян⁴⁵.

Вдаючись до принципу «розділяй і володарюй», Росія запускала гібридно-історичні проекти русинів Закарпаття, поліщуків Полісся, т.з. «козаків» Півдня. Таким чином робилися спроби розколоти український народ, щоб частинами перетягнути його до «русского міру».

44 Г.М.Перепелиця. Україна- Росія війна в умовах співіснування. – К.: 2017. – 52с.

45 В.Вятрович. Якою повинна бути політика національної пам'яті. Три складові. [Електронний ресурс]. — Режим доступу :http://gazeta.ua/ru/articles/volodimir-v-yatrovich/_yakoyu-pjvinna-buti-politika-nacionalnoji-pam-yati-tri-skladovi/410462

Незважаючи на те, що гібридна агресія в історичній площині провадилася систематично і наполегливо, в Україні цим небезпечним процесам не надавалося належної уваги, не велася системна протидія. На рівні держави не проводилася достатня робота для доведення до суспільства правдивої історії нашої держави та історії сусідніх країн, зокрема Росії. Цьому сприяло те, що багато українців, особливо старшого покоління, сприймають історію держави так, як її спотворено подавали в Радянському Союзі.

3. ПРОГАЛИНИ У ДЕРЖАВНИХ МОЖЛИВОСТЯХ БЕЗПЕКИ. СУЧАСНИЙ СТАН

Розпочата у 2014 році гібридна війна Росії проти України, яка створила реальну загрозу для існування Української держави як такої, примусила українське керівництво переглянути державні політики у сфері безпеки та вжити негайних заходів для підвищення здатності гарантувати безпеку держави і суспільства. Однак дві третини (64,9%) експертів, які взяли участь в опитуванні, проведеному з 18 по 28 серпня 2017 року, вважають, що влада України не врахувала уроки 2014 року і не змогла реформувати систему безпеки держави до рівня, необхідного для протидії гібридним загрозам з боку РФ⁴⁶. Це свідчить про наявні досі прогалини у безпекових можливостях держави.

3.1. Слабкі місця державного безпекового механізму

Уразливі та слабкі місця в системі державної безпеки слід розглядати як небезпеки, якими з часом скористається противник з метою створення загрози (проекції загрози), а згодом і ураження. Відмова від вирішення низки принципових питань щодо визначення на законодавчому рівні України стану війни з РФ постійно призводить до ерзац-рішень та створюватиме надалі додаткові проблеми. До числа невирішених питань безпеки, уразливих чи слабких місць можна віднести наступні:

- незавершення законодавчих процедур з визнання РФ агресором, визначення статусу ОРДЛО як тимчасово окупованих територій і відмова від оголошення воєнного стану на частині території України;
- відмова від розриву дипломатичних стосунків з РФ після анексії Криму;
- збереження участі України в СНД;
- надмірне захоплення вищого державного керівництва виключно дипломатичними засобами впливу на агресора через Мінський процес та Нормандський формат;
- надмірна готовність слідувати у фарватері політики окремих країн Нормандського формату, інтереси яких не збігаються з українськими;
- відмова від активної оборони та протидії силам та засобам Росії та підтримуваних нею квазіутворень («ДНР/ЛНР») на окупованих територіях;

46 Сприяння розбудові можливостей України гарантувати безпеку суспільства в умовах гібридних загроз. Результати експертного опитування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://geostrategy.org.ua/images/%D0%94%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%8E.pdf

- фактична відмова від створення сил територіальної оборони;
- відмова від переведення ОПК у мобілізаційний режим роботи задля форсованого створення як нових виробництв (боєприпасів, БПЛА тощо), так і завантаження існуючих потужностей для випуску нових, модернізації та ремонту існуючих, найбільш запитаних видів ОіВТ (ПТРК, ОТРК, засобів зв'язку, РЕР та РЕБ тощо);
- неприєднання до центрів передового досвіду НАТО з питань енергетичної безпеки (NATO EnSec CoE), стратегічних комунікацій (NATO StratCom CoE), кібероборони (NATO CCD CoE);
- недостатня захищеність об'єктів критичної енергетичної інфраструктури та неврахування уроків Балаклії й Калинівки;
- відсутність національного оператора захищеного мобільного зв'язку для сфери безпеки;
- дисфункція СБУ в частині ефективного запобігання терористичній та диверсійній активності ворога;
- неефективна люстрація державного апарату, через що значна частина агентури противника продовжує діяти (випадок з С.Єжовим);
- збереження окремих контурів зовнішнього впливу під приводом необхідності мати неофіційний канал комунікації з противником, який перетворився на канал блокування активної позиції України та деформуючих впливів на політику й економіку;
- нездатність забезпечити розвиток спроможності технічної розвідки, електронного перехоплення і моніторингу телекомунікацій та кіберрозвідки, а також нездатність створити сучасну систему аерокосмічної розвідки відповідно до пріоритетних завдань, сформульованих у Стратегії національної безпеки (відсутність власного розвідувального супутника);
- кіберуразливість державних установ та критичної інфраструктури, особливо енергетичної;
- політичне протиборство та зловживання повноваженнями в середовищі вищого державного керівництва (ГПУ проти НАБУ, справа Саакашвілі та ін.);
- економічне посилення олігархічних кланів, що використовувалися агресором та дистанціювалися від підтримки оборони країни (за результатами згаданого експертного опитування, 73% експертів назвали збереження кланово-олігархічної моделі головним фактором, що стимулює механізми дисфункції та автодеструкції держави);
- посилення корупції в органах влади, що надає агресору додаткові можливості для війни зсередини України;

- відсутність координації на державному рівні в сфері енергетичної безпеки, що дає можливість противнику активно проштовхувати проекти інфраструктурного ураження України та Європи («Північний потік-2», «Турецький потік»).

3.2. Повільні зміни у створенні системи оборони держави

Хоча на сьогодні українська армія є боєздатною, оснащеною та екіпірованою, але в оборонній сфері України досі залишаються прогалини, які не дозволяють їй досягнути достатнього рівня для ефективної протидії агресії гібридного типу.

Після практично чотирьох років **Антитерористичної операції**, яка була досить розмитою в понятійному сенсі, адже нею керувало СБУ, хоча все навантаження зі стримування агресора лягло на українську армію, все ж законодавчо був змінений її статус. 18 січня 2018 року Верховна Рада проголосувала за президентський законопроект №7163 про реінтеграцію Донбасу, згідно з яким Росія визнається агресором та окупантом, АТО пропонується замінити «заходами із забезпечення національної безпеки і оборони, стримування і відсічі російської збройної агресії в Донецькій та Луганській областях», якими керуватиме Об'єднаний оперативний штаб ЗСУ, а окремі території в Донецькій і Луганській областях визнаються окупованими. Втім, після схвалення цього закону все ще був введений режим воєнного стану в ОРДЛО. Майже чотирирічне зволікання із схваленням такого закону спричинило випадки, коли українських воїнів засуджували за виконання ними своїх обов'язків із захисту держави (випадок прикордонника Сергія Колмогорова, якого засудили на 13 років⁴⁷), а проросійських бойовиків та їхніх поплічників випустили на волю (Апеляційний суд Харківської області визнав невинним організатора руху «Південний Схід» Юрія Апухтіна⁴⁸). Це деморалізувало не тільки силові структури, але й суспільство в цілому.

Досі існує загроза того, що військові формування країни-агресора під прикриттям **проведення псевдо-миротворчої операції** візьмуть під військовий контроль частину території України. Росія декларує, що в Україні триває «внутрішній конфлікт», а не зовнішня агресія, і статус АТО опосередковано сприяє такому баченню. За відсутності чіткого декларування «конфлікту з Російською Федерацією» Москва отримує можливість і надалі заявляти, начебто сторонами конфлікту є Україна і т.зв. «ДНР» і «ЛНР», що дозволяє їй наполягати на включенні російських миротворців до миротворчої місії ООН на Донбасі. Досвід Придністров'я і Південної Осетії чітко показав, що миротворча операція за участі росіян є легалізацією російської окупації. В той час як США, Канада, Німеччина та інші провідні країни світу підтримали українську пропозицію щодо миротворчої операції

47 Держприкордонслужба та ветерани-прикордонники вірять у неупередженість української Феміди. [Електронний ресурс]/ ДПСУ. – Режим доступу: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/Derzhprikordonsluzhba-ta-veterani-prikordonniki-viryat-u-neuperedzhenist-ukrainskoi-Femidi/>

48 Суд відпустив лідера харківських сепаратистів. [Електронний ресурс]/«Кореспондент». – Режим доступу: <https://ua.korrespondent.net/city/kharkov/3920355-sud-vidpustyv-lidera-kharkivskykh-separatystiv-zmi>

на Донбасі, Україна мала б закріпити її, законодавчо визначивши Росію стороною конфлікту.

Важливою проблемою є **корупція у секторі оборони**, особливо в системах фінансового і логістичного забезпечення військ. Українське оборонне відомство так і не позбавилося корупційних високопосадовців, які своїми діями перешкоджають розвитку боєздатності української армії, підривають довіру до неї з боку суспільства та міжнародних партнерів. Так, на думку директора військових програм Центру Разумкова Миколи Сунгуровського, для США вагомим фактором стримування у вирішенні питання поставок озброєння українській армії є корупція в Україні⁴⁹. У свою чергу, капітан першого рангу ВМС США Гаррі Табах зазначив, що на сьогоднішній день ворогом України є не стільки Росія, скільки корупція, яка заважає перемогти агресора⁵⁰. На жаль, факти корупції в МО та ЗС України існують. Зовсім нещодавно, у жовтні 2017 року, детективи НАБУ і САП затримали заступника міністра оборони генерал-лейтенанта І.Павловського і директора Департаменту держзакупівель та постачання матеріальних ресурсів МОУ Володимира Гулевича за підозрою в розтраті 149 млн. грн⁵¹. У січні 2017 року НАБУ зареєструвало провадження щодо можливих махінацій під час закупівлі безпілотників для армії, а в червні 2017 року суд за клопотанням прокурора САП заарештував 7 квартир і 2 нежитлові приміщення, власником яких є тесть полковника, який очолює 1363 Головне військове представництво Міноборони⁵².

Після гірких уроків 2014 року, коли значна частина української території виявилася незахищеною через відсутність там військових підрозділів та дієвої **територіальної оборони** (ТО), яка б мала заповнювати ці прогалини і стати первинним захистом Батьківщини, в Україні почали роботу із створення сил ТО. Незважаючи на формулювання щодо ТО у Воєнній доктрині 2015 року і схвалення Положення про територіальну оборону України (указ Президента України від 23.09.2016 р. №406/2016), у «Білій книзі 2016» створення системи територіальної оборони не було визначено пріоритетним завданням на 2017 рік. Та й у Стратегічному оборонному бюлетені України 2016 року ТО згадується лише в контексті юридичного забезпечення заходів реформування⁵³. Позитивним є створення в кожній області

49 Поставки Javelin для України: фактор стримування США та основна проблема Києва. [Електронний ресурс]//«Слово і Діло». – Режим доступу: <https://www.slovovidilo.ua/2017/12/15/pogljad/bezpeka/postavky-javelin-ukrayiny-faktor-strymuvannya-ssha-ta-osnovna-problema-kyveva>

50 Не тільки Росія: в США назвали головного ворога України. [Електронний ресурс]//«Сьогодні». – Режим доступу: <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/ne-tolko-rossiya-v-ssha-nazvali-glavnogo-vraga-ukrainy--1098017.html>

51 Чинowników Міноборони взяли на схемі, де може фігурувати Грановський. [Електронний ресурс]//«Українська правда». – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/10/11/7158022/>

52 НАБУ, розслідуючи закупівлю неякісної форми для військових, знайшло 7 квартир у тестя полковника. [Електронний ресурс]//«Цензор.НЕТ». – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/news/443639/nabu_rozsliduyuchy_zakupivlyu_neyakisnoyi_formy_dlya_viyiskovyh_znayishlo_7_kvartyr_u_testya_polkovnyka

53 Указ Президента України №240/2016 «Про рішення РНБОУ від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/2402016-20137>

батальйонів ТО, а в районах – загонів ТО. Окрім них, в об'єднаних громадах почали відкриватися Центри безпеки для забезпечення цивільного захисту населення і територій⁵⁴. Вони мають підтримку Державної служби з надзвичайних ситуацій України, яка передає обладнання і спорядження, у тому числі й отримане від міжнародних донорів (USAID та інших). До складу Центрив безпеки входять добровольці, їхнім завданням є швидке реагування на загрози життю людини і допомога штатним підрозділам ДСНСУ. Водночас повноцінна система територіальної оборони України досі проходить своє становлення та не має законодавчого відображення (внесений до ВР у липні 2015 року законопроект «Про територіальну оборону України» було знято з розгляду в лютому 2017 року). Тобто залишається невизначеною низка питань, включаючи застосування зброї підрозділами ТО.

Велику небезпеку як військовим, так і місцевим жителям Донбасу несуть **міни і залишки нерозірваних боєприпасів**⁵⁵. Українські саперні підрозділи проводять роботу з розмінування об'єктів та окремих ділянок, але для безпечного проживання і життєдіяльності населення на цій території необхідно проводити масштабне гуманітарне розмінування за міжнародними стандартами IMAS. В Україні ж до цього часу не схвалений закон про протимінну діяльність, який би законодавчо врегулював порядок комплексного очищення міннозабруднених територій та участь міжнародних організацій і фондів у проведенні та фінансуванні такої діяльності. Поки що такі роботи проводяться локально, наприклад, організація “The Halo Trust” з 14 серпня 2017 року розпочала оцінку ступеню забрудненості територій в районі Маріуполя. Однак, як свідчить досвід Західних Балкан, ця робота має проводитися комплексно і координуватися окремим міжвідомчим органом – центром гуманітарного розмінування, створення якого затримується через досі не прийнятий закон.

Нелегальне розповсюдження (торгівля) зброї стало актуальною проблемою для України, оскільки її джерелом є зона конфлікту на сході держави. Навіть в ЄС зростає стурбованість цією проблемою, адже є загроза, що арсенали з Донбасу можуть контрабандно перевозитися через Україну на захід. Так, приміром, у 2016 році на кордоні з Польщею СБУ затримала авто з нелегальною зброєю і боєприпасами.

Росія стимулює цей феномен, оскільки в її інтересах наводнити Україну необлікованою зброєю, якою легко зможуть скористатися злочинці, терористи і диверсанти, та показати під таким кутом зору Україну як украй небезпечну державу. З огляду на неконтрольовану ділянку українсько-російського кордону, через яку масово постачається зброя, та відсутність міжнародного контролю на цій ділянці, нейтралізація такої загрози залишається складним і поки що не виконаним Україною завданням.

54 Реформа в дії: в Україні громади продовжують створювати місцеві пожежні команди та відкривати Центри безпеки. [Електронний ресурс]/ДПСУ. – Режим доступу: <http://www.dsns.gov.ua/ua/Ostanni-novini/69270.html>

55 В.Мартинюк. Вибухонебезпечна земля Донбасу. [Електронний ресурс]/«Дзеркало тижня». – Режим доступу: https://dt.ua/internal/vibuhonebezpechna-zemlya-donbasu-_html

3.3. Нові функції правоохоронців у сучасних умовах

Вимоги до правоохоронної системи в умовах зовнішньої агресії проти України є надзвичайно високими. Разом зі Збройними Силами співробітники правоохоронної системи стоять на передових рубежах захисту країни від агресора. Адже здійснюючи збройну агресію, Росія використовує також кримінальні структури для створення додаткових загроз безпеці суспільства і дестабілізації України, і саме цим загрозам мають протистояти правоохоронні органи.

У рамках базових завдань правоохоронної системи, таких як охорона конституційного ладу, суверенітету та територіальної цілісності держави, захист прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства та держави в цілому, боротьба зі злочинністю, вирішуються окремі завдання, що постають перед правоохоронними органами в сучасних умовах.

Основним з таких завдань є радикальне реформування правоохоронної системи, яка деградувала протягом тривалого часу та відтак повністю дискредитувала себе в очах суспільства. За всі роки незалежності, попри певні спроби змін, система МВС, СБУ, прокурорського нагляду, податкового, митного контролю залишалася такою ж громіздкою репресивною машиною, якою вона була створена в радянські часи. Сучасні умови вимагають радикального реформування правоохоронних органів задля їх перетворення на суспільно-орієнтовану структуру та викорінення негативної спадщини радянської авторитарної системи.

У рамках реформування необхідно суттєво підвищити рівень професійності та відповідальності співробітників, що забезпечить відновлення довіри суспільства до правоохоронної системи, дозволить тісніше взаємодіяти з громадянами. Активна співпраця з населенням та місцевими громадами забезпечить створення сервісної моделі діяльності органів правопорядку, орієнтованої на вирішення проблем населення в рамках загальновизнаного у світі підходу *community policing*.⁵⁶ Рамки реформування також повинні охоплювати підвищення фінансового, матеріально-технічного забезпечення співробітників, що надасть їм гідне місце і роль у демократичному суспільстві. Таким чином, внаслідок реформування системи має бути досягнута одна з основних її функцій — сучасна правоохоронна система повинна стати одним з дійсно надійних стовпів цілісності та стабільності держави, безпечності її громадян.

Другою функцією сучасної правоохоронної системи має стати захист від новітніх загроз та здатність до реагування на новітні виклики, чого поки що не повністю досягнуто. Агресія Росії проти України показала, що арсенал задіяних заходів, як зовнішніх, так і внутрішніх, спрямованих на знищення української державності, дуже широкий. Україна зіштовхнулася з широким набором деструктивних інструментів, протидія яким покладається саме на правоохоронні органи. Серед них:

56 М. Криштанович. До питання про завдання і напрямки сучасного реформування органів внутрішніх справ України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/edu_42/fail/19.pdf

- кіберзагрози — хакерські атаки на Об'єднану енергетичну систему, банківські, державні, приватні установи є серйозним викликом для правоохоронних органів;
- невинна пропаганда, спрямована на посилення недовіри суспільства до діючої влади та внесення сумнівів у легітимності існування української державності;
- прояви сепаратизму, через які тривають спроби розхитати південно-східні регіони України;
- диверсійні акти на стратегічно важливих об'єктах і критичній інфраструктурі (підривання окремих ділянок ГТС, складів боєприпасів), які потребують посиленої уваги до охорони таких об'єктів, використання новітніх технічних методів контролю об'єктів;
- поява нових злочинних схем в економічній сфері, адже сучасний злочинний світ схильний до централізації та комерційної діяльності⁵⁷;
- нові види, форми і прояви корупції, спрямовані на збереження владних повноважень особами, які прагнуть використати державні посади задля власного збагачення та, як наслідок, блокують конструктивні рішення (75,7% українських експертів визначили корупцію у правоохоронних органах головною проблемою для безпеки суспільства⁵⁸);
- проникнення агентури РФ на відповідальні посади в різноманітні органи влади;
- відвертий саботаж або бездіяльність посадових осіб, які в умовах воєнної агресії проти держави носять злочинний характер;
- акти терористичного залякування, зокрема, гучні вбивства Шеремета, Вороненкова, Шаповала (в українському законодавстві існують прогалини через відсутність чіткого розмежування антитерористичної, антидиверсійної і контррозвідальної діяльності, адже Закон України «Про контррозвідальну діяльність» не передбачає протидію диверсійним актам, а натомість включає антитерористичну діяльність, дублюючи положення Закону «Про протидію тероризму»);
- неконтрольована міграція та інфільтрація в українське суспільство підривних елементів.

Таким чином, новими функціями правоохоронних органів у сучасних умовах мають стати оновлена діяльність задля забезпечення цілісності та стабільності держави, а також захист від новітніх загроз та здатність до реагування на новітні виклики.

57 Основні напрями діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення економічної безпеки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/12590605/ekonomika/osnovni_napryami_diyalnosti_pravoohoronnih_organiv_schodo_zabezpechennya_ekonomichnoyi_bezpeki

58 Сприяння розбудові можливостей України гарантувати безпеку суспільства в умовах гібридних загроз. Результати експертного опитування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://gestrategy.org.ua/images/%D0%94%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%8E.pdf

3.4. Що стримує енергетичну незалежність України?

З метою забезпечення енергетичної незалежності Україна має створити умови для зростання національної економіки при скороченні енергоспоживання, для чого слід максимально сприяти розвитку вітчизняного видобутку наявних ресурсів (передовсім природного газу), диверсифікувати та знижувати залежність від імпорту, зокрема ядерного палива та нафтопродуктів, стимулювати енергозбереження.

Україна поступово відмовляється від перехресного субсидування енергоносіїв для різних категорій населення і переходить до ринкового ціноутворення. Даний процес значно уповільнюється низьким рівнем доходів більшої частини споживачів, а багаторічна практика політичного популізму, що сформувала бездумну споживацьку культуру, знизил платіжну дисципліну та екологічну свідомість громадян.

Тотальний наступ РФ на газовому фронті у 2014 році змусив політичне керівництво держави і НАК «Нафтогаз України» вжити радикальних заходів — відмовитися від імпорту газу з РФ, зініціювати судові розгляди в міжнародному арбітражі та започаткувати програми заміщення газоспоживання. Водночас реформування газового ринку торкнулося більше загальнодержавного рівня, залишивши на місцях монополію облгазів та вплив компаній, підконтрольних олігарху Дмитру Фірташу, відомому своїми проросійськими поглядами. Наразі розгортається боротьба за вплив на компанію-оператора магістральних газопроводів між керівництвом НАК та представниками пропрезидентської політичної сили в уряді, що ставить під загрозу імідж держави та можливість створити до 2019 року передумови для переходу на європейський режим функціонування ГТС і реформування газового ринку на регіональному рівні.

Як показує досвід багатьох відомих енергетичних компаній світу та динаміка розвитку НАК «Нафтогаз України», збереження у власності держави такого підприємства за умови вироблення дієвого механізму відмежування від політичного впливу через незалежну наглядову раду та забезпечення прозорості її функціонування є виправданим кроком. Перетворившись на одного з найбільших платників податків до державного бюджету, компанія одночасно є одним із стратегічних інструментів у боротьбі проти російської агресії, адже може забезпечувати постачання газу і роботу ГТС відповідно до вказівок КМУ в умовах надзвичайного стану або вказівок військових адміністрацій в умовах воєнного стану.

Газова галузь наразі є найбільш реформованою, з широкою диверсифікацією джерел та маршрутів постачання. Після суттєвого підвищення цін на природний газ для більшості пільгових категорій споживачів було подолано хронічний дефіцит бюджету «Нафтогазу України», а у 2016 році продемонстровано зростання прибутковості. При цьому компанія залишається єдиним «постачальником

останньої надії»⁵⁹ для тих категорій споживачів, які не мають змоги отримати енергоресурс з інших джерел.

Російська агресія внесла значні корективи у функціонування Об'єднаної енергетичної системи України (ОЕС). Після анексії Криму його регіональну електроенергетичну систему було від'єднано від ОЕС і наразі «Укренерго» не надає інформації про її стан⁶⁰. Також до мінімальних необхідних обсягів скорочено взаємодію між ОЕС та генеруючими потужностями на окупованій частині Донбасу⁶¹.

Викликами для функціонування ОЕС, яка працює у синхронному режимі з енергетичними системами пострадянського простору (Білорусь, РФ, Молдова), є безперервність постачання паливом та споживання електроенергії. Якщо останнє забезпечується через диспетчеризацію роботи усіх складових, то забезпечення паливом залежить від зовнішніх постачальників. Найвність в Україні радянських ядерних реакторів зберігає її значну залежність від російського ядерного палива, постачальником якого є компанія «ТВЭЛ». Через технологічну складність та величезний політичний тиск співпраця з альтернативним постачальником – шведською дочірньою компанією японсько-американської Westinghouse розвивається повільно. Росія поки що не наважується розривати відносини з Україною в ядерній сфері, однак ймовірність такого кроку як елементу агресії зберігається.

Сфера електроенергетики та вугільна галузь після Революції гідності майже не реформувалися, насамперед через великий вплив на них кількох фінансово-промислових груп з провідною блокуючою роллю власника ДТЕК Рината Ахметова. У 2014 році він зіграв дестабілізуючу роль у розхитуванні ситуації на Донбасі з метою шантажу офіційного Києва, однак Ахметову вдалося знайти спільну мову з керівництвом держави і зберегти дохідність бізнесу завдяки низці контроверсійних рішень НКРЕКП, зокрема, за формулою «Роттердам+» на підтримку теплової генерації. Затягування процесу зміни членів НКРЕКП загрожуює уповільненням виконання положень закону про ринок електричної енергії та збереженням існуючих дисбалансів між врахуванням інтересів ядерної, гідро- та теплової електрогенерації. Зусилля із збереження бізнесу ДТЕК значно підриває можливості реформування атомної генерації, для якої продовжують застосовуватися найнижчі тарифи та численні перевірки і судові позови, хоча державна компанія «Енергоатом» паралельно й розвиває співпрацю з альтернативними російськими постачальниками ядерного палива, і планує впровадження модульних

59 Нафтогаз виявився єдиним претендентом на постачальника «останньої надії». [Електронний ресурс]/ «Нафтогаз України». – Режим доступу: <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/809F26F456A306D4C2257F10004D27FE?OpenDocument&Highlight=0.%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D1%97%20%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D1%96%D1%97>

60 Кримська ЕС. [Електронний ресурс]/Укренерго. – Режим доступу: <https://ua.energy/about/struktura/krimaska-es/>

61 До Дня Незалежності "електрики бойовиків" на Донеччині не буде – Жебрівський. [Електронний ресурс]/ «Українська правда». – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/08/10/7151862/>

реакторів малої та середньої потужності від компанії Holtec⁶².

Багаторічна боротьба за контроль над нафтопереробними і нафтотранспортними активами призвела до втрати трьох з п'яти вітчизняних НПЗ, більшої частини транзиту і окремих гілок нафтопроводів. Водночас сформувалася важка залежність від імпорту нафтопродуктів, переважно російського походження, яка щорічно забирає з національної економіки декілька мільярдів доларів⁶³. Лише у 2017 році почалося розблокування діяльності Одеського НПЗ та відновлення імпорту нафти з неросійських джерел, зокрема, Азербайджану. При цьому необхідно враховувати, що РФ зберігає важелі впливу на постачання більшої частини нафтопродуктів в Україну як власного виробництва, так і білоруської переробки.

Надзвичайно важко просувається реформування національної економіки та комунального господарства в контексті скорочення енергоспоживання і підвищення енергоефективності. Лише під тиском громадськості та міжнародних партнерів просувається формування законодавчого поля щодо енергоефективності будівель, обліку комунальних послуг тощо. Високі відсоткові ставки і обмеженість державної підтримки проектів з енергозбереження у сукупності зі слабкою самоорганізацією населення гальмують процес модернізації житлового фонду, який залишається одним із найбільш витратних за обсягами споживання фінансових та енергетичних ресурсів як для самого населення, так і для державного бюджету (52 млрд. грн. на субсидії у 2017 році)⁶⁴.

3.5. Важка переорієнтація з російського ринку

Російський ринок для багатьох українських експортерів являв собою значною мірою законсервовані практики Радянського Союзу з відповідними ГОСТами та можливостями продати товари не найвищої якості. Зростання частки власності російських бізнесменів в економіці України стимулювало таку співпрацю, незважаючи на непередбачуваність російського Ростехнадзора, керованого не приписами СОТ і міжнародних договорів, а політичними бажаннями Кремля в контексті ведення гібридної війни проти України.

Після початку агресії РФ розгорнулася широка громадська кампанія проти російських товарів на українському ринку⁶⁵. Зі свого боку, РФ ще у 2013 році заді-

62 «Енергоатом» вивчає можливість заміни діючих енергоблоків АЕС на малі модульні реактори в майбутньому. [Електронний ресурс]/УНІАН. – Режим доступу: <https://economics.unian.ua/energetics/1830141-energoatom-vivchae-mojlivivst-zamini-diyuchih-energoblokiv-aes-na-mali-modulni-reaktori-v-maybutnomu.html>

63 Україна в січні значно збільшила імпорт нафти і нафтопродукти. [Електронний ресурс]/УНІАН. – Режим доступу: <https://economics.unian.ua/energetics/1762142-ukrajina-v-sichni-znachno-zbilshila-import-nafti-i-naftoproduktiv.html>

64 У бюджеті-2017 на субсидії заклали 52 мільярди – Зубко. [Електронний ресурс]/Укрінформ. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2146837-u-budzeti2017-na-subsidii-zaklali-52-milardi-zubko.html>

65 Бойкот російських товарів: за і проти. [Електронний ресурс]/Forbes. – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1368512-bojkot-rosijskih-tovariv-za-i-proti>

яла торговельно-економічний компонент гібридної агресії, одночасно зупинивши імпорт великого спектру продукції з України⁶⁶. Відтак Україна та Росія запровадили низку санкцій, які створили додаткові передумови для скорочення товарообігу.

Хоча падіння товарообороту сягнуло мінімуму в 2016 році, у перші місяці 2017 року, за даними Держстату та митної служби, зафіксовано його зростання⁶⁷. Попри війну, Україна продовжує торгувати з агресором. Значна частина українського машинобудування не може знайти ринків збуту поза пострадянським простором з огляду на багаторічні виробничі зв'язки та схожість технологічного відставання. На рівні держави не були відпрацьовані механізми інтеграції відповідних українських підприємств до європейських виробничих циклів, а їхні власники шукають шляхи збереження економічних зв'язків з Росією, а не готують масштабні інвестиційні проекти для кардинального переоснащення виробництва.

Політичними рішеннями заблоковано співпрацю більшості підприємств українського ВПК з російськими компаніями, але продовжується експорт товарів (наприклад, металевих напівфабрикатів), які можуть використовуватися для виробництва озброєнь. Не виключено, що трансформатори й електротехнічне обладнання, які Україна поставляє до РФ, використовуються для постачання електроенергії в окупований Крим.

У 2016-2017 роках розпочався процес витіснення з українського фінансового ринку російських банків через системні та скоординовані дії державних інституцій⁶⁸. Однак при цьому статистичні органи повідомляють про зростання з початку 2017 року кількості інвестицій з російських джерел в Україну, зокрема, у банківський та фінансовий сектори.

Посилення впливу російського бізнесу на український ринок зафіксовано у 2017 році, коли розгорівся скандал на ринку скрапленого природного газу. Різке зростання ціни у поєднанні з низкою дій правоохоронних органів та спеціальних служб опосередковано допомогли зайти на цей ринок компаніям, які пов'язують з Віктором Медведчуком – «Глуско Україна», «Креатив Трейдинг», Wexler Global LP (Британія) та Gikka Limited (Британські Віргінські острови), що імпортують скраплений газ компанії «Роснефть».

Тим часом початок функціонування з 1 вересня 2017 року Угоди про асоціацію, з поглибленою і всебічною зоною вільної торгівлі між ЄС та Україною, ставить нові вимоги, зазначені у відповідних програмах взаємного спрощення режимів

66 Торговий шантаж: мета Росії і перспективи стосунків. [Електронний ресурс]/«Главком». – Режим доступу: <http://glavcom.ua/publications/121799-torgovij-shantazh-meta-rosiji-i-perspektivi-stosunkiv.html>

67 М.Поживанов. Чому Україна продовжує торгувати з Росією? [Електронний ресурс]/«Ліга». – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/mpozhyvanov/article/26788.aspx>

68 Усі російські банки в Україні ведуть переговори про продаж — НБУ. [Електронний ресурс]/Укрінформ. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2196110-usi-rosijski-banki-v-ukraini-vedut-peregovori-pro-prodaz-nbu.html>

торгівлі і, відповідно, підвищення конкуренції, а також відкриває нові можливості для українського бізнесу.

Усвідомлюючи неможливість швидкого розриву всіх економічних зв'язків з РФ, держава має докладати значно більше зусиль для переорієнтації бізнесу та забезпечення умов модернізації діючих підприємств. Попри складність розриву економічних зв'язків, даний процес є необхідною передумовою для форсування перебудови національної економіки, переорієнтації застарілих галузей та низькоконкурентного виробництва, зменшення економічного тиску з боку РФ.

3.6. Інформаційна політика України – латання дірок

На тлі російської агресії перед Україною постали декілька взаємопов'язаних задач у контексті інформаційних викликів. Потребувала негайного вирішення проблема невідповідності національного законодавства новим викликам інформаційної війни. Незважаючи на велику кількість нормативних актів у інформаційній сфері, не вдалося подолати причини і наслідки інформаційної агресії, яка більшістю (51,4%) українських експертів названа головним фактором уразливості українського суспільства⁶⁹.

Відсутня система забезпечення інформаційної безпеки як цілісний та скоординований механізм призвела до дублювання функцій та значних прогалин за окремими напрямками інформаційної роботи. Частково функції координації були покладені на РНБОУ. Створений у квітні 2014 року в структурі РНБОУ Інформаційно-аналітичний центр (ІАЦ) із завданнями координації діяльності органів виконавчої влади з питань національної безпеки в інформаційній сфері пропрацював усього рік, до травня 2015 року⁷⁰. І лише через два роки Указом Президента України від 14 квітня 2017 року №109/2017 в оновленій структурі Секретаріату РНБОУ було створено Службу з питань інформаційної безпеки.

Значну частину повноважень у сфері координації інформаційної безпеки перебало на себе Міністерство інформаційної політики (МІП), утворене в січні 2015 року. Воно стало головним органом у системі ЦОВВ із формування і реалізації державної політики у сферах інформаційного суверенітету України, державного іномовлення та інформаційної безпеки⁷¹. Водночас більшість (56,8%) україн-

69 Сприяння розбудові можливостей України гарантувати безпеку суспільства в умовах гібридних загроз. Результати експертного опитування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://geostrategy.org.ua/images/%D0%94%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%8E.pdf

70 Указ Президента України «Про Інформаційно-аналітичний центр», 12.04.2014р., № 398/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/398/2014>

71 Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України, постановою Кабінету Міністрів України від 14.01.2015р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/2-2015-%D0%BF>

ських експертів назвали рішення про створення МІП як інструменту інформаційної безпеки українського суспільства невиправданим⁷².

У 2015 році розпочалася робота над концептуальними документами в сфері інформаційної безпеки. У рамках роботи Експертної ради при МІП України було розроблено Доктрину інформаційної безпеки України та Концепцію інформаційної безпеки України. Хоча цей процес носив відкритий та інклюзивний характер, не всі напрацювання вдалося втілити в життя. Наприклад, Концепція інформаційної безпеки так і залишилася на стадії проекту. Схвалена в лютому 2017 року Доктрина інформаційної безпеки визначила пріоритети та національні інтереси України в інформаційній сфері, загрози для їх реалізації. Однак, вона не стала основою для розробки цілісної нормативної системи інформаційної безпеки держави.

Розвиток і захист інформаційного простору України поставив перед державними органами низку викликів. Задача із створення ефективної системи протидії російській інформаційній агресії була ускладнена необхідністю одночасних процесів реагування та реформування.

На рівні реагування більшість заходів була зосереджена на забороні діяльності окремих засобів масової комунікації та використання і ретрансляції певного контенту. Після проведеного моніторингу відповідні державні інституції (Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, Державний комітет телебачення і радіомовлення України) вилучили з кабельних мереж 10 російських каналів. Державне агентство України з питань кіно, відповідно до Закону України «Про кінематографію», скасувало державну реєстрацію фільмів, вироблених у Росії та випущених у прокат після 1 січня 2014 року. Додатково у 2017 році Україна наклала санкції проти ВАТ «Яндекс», ВАТ «Мейл.Ру Україна», «ВКонтакте», «Однокласники» та ін.

Реформування інформаційного та медіапростору відбувалося за декількома основними напрямками, що опосередковано впливають на стан інформаційної безпеки. Законом України «Про реформування державних та комунальних друкованих засобів масової інформації» запущено процес роздержавлення та зменшення впливу державних органів влади і місцевого самоврядування на редакційну політику. Іншим напрямком реформування стало створення суспільного мовлення в Україні. Нині ці реформи ще не досягли завершальної стадії.

Формування системи урядових комунікацій також пройшло кілька етапів роз-

72 Сприяння розбудові можливостей України гарантувати безпеку суспільства в умовах гібридних загроз. Результати експертного опитування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://geostategy.org.ua/images/%D0%94%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%8E.pdf

виту, але процес перебудови ще триває. Наприкінці 2015 року МІП провело аудит урядових комунікацій, на основі якого розроблено стратегію подальшого впровадження змін.

Важливою є підтримка з боку західних партнерів. У 2016 році розпочато реалізацію Дорожньої карти Партнерства у сфері стратегічних комунікацій між РНБО України та Міжнародним секретаріатом НАТО, що була підписана у вересні 2015 року. У березні 2016 року МІП спільно з РНБОУ і Центром інформації та документації НАТО в Україні провели першу зустріч робочої групи з розробки структури стратегічних комунікацій та механізмів координації. Розроблено план реалізації Дорожньої карти на короткострокову перспективу. В окремих міністерствах були введені посади радників з питань стратегічних комунікацій, на які було запрошено іноземних експертів. Утім, на даний час було б перебільшенням говорити про ефективне проведення українськими урядовцями стратегічних комунікацій, особливо що стосується дотримання політики «єдиного голосу» в міжнародному середовищі.

Закон України «Про систему іномовлення України» дав старт роботі над створенням українського інформаційного контенту для закордонного споживача. 1 жовтня 2015 року відбувся запуск Мультимедійної платформи іномовлення України, що об'єднав ресурси телеканалу UA|TV та «Укрінформу». З квітня 2016 року почалася активна фаза переформатування каналу відповідно до світових стандартів іномовлення. Станом на кінець 2016 року було підписано контракти з 58 операторами кабельних мереж іноземних країн⁷³.

У грудні 2015 року в структурі МЗС України було створено Управління публічної дипломатії, до функцій якого належить реалізація іміджевих програм за кордоном. У 2016-2017 роках МЗС реалізувало декілька масштабних акцій культурного та громадського характеру, які привернули увагу світової спільноти до пов'язаних з Україною питань.

У жовтні 2016 року уряд схвалив розроблену МІП Концепцію популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі. Концепція базується на системному підході та максимальному залученні всіх зацікавлених сторін. У 2017 році був розроблений План заходів на виконання Концепції із залученням профільних міністерств і відомств. У 2017 році при МІП була створена міжвідомча комісія з популяризації України у світі. Втім, на сьогодні вона фокусується на питаннях розробки національного бренду.

Українське громадянське суспільство відіграє важливу роль у реалізації політики інформаційної безпеки — від участі у громадських та експертних радах до

73 Аналіз роботи МІП за 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mip.gov.ua/files/pdf/MIP_2016_Year_report_UA.pdf

реалізації конкретних проєктів інформаційного спротиву та популяризації України. Деякі громадські активісти в інформаційній сфері навіть пішли на державну службу для продовження і посилення цієї діяльності.

3.7. Недоліки і досягнення у кіберсфері

За висновками експертів з питань кіберзахисту, від 2014 року Україна використовується як полігон для тестування російськими спецслужбами та підконтрольними їм групами хакерів нових практик кібератак. Зафіксовано відпрацювання декількох видів атак, спрямованих на інформаційно-психологічний вплив на населення, незаконний збір інформації, паралізацію діяльності центральних органів влади, а також завдання матеріальної шкоди державі та громадянам через виведення з ладу інформаційно-телекомунікаційних систем на об'єктах критичної інфраструктури.

У 2013-2017 роках кібератаки проти України здійснювалися з використанням АРТ-атак (Snake, Uroboros, Sofacy/APT28, Eric Turla, Black Energy 2 і 3, Armageddon та інші), характерних саме для України⁷⁴. Перші системні атаки були зафіксовані у травні 2014 року на об'єкти української залізниці та сервер ЦВК під час проведення президентських виборів. Відбулися кібератаки на енергетичний сектор: у грудні 2015 року — на ПАТ «Прикарпаттяобленерго» і ПАТ «Київобленерго»; у січні 2016 року — на 4 підприємства енергетичного сектору України; у грудні 2016 року – на компанію «Укренерго» (споживачі частини правого берега Києва та прилеглих районів області залишилися без струму).

у червні 2017 року Україна зазнала масштабної атаки комп'ютерного вірусу Petya-A. Вірус-шифрувальник проник до низки мереж українських державних і приватних установ, зокрема, сайту Кабміну і ряду міністерств, Пенсійного фонду, КМДА, низки банків, крупних державних і приватних підприємств⁷⁵. Кіберполіції України вдалося зупинити наступну хвилю кібератаки та встановити, що їй передував збір даних про підприємства України. На думку фахівців, саме ця інформація і була справжньою цілью цієї кібератаки для подальшого ведення кіберрозвідки й акцій підривного характеру⁷⁶. Завдяки попереджувальним заходам уже в жовтні 2017 року українським правоохоронцям вдалося уникнути збитків

74 Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». – К.: НІСД, 2016. – 688 с.

75 СБУ встановила причетність спецслужб РФ до атаки вірусу Petya.A, 01.07.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/2257453-sbu-vstanovila-pricetnist-specsluzb-rf-do-ataki-virusu-petyaa.html>

76 СБУ попереджає про можливу кібератаку на установи та підприємства, 18.08.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2288607-sbu-poperedzhae-pro-mozlivu-kiberataku-na-merezi-ukrainskih-ustanov-ta-pidpriemstv.html>

та масового поширення кібератак на окремі об'єкти, зокрема, Одеський аеропорт, Київський метрополітен, Мінінфраструктури⁷⁷.

Незважаючи на такі масштабні атаки, система захисту кіберпростору України створюється повільно і залишається слабкою. Наприклад, рішення про створення Центру кіберзахисту Національного банку України (CSIRT-NBU) було ініційовано лише в липні 2017 року, після червневої атаки вірусу Petya-A, який завдав значних збитків⁷⁸.

Загалом на законодавчому та інституційному рівнях робота з формування відповідної системи захисту кіберпростору розпочалася ще в 2014 році. Тривала розробка Стратегії забезпечення кібернетичної безпеки України, законопроекту «Про кібернетичну безпеку України», було розпочато створення національного центру кіберзахисту та протидії кіберзагрозам, національного центру оперативно-технічного управління мережами телекомунікацій України для забезпечення потреб обороноздатності держави в особливий період⁷⁹. У Стратегії національної безпеки України 2015 року вперше сформульовано загрози кібербезпеці та безпеці інформаційних ресурсів, а також визначено пріоритети забезпечення кібербезпеки. Втім, робота просувається повільно.

3 липня 2015 року в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України розпочав роботу Державний центр кіберзахисту та протидії кіберзагрозам, створений на базі Державного центру захисту інформаційно-телекомунікаційних систем. Того ж року почав діяти Департамент кіберполіції МВС України.

Лише в березні 2016 року Президент України П.Порошенко підписав указ, яким увів у дію рішення РНБОУ від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України». Кабінету міністрів, СБУ та СЗР було доручено розробляти і виконувати щорічні плани заходів із реалізації цієї Стратегії. На її виконання у червні 2016 року в РНБОУ був створений Національний координаційний центр кібербезпеки. Серед значимих заходів Центру є розгортання національної телекомунікаційної мережі та створення захисного ІТ-контуру для захисту державних

77 Міністр інфраструктури прокоментував наслідки кібератаки, 25.10.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/2331042-ministr-infrastrukturi-prokomentuvav-naslidki-kiberataki.html>

78 Банки посилять власну інформаційну безпеку та співпрацю з протидії кіберзагрозам, 06.07.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=51479152&cat_id=55838

79 Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до поза- чергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внут- рішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». – К. : НІСД, 2014. – 148 с.

інформаційних ресурсів та об'єктів критичної інфраструктури⁸⁰.

23 серпня 2016 року була ухвалена постанова КМУ №563 «Про затвердження Порядку формування переліку інформаційно-телекомунікаційних систем об'єктів критичної інфраструктури держави». У лютому 2017 року указом Президента введено в дію рішення РНБОУ «Про загрози кібербезпеці держави та невідкладні заходи з їх нейтралізації».

У вересні 2017 року Верховна Рада України схвалила закон «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». Закон розширює та уточнює положення Стратегії кібербезпеки України, визначає терміни у сфері кіберзахисту із врахуванням термінології ЄС і НАТО. Зокрема, визначено, що основними суб'єктами з кіберзахисту є Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національна поліція України, СБУ, Міноборони та Генеральний штаб ЗСУ, розвідувальні органи і Національний банк України. Ці стратегічні документи визначають досягнення відповідних стандартів у сфері кібербезпеки стандартам ЄС і НАТО⁸¹.

Співпраця з НАТО та ЄС значно посилює потенціал України у протистоянні загрозам у кіберпросторі. Так, Трастовий фонд НАТО із сприяння Україні в розбудові національної спроможності з кіберзахисту був започаткований рішенням саміту НАТО у вересні 2014 року. Країною-лідером фонду з боку НАТО є Румунія. На початку липня 2017 року між НАТО та СБУ підписано угоду «Про реалізацію Трастового фонду Україна — НАТО з питань кібербезпеки». Допомога спрямована на побудову мережі ситуаційних центрів реагування на комп'ютерні інциденти і розгалуженої мережі автоматизованих датчиків подій, інтегрованих в інформаційні мережі об'єктів критичної інформаційної структури⁸².

Тема кібербезпеки є також важливою на рівні співпраці з ЄС та окремими західними партнерами. План заходів на 2017 рік з реалізації Стратегії кібербезпеки України передбачив імплементацію Директиви 2008/114/ЄК щодо захисту критичної інфраструктури, зокрема, з питань кібербезпеки та кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури. Крім того, заплановано розроблення проекту Дорожньої карти з наближення законодавства України до законодавства ЄС у сфері

80 Турчинов розповів раднику Трампа про створення “захисного ІТ-контурі”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2315427-turchinov-rozpoviv-radniku-trampa-pro-stvorennia-zahisnogo-itkontura.html>

81 Про основні засади забезпечення кібербезпеки України // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 45, ст.403

82 У Києві підписали договір про постачання обладнання НАТО для кіберзахисту. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2259204-u-kiievi-pidpisali-dogovir-pro-postacanna-obladnanna-nato-dla-kiberzahistu.html>

телекомунікацій⁸³. У вересні 2017 року, під час першого двостороннього діалогу щодо кібербезпеки між Україною та США, Вашингтон оголосив про намір виділити понад 5 млн. доларів у рамках нової допомоги Україні в галузі кібербезпеки⁸⁴.

3.8. Права людини, міжетнічні і міжконфесійні відносини – чи здатна держава реагувати?

Після окупації Криму та агресії РФ на Сході України виникли нові виклики в сфері захисту прав і свобод людини. Експерти вказують, що сьогодні ключовими проблемними факторами у цій сфері є окупація, воєнні дії і гальмування реформ. Вони пов'язані зі «зневагою до верховенства права та прав людини, популізмом, який породжує політичну корупцію та безвідповідальність влади, запевнення великих груп політиків та громадських активістів, що складні проблеми можна вирішити простими шляхами, зокрема, за рахунок застосування сили і примусу».⁸⁵ Через агресію РФ в Україні з'явилися внутрішні переселенці — більше 1,5 мільйона осіб; виклики щодо дотримання прав внутрішніх переселенців стосуються їх соціального забезпечення, працевлаштування, житла, різних гуманітарних потреб.

Застосування норм законодавства РФ на окупованому нею Кримському півострові принесло суттєві погіршення у правах та свободах людини — перш за все це примус до громадянства РФ, обмеження свободи слова, висловлювань і мирних зібрань. Спостерігаються системні репресії через кримінальне та адміністративне переслідування кримськотатарських та проукраїнських активістів. У Криму працює Центр протидії екстремізму, що фактично переслідує громадян, передовсім кримських татар й українців, незгодних з новою владою. Жахливим проявом утиску корінних народів та порушення прав на свободу асоціації стали заборона російською владою Меджлісу кримськотатарського народу у 2015 році та цілковите нехтування негативною реакцією міжнародних організацій на цю подію.

У свою чергу, Україна і міжнародна спільнота мають обмежені можливості впливу на ситуацію в Криму і переважно вдаються до дипломатичних оцінок, заяв, санкцій. На початку 2017 року зафіксовано більше 40 політичних в'язнів на півострові. РФ натомість поширює викривлену інформацію про ситуацію в Криму та продовжує пропагувати антиукраїнські настрої серед кримчан.

83 План заходів на 2017 рік з реалізації Стратегії кібербезпеки України, Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.03.2017р. № 155-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/155-2017-%D1%80>

84 США нададуть Україні понад \$5 мільйонів на заходи кібербезпеки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2315479-ssa-nadadut-ukraini-ponad-5-milijoniv-na-zahodi-kiberbezpeki.html>

85 Права людини в Україні 2016. [Електронний ресурс]/ Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Режим доступу: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/HumanRight2016-sokr_web.pdf

Надзвичайно складна ситуація з правами людини у тимчасово непідконтрольних районах Донецької та Луганської областей (ОРДЛО), де проживає більше 3 млн. українських громадян. За даними управління Верховного комісара у справах біженців ООН, з середини квітня 2014 року до 1 грудня 2016 року на Донбасі загинуло 9758 осіб, з них понад 2 тисячі – мирні громадяни, а ще близько 22 800 осіб зазнали поранень⁸⁶. Порушуються основні права і свободи: право на життя та особисту недоторканність, свободи зборів і висловлювань. Фіксуються факти репресій за проукраїнські позиції, люди постійно зникають безвісти, процвітає свавілля «народної міліції», поскаржитися на яке неможливо⁸⁷.

В Україні відзначаються прояви таких гібридних впливів, як використання квазі-громадських організацій, медіа та соціальних мереж для дестабілізації між-національних відносин, експлуатація теми політики пам'яті та соціокультурних питань. Наприклад, у травні 2017 року в деяких регіонах було розгорнуто зовнішню рекламну кампанію «Опозиційного блоку» з провокативними гаслами, які стимулювали ескалацію конфліктів: «Требуем остановать репрессии и наступление нацизма», «Требуем прекратить войну» тощо. В червні 2016 року повідомлялося про намагання створення Бессарабської народної республіки⁸⁸. 25 липня 2017 року було виявлено факти організації російськими кураторами псевдо-протестних акцій, спрямованих на штучне розпалювання міжетнічних конфліктів у різних регіонах нашої країни, зокрема, у Запорізькій, Одеській⁸⁹ та Закарпатській областях⁹⁰.

У російських ЗМІ активно висвітлюється ситуація в сфері міжрелігійних відносин, зокрема, переходи громад з УПЦ МП до УПЦ КП подаються як факти порушення прав вірних УПЦ МП. Експерти фіксували випадки таких гібридних впливів, як поширення чуток про загрозу закриття і спалення храмів УПЦ МП (зокрема, в Білгороді-Дністровському Одеської області), що несло конфліктні ризики. В травні 2017 року заявляли, що УПЦ МП готує свої статuti за зразками Російської православної церкви, згідно з якими єпархіальні управління отрима-

86 В ООН назвали кількість загиблих і поранених на Донбасі. [Електронний ресурс]/«Експрес». – Режим доступу: <http://expres.ua/news/2016/12/09/217008-oon-nazvaly-kilkist-zagybylyh-poranyenyh-donbasi>

87 Права людини в Україні 2016. [Електронний ресурс]/ Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Режим доступу: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/HumanRight2016-sokr_web.pdf

88 Голова СБУ пояснив, навіщо ФСБ знадобилось обмінювати сепаратистів з Одеси. [Електронний ресурс]/«5 канал». – Режим доступу: <https://www.5.ua/suspilstvo/holova-sbu-poiasnuy-navishcho-fsb-znadobyl-obminiuvaty-separatystiv-z-odesy-117784.html>

89 СБУ: всі фейкові протестні акції в Україні організовуються та координуються Кремлем. [Електронний ресурс]/СБУ. – Режим доступу: <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/2/view/3722#.weAjd3US.dpbs>

90 Як провалилася операція російських спецслужб в Закарпатті. [Електронний ресурс]/ Prozak. – Режим доступу: <http://prozak.info/Suspil-stvo/YAk-provalilasya-operaciya-rosijs-kih-specsluzhb-v-Zakarpati-HRONIKA>

ли б право контролю за всім життям і діяльністю релігійних організацій. Негативний резонанс в УПЦ МП викликали законопроекти №4128 та №4511⁹¹, що мали встановити особливий статус для релігійних організацій, керуючі центри яких розташовані на території держави-агресора, а також регламентувати зміну підпорядкованості релігійної громади релігійним центрам шляхом реєстрації нової редакції статуту або внесення змін у чинний. Проте згадані законопроекти не були розглянуті у ВР.

Використання теми війни і миру в риториці церкви суспільство сприймає неоднозначно. Наприклад, резонансна хресна хода, організована УПЦ МП на честь відзначення дня Св. Князя Володимира в липні 2016 року від Почаєва (Тернопільська область) та Святогорської Лаври (Донецька область), мала проросійську риторику, але суттєвих ексцесів не було зафіксовано. Хода викликала протести з боку низки проукраїнських організацій, але у Києві, в підсумку, все пройшло без жодних негативних інцидентів.

Ці події ілюструють тривале використання Росією тематики соціокультурної політики, міжетнічних, міжрелігійних взаємин для розкачування та дестабілізації ситуації, стимулювання діяльності проросійських організацій. Одним з провідних лейтмотивів такого впливу є своєрідне ілюстрування російської тези про те, що війна в Україні має внутрішній характер, адже в такого роду заходах не йдеться про російську інвазію та вплив. Часто інформаційний прояв гібридної війни можна помітити не тільки в темі ретельно підібраних сюжетів у медіа, але й у тотальному замовчуванні тієї чи іншої теми, наприклад, ситуації з порушенням прав людини в Криму та на Донбасі. Проросійські організації зовсім обходять увагою ці небезпечні факти.

3.9. Політичні партії України – чи сформувалася стійка система?

Після Революції гідності і падіння режиму Януковича відбулося партійне переформатування у парламенті та регіонах, у ВР була сформована більшість під проєвропейськими гаслами. Партія регіонів припинила існування, але на її основі було створено інші політичні проекти. Наприклад, до складу нової політичної партії «Опозиційний блок», створеної у вересні 2014 року, приєдналися колишні «регіонали». Відбулося руйнування Комуністичної партії України, а відтак і її заборона в судовому порядку. Участь у виборах 2014 року в багатомандатних округах взяли 29 партій, 6 з яких подолали 5% бар'єр. Загалом до Верховної Ради потрапили 10 партій, враховуючи кандидатів, обраних за мажоритарною

91 Десятки тисяч віруючих підписали звернення до Верховної Ради. [Електронний ресурс]/ УПЦ МП. – Режим доступу: <http://news.church.ua/2017/05/15/desyatki-tisyach-viryuyuchix-pidpisali-zvernennya-do-verhovnoji-radi/>

системою. Експерти констатували, що партійна система, яка сформувалася за результатами виборів, мала високий рівень фрагментарності, в політичному вимірі могла призводити до ускладнення комунікації, функціонування парламентської більшості та роботи уряду, що могло спричинити складні парламентські кризи.

Значною мірою складним викликом на сьогодні є не тільки питання реформ та соціально-економічних стосунків, але й позиціонування політичних сил, зокрема, у їхньому ставленні до РФ, до характеру війни в Україні. Умовно політичні табори отримали поділ на «партію війни» та «партію миру». Остання, попри маніпулятивну риторику, значною мірою уособлюється з представниками «Опозиційного блоку», які в інформаційному просторі практично не говорять про зовнішню агресію РФ як причину війни, а деякі депутати взагалі заперечують анексію Криму, наголошуючи на внутрішньому конфлікті.

У російських медіа ситуація в Україні постійно подається як «громадянська війна», заперечуються факти присутності російських військових в ОРДЛО, незважаючи на документальні докази такої присутності, а прагнення захисту України і відновлення територіальної цілісності відноситься до наслідків політики «партії війни». Водночас зберігається риторика про «братні народи» чи «один народ.

Свою чергою, в українському суспільстві, за даними соціологічних досліджень 2016 року, дуже добре ставлення до Росії висловили тільки 3% опитаних, добре ставлення — 13%⁹². При цьому 21% опитаних українців нейтрально ставляться до Росії, а 59% — погано. Експерти вказують, що анексія Криму та події на Сході України, причетність до яких Кремль заперечує, обвалили рівень доброго ставлення до Росії утричі порівняно з 2012 роком. Політичні партії так чи інакше враховують подібні тенденції у своїй діяльності.

3.10. Політика виправлення історичної пам'яті як протидія гібресії

Важливою складовою неоголошеної гібридної війни, яку Російська Федерація веде проти України, є маніпулювання історичною пам'яттю. Росія намагається інтерпретувати сучасні події та процеси у світлі успадкованих від СРСР уявлень, що є частиною стратегії з відновлення її статусу великої держави і світового лідера.

Протидія такій імперській стратегії РФ має стати головним завданням політики національної пам'яті України. Умовою ефективності контрзаходів історичній гібресії є наступальність і упередженість. Тобто слід займатися не лише пошуком аргументів для спростування російських історичних інсинуацій, а й розвінчувати російське бачення історії. На основні історичні процеси, явища та події, істо-

92 Public Opinion Survey Residents of Ukraine. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/2015_11_national_oversample_en_combined_nati_and_donbas_v3.pdf

ричні постаті як України, так і Російської імперії та Радянського Союзу повинна бути відпрацьована історично обґрунтована українська точка зору та створені канали її доведення до громадян України і світової спільноти. При цьому необхідно враховувати ту обставину, що в різних регіонах України історичні події та особистостей оцінюють по-різному. Для створення спільного підґрунтя для історичної пам'яті потрібен комплекс заходів на загальнодержавному рівні, проте його досі не розроблено.

Особливою складовою політики виправлення національної пам'яті та протидії гібресії має стати засудження злочинів комунізму та обґрунтована українська точка зору на Другу світову війну, а також обґрунтування історичного розриву між сучасністю і соціалістичним минулим – періодом, коли під загрозою знаходилася не тільки історія, а й взагалі існування українського народу.

Як слушно зазначав дослідник історії націй Ентоні Гідденс: *«Нація мусить не тільки вихвалитися далеким минулим, на яке можна оперти обіцянки безсмертя, вона мусить бути здатною показати ще й славетне минуле, золоту добу святих і героїв...Що повніша й багатша етноісторія, то переконливішими стають претензії нації, то глибших струн вона може торкнутися в серцях членів нації».*

На даний час заходи з формування політики національної пам'яті дещо розбігаються з потребами українського суспільства, а тому основним викликом на сьогоднішній день стає переформатування історичної пам'яті у такий спосіб, аби її модернізувати й пристосувати до викликів і потреб сьогодення.

4. ДОСВІД КРАЇН СХП І ЄС У РОЗБУДОВІ ДЕРЖАВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ПРОТИДІЇ ГІБРИДНИМ ЗАГРОЗАМ

Росія, намагаючись протидіяти ініціативі ЄС Східне партнерство (СхП), докладає значних зусиль, здійснюючи тиск на її учасників. З огляду на це Європейський парламент навіть схвалив резолюцію, в якій йдеться про те, що Євросоюз готовий захистити країни Східного партнерства, враховуючи все більший тиск Росії. Документ, серед іншого, засуджує спроби Кремля перешкоджати поглибленню політичних і торгових зв'язків країн СхП з ЄС⁹³.

Українські експерти, які взяли участь в опитуванні, проведеному з 18 по 28 серпня 2017 року Центром глобалістики «Стратегія ХХІ» за підтримки ЄС і Міжнародного фонду «Відродження», як приклад для України в розвитку можливості гарантувати безпеку суспільства в умовах гібридних загроз назвали Литву, Естонію, Польщу, Латвію, Румунію, Німеччину, США, Фінляндію, Францію, Велику Британію і Хорватію. Втім, окрім країн Балтії і Польщі, важливим для України є також досвід інших країн Східного партнерства – Грузії, Молдови і Білорусі, які також відчували на собі гібридну агресію РФ, а перші дві – ще й із залученням військової компоненти.

У цілому, з досвіду означених країн, на думку експертів, Україна може використати: послідовність, ефективність і системність державних інституцій; цілеспрямованість політики протидії загрозам; створення дієвого механізму гарантування безпеки суспільства; посилення нормативно-правової бази щодо протидії гібридним загрозам; інформаційну політику та стійкість до пропаганди; системну кібербезпеку; боротьбу з корупцією; реформування сфери оборони та зміну ставлення до армії; створення системи територіальної оборони; постійне вдосконалення правоохоронних органів; взаємодію силових структур із громадськістю у протидії загрозам; створення і використання патріотичних напіввійськових структур; особисту відповідальність громадян за безпеку; подолання радянської спадщини.

4.1. Польща посилює протидію гібридним загрозам

Тематика війни гібридного типу стала опрацьовуватися у Польщі після доволі швидкого усвідомлення того, що чинить Росія проти України, починаючи з 2014 року. Спочатку польська стривоженість була обумовлена неясністю подальших намірів Росії в Європі та ймовірністю агресивних дій проти Польщі, сусідніх країн Балтії, а також НАТО та ЄС, які РФ ідентифікує як недружні до неї західні альянси. З часом у Польщі дійшли висновку, що потенційна гібридна агресія

93 Заради асоціації Молдова готова витримати будь-який тиск Росії. [Електронний ресурс]/«Чернівці Таймс». – Режим доступу: <http://times.cv.ua/2013/09/22/zarady-asotsiatsiji-moldova-hotova-vytrymaty-bud-yakij-tysk-rosiji/>

Росії проти Польщі за українським зразком малоїмовірна, оскільки, на відміну від України, польське суспільство досить монолітне, має мало спільного з розколотими пострадянськими суспільствами та менше піддається російському інформаційному впливу. Згодом, після зміни влади в країні у 2015 році, мотивація глибшого осмислення тематики гібридних воєн доповнилася бажанням взяти на озброєння та адаптувати до польського стратегічного арсеналу технології її ведення.

Основну ставку в протидії гібридним загрозам Польща робить на багатосторонню взаємодію в рамках НАТО та ЄС. Варшава також активно провадить лінію співпраці обох альянсів задля їх взаємного посилення за принципом «удвох краще, ніж самому». Це обумовлено недоліками поточної політики НАТО, яка базується на швидкій збройній реакції, що має слабкі сторони у випадку конфлікту гібридного типу. По-перше, держави-члени можуть не мати однаковості у визначенні джерела загрози, що буде створювати значний бар'єр для швидких спільних дій. По-друге, для боротьби з гібридними загрозами недостатньо потужної воєнної сили, а метод стримування, який базується винятково на військовій силі, не є надійним.

16 квітня 2015 року в Національній академії оборони у Варшаві пройшла перша конференція, присвячена можливим загрозам та викликам національній безпеці Польщі в контексті війни на сході України. Предметом уваги був російсько-український конфлікт як приклад сучасної гібридної війни. Головний висновок — гібридна війна стає постійним елементом світової політики й тому потрібно навчитися жити з цим феноменом та ефективно реагувати на нього. Бюро національної безпеки Польщі у 2015 році дійшло висновку, що з огляду на геополітичну позицію країна має розробити окрему доктрину щодо проблематики гібридної війни, виходячи з її особливості. Оскільки у гібридній війні розмито різницю між війною та миром, то Польща має визначити межу між агресією та тиском. Ця нечітка межа і є переходом від загрози застосування сили до фактичного використання сили. Напрацювання з протидії гібридним загрозам здійснюються у двох вимірах – невійськовому та військовому.

Вище державне керівництво Польщі, на відміну від інших країн-членів НАТО та ЄС, доволі швидко зробило відповідні висновки з «української кризи». Було збільшено рівень оборонних витрат (понад 2% ВВП)⁹⁴, здійснюється технічна модернізація армії, яка після перегляду відповідного закону може використовуватися для протидії кризовим ситуаціям.

Серйозний акцент робиться на військах територіальної оборони (ВТО). Ще у 2013 році, за кілька місяців до вторгнення Росії в Україну, РП переглянула воєнну доктрину, зробивши наголос на територіальній обороні. Старт відновленню ВТО було дано наприкінці 2015 року через призначення міністром оборони від-

94 Poland to spend \$55 billion more on defense amid Russia fears. [Електронний ресурс]//«Business Insider». – Режим доступу: <http://www.businessinsider.com/r-poland-to-allocate-additional-55-billion-on-defense-by-2032-deputy-minister-2017-8>

повідної уповноваженої особи. Вже у квітні 2016 року була затверджена Концепція створення Територіальної оборони, а у листопаді того ж року парламент вніс необхідні зміни до закону про загальний військовий обов'язок та деяких інших законів, які були одразу схвалені президентом РП. Від 29 березня 2017 року Війська територіальної оборони розпочали повноцінну діяльність і мають до 2022 року сягнути чисельності 50 тис. осіб. У рамках I етапу формування ВТО три бригади були сформовані на сході Польщі — у Білостоці, Любліні і Жешуві. Згідно з планами Міністерства національної оборони РП, до 2019 року мають бути сформовані 17 бригад — по одній у кожному з 16 воеводств і дві в Мазовецькому, найбільшому воеводстві на сході країни.

Рис.3. Етапи формування Військ територіальної оборони Польщі

Завдання ВТО, окрім традиційних заходів антикризового реагування, боротьби зі стихійними лихами і пошуково-рятувальних операцій, полягають у здійсненні: спільних заходів у взаємодії з регулярними військами ЗС РП; самостійних протидиверсійних і протидесантних операцій, а також нетрадиційних операцій; прийняття союзницьких сил країн-членів НАТО у визначених районах їх розгортання; посилення і захист невійськових структур; проведення інформаційних заходів. На підставі наказу міністра національної оборони РП, командування ВТО культивує традиції Армії Крайової.

Посилення оборонних спроможностей РП на сході спричинено серед іншого проблемою Сувалцького коридору – смуги вздовж польсько-литовського кордону довжиною близько 100 кілометрів, яка відділяє територію Білорусі від Калінінградської області РФ. Вважається, що Росія може вдатися до пробивання коридору задля суходільної ізоляції країн Балтії від решти країн-членів НАТО та ЄС, а також для створення додаткових оперативних-стратегічних переваг у військовій кампанії проти польських збройних сил та частин і підрозділів інших країн-членів НАТО, дислокованих у Польщі і Балтії.

Рис. 4. Сувалцький коридор

Сили ВТО за таких обставин можуть відігравати серйозну роль у протидії російській агресії, не даючи можливості противнику встановити постійний контроль у зоні коридору.

Ще один стратегічний напрямок, що був визначений у 2015 році, — інформаційна і кібербезпека. Доктрину кібербезпеки РП було схвалено у січні 2015 року. В Бюро національної безпеки РП було напрацьовано проект доктрини інформаційної безпеки Польщі. За цим документом, безпеці РП, з поміж іншого, може загрожувати створення негатиного образу держави на міжнародній арені, зокрема, в середовищі країн-членів НАТО та ЄС, що здатне призвести до ескалації напруженості у двосторонніх та багатосторонніх відносинах. Передбачено, що

це може досягатися через поширення образу Польщі як країни з ксенофобськими та антисемітськими настроями, а ворожі спецслужби можуть інспірувати погіршення польсько-литовських відносин через формування дезінформаційних потоків про існування польського збройного сепаратизму у Вільнюському краї. Схожим чином, на думку розробників проекту доктрини, може розпалюватися польсько-український конфлікт на тлі складного історичного минулого. Вказувалося про ймовірність терористичних актів, які нібито могли б бути здійснені українцями проти поляків і навпаки.

Після зміни влади в РП унаслідок жовтневих виборів 2015 року та перемоги авторитарно-консервативної партії «Право і справедливість» доктрина інформаційної безпеки так і не була затверджена. Відтак польська влада без зовнішнього втручання ускладнює свої відносини як у багатосторонніх форматах (ЄС), так і в двосторонніх взаєминах з Литвою, Україною й Німеччиною. Окрім цього, слід враховувати й зовнішню стимуляцію, зокрема відомі «листи Жириновського» 2014 року до керівництв окремих країн Центральної Європи – Польщі, Угорщини та Румунії⁹⁵. Анексія Росією Криму, за задумом Кремля, має призвести до схожих дій з боку Польщі стосовно частини колишніх «східних кресів» — областей західної України. Стрімка еволюція у 2016-2017 роках керівництва польської правлячої партії та уряду в бік від стратегічного партнерства з Україною, ускладнення відносин з Литвою примушують Київ та Вільнюс оцінювати ймовірні виклики з боку Польщі як країни з непередбачуваними наслідками політичних трансформацій. Польща має певну традицію організації квазігібридних операцій із захоплення території сусідньої країни. Так, після I світової війни Вільнюс та Вільнюський край новоствореної Литовської держави були окуповані «бунтівною» дивізією генерала Л.Желіховського за наказом Ю.Пілсудського. Була проголошена держава Середньої Литви, яка згодом була приєднана до Польщі⁹⁶.

95 Зокрема, у листі сказано: «Напередодні війни керівництво СРСР, прагнучи забезпечити себе і своїх союзників, було практично змушене включити до складу Радянського Союзу частину Бессарабії, що належала Румунії. Сьогодні це Чернівецька область на території України. Крім цього, геополітичні міркування диктували розширення СРСР за рахунок цілого ряду споконвічно польських територій. Це Волинська, Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Рівненська області. Перераховані землі завжди були частиною Польської держави... Інший, не менш красномовний приклад — Закарпаття, область, етнічно і історично відноситься до Угорщини... Чому б Польщі, Румунії, Угорщині не подумати про те, щоб домогтися проведення референдуму на територіях вказаних вище областей України, а також в суміжних регіонах Польщі, Румунії та Угорщини? Питання одне — можливість повернення Чернівецької області до складу Румунії, Закарпатської — до складу Угорщини, і 5 областей України — Волинської, Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської та Рівненської — до складу Польщі».

96 Захоплення поляками Вільнюса було інсценувано як свавільна акція командування дивізії Л.Желіговського, що вийшла з-під контролю Варшави. Все було представлено так, ніби вірні Желіговському частини самовільно кинулися в бій, щоб не дозволити вчинити наругу над могилами польських предків «литовцям, більшовикам і німцям» (поляки дивилися на незалежну Литву як на маріонеткове утворення, створене німцями). Три роки по тому Пілсудський визнав: «Марш Л. Желіговського я сам організував. Мій наказ діяв до самого кінця».

Таким чином, польські напрацювання з проблематики гібридних воєн заслуговують на глибоку увагу в Україні в контексті запозичення позитивного досвіду системних дій влади у сфері формування сил територіальної оборони, кіберзахисту, контррозвідувальної діяльності. Моніторингу підлягає нарощуваній у Польщі потенціал антиукраїнської пропаганди, що лише частково є калькою з російських шаблонів (історичні маніпуляції) і значною мірою є продуктом власне польських напрацювань. Згідно з систематизацією та етапністю підготовки до ведення війни гібридного типу, такі дії з польського боку можуть бути проявом криптоінфорсменту щодо України у двох базових детермінантах: інформаційно-комунікативній та культурно-гуманітарній⁹⁷.

4.2. Балтійський фронт протидії гібридній агресії

У країнах Балтії — Естонії, Латвії і Литві, де проживають чималі російськомовні меншини, існує велика небезпека, що Росія, держава з великою армією і ядерним компонентом, усвідомлюючи військову потужність НАТО і його готовність стати на захист своїх країн-членів, використає нелінійні, гібридні методи завдання шкоди балтійським країнам, особливо з огляду на те, що Альянс ще не визначився з механізмом задіяння Статті 5 Північноатлантичного договору у випадку гібридної війни. Тому країни Балтії за підтримки ЄС, НАТО і США приділяють велику увагу протидії гібридним загрозам, оскільки саме тут РФ може завдати відчутного удару євроатлантичній єдності та авторитету Брюсселя і Вашингтона⁹⁸.

Із трьох країн Балтії найбільш вразливими до російських гібридних загроз, за визначенням «RAND Cogrotation», є Латвія та Естонія, оскільки вони мають спільний кордон з континентальною частиною РФ (не враховуючи Калінінградський анклав) та досить чисельні російські меншини (у Латвії — 27% етнічних росіян, в Естонії — 25%, у Литві — 6%).

У Литві, Латвії й Естонії зазначають, що їхні країни десятиліттями зазнають невійськових нападів, зокрема, впливу російської пропаганди і кібератак. Росія,

97 Криптоінфорсмент (приховане силування, неявний примус — від грецького *κρυπτός* та англійського *enforcement*) є окремим етапом недружніх дій в неявному вигляді, які не сприймаються як агресія. Він є фазою, що передусє гібридній агресії, але не є етапом самої гібридної війни. Криптоінфорсмент — це форма прихованого, систематичного і довготривалого виснаження життєво важливих потенціалів противника, що триває до часу, коли буде прийнято рішення про агресію класичного або гібридного типу.

Інформаційно-комунікативна детермінанта: Якщо сусідня країна розвиває потужний пропагандистський апарат для зарубіжної аудиторії, в тому числі діючі й зсередини певних країн, — це індикатор криптоінфорсменту та підготовки нею до потенційно недружніх дій щодо країни (групи країн), населення якої цільовим чином піддається інформаційно-психологічній обробці.

Культурно-гуманітарна детермінанта: Якщо сусідня країна ініціює різноманітні проекти культурницького, мовного, релігійного, освітнього та іншого гуманітарного спрямування, що вивіщують її роль в цивілізаційному вимірі, не тільки на власній території, але й на території сусідніх країн, це є індикатором криптоінфорсменту та підготовки до недружніх дій в подальшому.

98 Hybrid Warfare in the Baltics. Threats and Potential Responses. [Електронний ресурс]/RAND. — Режим доступу: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1577.html

на їхню думку, домагається певного контролю над політичними рішеннями в Литві, Латвії та Естонії, а також прагне підірвати єдність всередині ЄС і НАТО. Одразу після розпаду СРСР країни Балтії вдалися до створення чіткої ідентичності у відповідності до своїх національностей і мов. Естонія і Латвія заявили про легальне продовження функціонування своїх урядів, які існували до 1940 року і до відновлення незалежності перебували у вигнанні⁹⁹. У такий спосіб цим державам вдалося, можливо не повністю, відфільтрувати перетікання старих радянських кадрів принаймні до центральних органів влади. Це допомагає зараз країнам Балтії у протистоянні гібридним впливам Росії і разом з членством в ЄС та НАТО є важливим фактором їхньої безпеки.

Водночас у країнах Балтії вважають, що НАТО важко буде запустити механізм колективної оборони, якщо агресія проти країни-члена матиме гібридний характер, наприклад, з використанням етнічних меншин, як це зробила Росія в Україні, не вдаючись до застосування військ або приховуючи їх. Тому всі три країни приєдналися до Європейського центру передового досвіду з протидії гібридним загрозам (хоча початково керівництво Естонії не підтримувало цю ідею) та є активними у питаннях протидії гібридним загрозам.

Ймовірність **військового наступу** російської армії на країни Балтії є низькою, але Росія з високою вірогідністю може вдаватися до дій, які покажуть відсутність єдності в НАТО та готовності Альянсу захищати свої країни-члени. Такими діями вже називають порушення з боку РФ повітряного та морського простору країн Балтії, провокативні дії на кордоні, демонстрацію сили шляхом проведення оперативно-тактичних і стратегічних навчань та нарощування потужного російського угруповання на кордонах, що викликало повернення НАТО до стратегії стримування, особливо на східному фланзі. Згідно з рішенням варшавського саміту НАТО 2016 року, в країнах Балтії і Польщі на постійній основі розміщено чотири батальйонні тактичні групи загальною чисельністю 4 500 осіб. Триває місія Альянсу з повітряного патрулювання у балтійському повітряному просторі. На непостійній основі в акваторії Балтійського моря знаходяться бойові кораблі країн НАТО. Водночас підрозділи НАТО стали потенційними об'єктами провокацій з боку проросійських сил у країнах Балтії, про що попереджає служба розвідки Естонії¹⁰⁰.

Країни Балтії також наголошують на потребі посилення військової складової Євросоюзу. Так, у вересні 2017 року на зустрічі міністрів оборони ЄС у Таллінні Литва закликала створити «військову Шенгенську зону», щоб оперативно

99 Там же.

100 Естонська розвідка попередила про "медові пастки" з боку Кремля. [Електронний ресурс]/«24 канал». – Режим доступу: https://24tv.ua/estonska_rozvidka_poperedila_pro_medovi_pastki_z_boku_kremlya_n784803

перекидати війська територією Європи¹⁰¹. Ця ініціатива в подальшому вилилась у створення постійного структурованого військового співробітництва (PESCO) та Європейського оборонного фонду. Литва, до речі, очолила один з напрямків співпраці PESCO – кібербезпеку, із створенням групи швидкого реагування.

Враховуючи порівняно нечисельні силові структури країн Балтії, тобто такі, що не здатні самостійно протистояти російським військовим підрозділам, приділяється особлива увага посиленню розвідки як ключового компоненту своєчасного попередження про приховані (гібридні) дії Росії проти цих країн, а також способу вивчення гібридних тактик РФ для визначення заходів протидії і сил, необхідних для їх реалізації. Так, у квітні 2017 року Департамент державної безпеки (ДДБ) і Другий департамент оперативних служб МО Литви опублікували звіт, в якому всі основні загрози пов'язали з Росією і Білоруссю, а головними з цих загроз було названо шпionaж і кібератаки з боку РФ¹⁰².

Враховавши досвід застосування Росією «зелених чоловічків» у Криму і на Донбасі, в грудні 2016 року в Латвії заборонили носити військову форму особам, які не мають відношення до литовської армії. За незаконне носіння військової форми одягу передбачено штраф у розмірі 2 тис. євро, а за несанкціоновану торгівлю формою або розпізнавальними знаками литовської армії — до 20 тис. євро¹⁰³.

У випадку прихованої агресії РФ важливим завданням країн Балтії визначено утримання всієї території під контролем національних силових структур. Тому зросла роль **територіальної оборони** і місцевих служб безпеки¹⁰⁴. Наприклад, територіальна оборона в Естонії (Кайтселійт) організована за регіональним принципом у 15-ти повітах. До складу її підрозділів (близько 20 тис. осіб) входять місцеві жителі, які пройшли підготовку і сформовані у підрозділи. Зброю вони тримають удома, підпорядковуються МВС, а у військовий час переходять в оперативне підпорядкування збройних сил Естонії. Оскільки ТО Естонії базується на історичному минулому (Кайтселійт виник ще у 1917-1918 роках), то до сил ТО входять переважно етнічні естонці з високим рівнем патріотизму. Окрім загонів ТО, в Естонії діють місцеві помічники поліції та рятувальники-добровольці. Їхні групи формуються за регіональним принципом у громадах та включають осіб, які пройшли відбір і відповідну підготовку й мають необхідне

101 Литва призывает ЕС создать "военный Шенген". [Електронний ресурс]/«Delfi». – Режим доступу: <https://ru.delfi.lt/news/politics/litva-prizyvaet-es-sozdat-voennyj-shengen.d?id=75702821>

102 Литовская разведка: Все угрозы Литве исходят от России. [Електронний ресурс]/«EADaily». – Режим доступу: <https://eadaily.com/ru/news/2017/04/03/litovskaya-razvedka-vse-ugrozy-litve-ishodyat-ot-rossii>

103 В Латвии будут штрафовать за незаконное ношение военной формы. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zbroya.info/ru/blog/11559_v-latvii-budut-shtrafovat-za-nezakonnoe-noshenie-voennoi-formy/

104 Sam Jones, "Estonia Ready to Deal with Little Green Men," Financial Times, May 13, 2015

оснащення. Формування таких груп розпочалося з інформаційно-просвітницької кампанії, під час якої населенню розповідали про необхідність взяти на себе відповідальність за безпеку в громадах.

За оцінками «RAND Corporation», гібридною загрозою для безпеки країн Балтії є **мережі організованої злочинності** із зв'язками в Росії, які можуть використовуватись як інструмент розвідки на користь Кремля та інструмент внутрішньополітичної дестабілізації¹⁰⁵. Низка латвійських та іноземних політологів назвали Латвію одним з осередків російської організованої злочинності¹⁰⁶. Втім, експерти-криміналісти та латвійські депутати відзначають успіх національних правоохоронців у зменшенні такої присутності і впливу з боку РФ, хоча використання латвійського фінансового сектору для відмивання коштів викликає стурбованість навіть Європейської Комісії.

З метою протидії російській пропаганді в країнах Балтії вдаються до заборони контенту і каналів, які загрожують національній безпеці, а також як заходи м'якої протидії стимулюють альтернативні канали інформування населення. Так, для створення противаги пропаганді російських телеканалів з лютого 2018 року в південно-східних районах Литви, де проживає велика кількість (200 тис.) етнічних поляків, розпочнеться трансляція польських телеканалів — TVP Info, Kino Polska International, Kino Polska Muzyka International, на що передбачено 350 тис. євро. Польські телеканали мають потіснити російські, що досі були досить популярними серед польського населення Литви¹⁰⁷.

Проросійські організації у країнах Балтії переважно спрямовані на захист російської мови або «антифашистську» риторику, яку підіграє російська пропаганда, але сепаратистські настрої у них на дуже низькому рівні. Російськомовні жителі Естонії та Латвії добре усвідомлюють різницю між якістю життя в путінській Росії та в країнах Балтії, тож не бажають стати громадянами РФ. Етнічні росіяни добре інтегровані у суспільства в країнах Балтії. Крім того, рівень життя в районах компактного їх проживання у Латвії та Естонії вищий, ніж у сусідніх районах РФ. Цей потужний стримуючий фактор не дозволяє Кремлю використати етнічних росіян для роздмухування сепаратистських настроїв, але не є перешкодою для «розкачування» внутрішньополітичної ситуації в країнах Балтії, для чого використовуються тези про права меншин, захист мови, збереження історії.

105 Hybrid Warfare in the Baltics. Threats and Potential Responses. [Електронний ресурс]/RAND. – Режим доступу: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1577.html

106 Влияние русской мафии на Латвию: местные считают, что масштаб проблемы преувеличен. [Електронний ресурс]/«LSM.LV». – Режим доступу: <http://rus.lsm.lv/statja/novosti/politika/vlijanie-russkoj-mafii-na-latviyu-mestnie-schitayut-cto-masshtab-problemi-preuvelichen.a235075/>

107 В противовес российскому телевидению начнут трансляцию польских телеканалов. [Електронний ресурс]/«Delfi». – Режим доступу: <http://ru.delfi.lt/news/live/v-protivovos-rossijskomu-televideniyu-nachnut-translyaciyu-polskih-telekanalov.d?id=75651869>

Це свідчить про те, що Україні слід приділяти увагу соціально-економічному розвитку прикордонних з РФ районів, щоб незадовільний рівень життя там не став підґрунтям для сепаратизму, на чому зіграла РФ у Криму в 2014 році.

Для жителів країн Балтії, які не здатні інтегруватися у суспільство, існує статус «негромадяни». Це у більшості випадків етнічні росіяни, які не змогли отримати громадянство країн Балтії переважно через незнання державної мови. Таких у Латвії нараховується 12,2% від загальної кількості населення, а в Естонії — 6,2%¹⁰⁸. В Україні було б корисно використати цей досвід. Деокупація тимчасово непідконтрольних територій (Донбас і Крим) має включати процедуру відновлення громадянства України. Особи, які зреклися громадянства України та сприяли окупантам, мають пройти відповідні процедури і отримати статус «негромадянин», а для отримання українського громадянства — виконати визначені вимоги.

Під гібридний напад потрапили татарська і польська громади Литви. У ДДБ Литви вважають, що РФ прагне використати місцевих татар в інтересах легітимізації анексії Криму. Російські дипломати постійно наголошують на тому, що в Литві порушуються права етнічних росіян і поляків та вимагають «надати виключні права польській громаді Вільнюського краю», намагаючись створити передумови для вимагання таких же прав для етнічних росіян у країнах Балтії.

Росія також намагається діяти через політичні сили. Наприклад, у Латвії висловлюють занепокоєння, що політична партія «Harmony Centre» фінансується і має тісні зв'язки з Москвою, що створює ризики для безпеки країни. Подібне ставлення й до «Savisaar's Centre Party». Однак нейтралізатором цих ризиків є те, що жодна латвійська чи естонська політична сила не піде на створення коаліції з проросійською політичною силою. Запобіжником є стійкий проєвропейський і пронатівський політичний консенсус у цих країнах.

Служби безпеки Естонії¹⁰⁹ і Латвії¹¹⁰ висловили стурбованість використанням Росією «викривленої історії» для підривання суверенітету і безпеки їхніх країн, зокрема, нав'язуванням альтернативного бачення радянської окупації країн Балтії, в якому балтійські уряди подано як «фашистські»¹¹¹. У 2007 році в Естонії виправлення викривленої Радянським Союзом історії призвело до серйозного загострення внутрішньополітичної ситуації, коли після перенесення пам'ятника «Бронзовий солдат» із центру Таллінна на військовий цвинтар у масових без-

108 Estonia.eu, “Citizenship,” August 10, 2015; Central Statistics Bureau of Latvia, 2015.

109 Estonia Internal Security Service, Annual Report 2013, 5c.

110 Latvia Security Police, Annual Report 2013, 15c.

111 Hybrid Warfare in the Baltics. Threats and Potential Responses. [Електронний ресурс]/RAND. – Режим доступу: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1577.html

ладах узяли участь близько двох тисяч етнічних росіян. Тоді радник президента Естонії Мерле Маїгре назвав ці події «конфліктом гібридного характеру», а естонський народ «прокинувся» і розпочалася робота з розробки превентивних заходів для недопущення повторення подібних випадків.

4.3. Гібридна війна: уроки Грузії для України

Грузія має трагічний та багатогранний досвід протистояння російській агресії у різноманітних формах. На початку 1990-х років на території країни вже активно діяли різноманітні сепаратистські рухи, які одразу після проголошення незалежності Грузії отримали допомогу з російського боку. Не обійшлося без Росії у протистоянні між першим президентом Звіадом Гамсахурдією та Едуардом Шеварднадзе. На хвилі протистояння завдяки допомозі з РФ досягли успіху сепаратисти Південної Осетії та Абхазії. Курс Грузії на інтеграцію в НАТО та ЄС був однією з причин подальшого роздмухування міжетнічних конфліктів і спровокованої Росією війни у 2008 році. Відтоді майже десятиліття не припиняється протистояння, що вимагає від Грузії значних зусиль із протидії загрозам політичного, економічного, фінансового та безпекового характеру. При цьому перелічені події трактуються як елементи боротьби Грузії за свою незалежність, а поняття гібридної війни почало застосовуватися в Грузії лише після агресії Росії проти України.

Післявоєнні уроки Грузії

Російсько-грузинська війна 2008 року сприяла розвитку системи національної безпеки. Національна рада безпеки Грузії (НРБ) активізувала роботу над виявленням та подоланням прогалів, зокрема, було створено передумови для наступних процесів:

- інституціоналізації урядового підходу до планування національної безпеки як комплексного процесу;
- поглиблення міжвідомчої співпраці в рамках процесу планування політики національної безпеки (політичний рівень – міжвідомча комісія на рівні заступників міністрів, які входять до складу НРБ, управлінський рівень – міжвідомчі робочі групи на рівні департаментів, операційний рівень – забезпечення зв'язку, підтримки та нагляду за щоденною роботою з боку Національної ради безпеки Грузії);
- розвитку можливостей державних відомств, залучених до роботи НРБ;
- забезпечення прозорості, відкритості та інклюзивності процесу планування політики національної безпеки через розвиток співпраці з парламентом, НУО, партнерськими країнами та академічними колами.

Конституційні зміни та зміна правлячої коаліції у 2012 році внесли корективи у процес розбудови національної безпеки Грузії. Вертикальна система підпорядкування під егідою Національної ради безпеки зазнала змін, так само розпочався процес законодавчого переформатування під основи парламентської республіки.

Шляхи нейтралізації загроз національній безпеці Грузії

Ключовою загрозою національній безпеці Грузія продовжує вважати можливу російську наступальну операцію для захоплення усієї території країни та встановлення проросійського управління. Єдиним форматом протидії такій загрозі, як визначено у Стратегічному оборонному огляді (Strategic Defense Review), вважається вступ Грузії в НАТО, але він на даному історичному етапі все ще не конкретизований з боку Альянсу¹¹².

Грузія постійно зіштовхується з фактами «повзучої» російської окупації, коли озброєні групи самопроголошених республік та російських військових пересувають знаки розмежування вглиб грузинської території. Грузинська сторона не має дієвого механізму протидії таким акціям, оскільки остерігається чергового масштабного збройного конфлікту, а офіційні заяви та скарги на міжнародному рівні не приносять жодної користі.

Лише у 2017 році Грузія на офіційному рівні визнала загрозами російську пропаганду та заходи «м'якої сили» і розпочала підготовку відповідних заходів з протидії. Грузія виділила гібридну війну як окремий різновид загроз своїй безпеці. Тому сьогодні ця країна активно вивчає досвід України, Балтії та ЄС у формуванні системи протидії гібридним загрозам.

Особливим є той факт, що Грузія не включила у Стратегічний оборонний огляд питання протидії тероризму як загрозу національній безпеці, тим самим зменшивши вагу таких факторів: участь грузинських громадян у ІДІЛ та Аль-Нусра; близькість до традиційних маршрутів радикальних сил через Кавказ; прояви відповідної діяльності підтримуваних Росією угруповань чеченців, абхазів та осетинів; загрози радикалізації населення.

Органи забезпечення національної безпеки

До забезпечення національної безпеки в Грузії залучені *Національна рада безпеки, Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство закордонних справ та Міністерство фінансів*, які мають законодавчо визначені сфери компетенцій та відповідні структурні підрозділи для аналізу, розробки рішень, їх виконання, контролю і перегляду.

Національна рада безпеки Грузії як консультативний орган президента Грузії здійснювала координуючі та наглядові функції в системі національної безпеки та відповідала за створення і розвиток збройних сил. Така ситуація зберігалася

112 G.Goguadze. Georgia officially recognizes Russia's soft power as a major threat. [Електронний ресурс]/«JAMnews». – Режим доступу: <https://jam-news.net/?p=37229>

після конституційних змін у 2004 році аж до 2012 року, коли відбувся перехід до парламентської форми правління. Національна рада безпеки Грузії з 2012 року втратила частину своїх повноважень внаслідок перерозподілу повноважень від президента на користь уряду. За оцінками Atlantic Council of Georgia, це негативно позначилося на національній безпеці, оскільки від Національної ради безпеки Грузії забрали функції з формування цілісної системи національної безпеки, перетворивши її на суто консультативний орган¹¹³.

Уряд Грузії у 2013 році створив Раду державної безпеки та кризового управління (Council for State Security and Crisis Management)¹¹⁴. До цього органу увійшли міністри внутрішніх справ, оборони, закордонних справ та фінансів Грузії, що в цілому повторює структуру Національної ради безпеки Грузії¹¹⁵. Функціонування обох державних інституцій, таким чином, виглядає як дублювання і не сприяє ефективній координації та розбудові національної безпеки, хоча вирішальну роль відіграє урядова Рада.

Законодавчі зміни

Концепція національної безпеки Грузії є засадничим документом для формування державної політики з протидії загрозам¹¹⁶. Третя редакція Концепції була схвалена в січні 2012 року (перші дві — у 2005 і 2011 роках). За оцінками британського аналітичного агентства Chatham House¹¹⁷, оновлений документ має низку сильних і слабких сторін та позбавлений неупередженого стратегічного аналізу. Перевагою оновленої концепції є усвідомлення багатогранності системи забезпечення безпеки держави, включаючи військові та дипломатичні заходи, а також системну роботу із забезпечення економічного розвитку, формування збалансованих торговельно-економічних взаємин, забезпечення надійності та стабільності енергопостачання, збільшення довіри громадян до національних органів влади, досягнення балансу між місцевим самоврядуванням та центральними інституціями.

Суттєвими недоліками Концепції є: відсутність комплексної державної політики щодо забезпечення сталого економічного зростання; відсутність реалістичної програми з подолання бідності та безробіття; нехтування політичною освітою громадян та їх відсторонення від політичних процесів у країні; недостатній рівень врахування ситуації на Кавказі в цілому; відсутність сценаріїв щодо можливого розвитку відносин з Росією; необґрунтовані очікування від ЄС і НАТО в

113 Powers of the National Security Council of Georgia. [Електронний ресурс]/NSC Georgia. – Режим доступу: <https://nsc.gov.ge/eng/static/1587>

114 Georgian government creates the Council for State Security and Crisis Management. [Електронний ресурс]/Agenda.ge – Режим доступу: <http://agenda.ge/news/4376/eng>

115 National Security Council of Georgia. Structure. [Електронний ресурс]/NSC Georgia. – Режим доступу: <https://nsc.gov.ge/eng/static/37>

116 National Security Concept. [Електронний ресурс]/MFA Georgia. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/NationalSecurityConcept.aspx>

117 S. Neil MacFarlane. Georgia: National Security Concept versus National Security. [Електронний ресурс]/ Center for Social Sciences. – Режим доступу: https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/0812pp_macfarlane.pdf

контексті їхнього внеску в безпеку Грузії; слабкість інституційних засад демократичного правління в Грузії; наслідки внутрішніх міграційних процесів населення, зокрема внутрішньо переміщених осіб, для розвитку держави.

Національна оцінка загроз (National Threat Assessment Document) – це щорічний концептуальний документ, який містить ретроспективний аналіз попередніх років з відповідним сценарним прогнозуванням майбутнього розвитку та описом загроз для національної безпеки, ступеня ймовірності їх настання та результатів.

У 2009 році був запущений процес підготовки *Національного безпекового огляду Грузії* (National Security Review), який передбачав реалізацію трьох взаємопов'язаних завдань: 1) адаптацію Концепції національної безпеки і Національної оцінки загроз; 2) координацію при розробці стратегічних документів; 3) розробку Національної безпекової стратегії. Після конституційних змін вказаний процес призупинено до внесення змін та доповнень до законодавства Грузії в частині перерозподілу повноважень між гілками влади.

Національна безпекова стратегія (National Security Strategy) за своєю природою мала б бути стратегічним документом з визначення недоліків системи безпеки Грузії та ефективних і досяжних шляхів їх виправлення. Документ планувалося затвердити до кінця 2012 року, але через конституційні зміни цей процес відкладено до завершення законодавчих змін¹¹⁸.

Відповідальність за підготовку *Національної військової стратегії* (National Military Strategy) перейшла від президента до парламенту та ухвалюється на рівні уряду.

Через зміни та доповнення до законодавства про військовий обов'язок та військову службу (Law on Military Duty and Military Service) і військовий резерв (Law on Military Reserve) у Грузії було порушено систему координації призову та військової служби, яка раніше була в компетенції президента. Залишаючись формально головнокомандувачем, президент втрапив повноваження впливати на ці процеси. Зміни в законодавстві про оголошення надзвичайного стану та воєнного стану обмежили повноваження президента, і наразі відповідні президентські укази потребують урядового схвалення. Останнє ставить під сумнів чинність президентських функцій в разі оголошення воєнного стану.

З 1995 року в Грузії запроваджено систему кризового управління на випадок виникнення масштабних зовнішніх або внутрішніх кризових ситуацій. Лише у 2010 році було запроваджено окрему міжвідомчу систему взаємодії у кризових ситуаціях, однак не прийнято стратегічної концепції кризового управління та документів з планування відповідної роботи. Грузія з 2009 року започаткувала співпрацю з Великою Британією для посилення власної спроможності до кризового управління. Зокрема, у 2016 році спільними зусиллями було відкрито Національний офіс оцінки ситуації (National Situation Room).

118 Strategic Documents of Georgia. [Електронний ресурс]/NSC Georgia.– Режим доступу: <https://nsc.gov.ge/eng/static/57>

Висновки для України

Головним висновком з досвіду Грузії у розбудові національних спроможностей протидії гібридним загрозам є визнання необхідності формування *єдиного державного органу* з незалежним статусом та широкими повноваженнями щодо аналізу внутрішніх та зовнішніх ризиків і загроз, розробкою та впровадженням політики національної безпеки, координацією та контролем за діяльністю всіх органів державної влади. Такий орган має бути максимально віддаленим від політичних партій, мати захищений законодавством мандат на формування і реалізацію національної безпеки, гарантований бюджет і право на співпрацю з усіма інституціями з безпекових питань, право вето на законодавчі та регуляторні акти парламенту, уряду і президента за умови наявності обґрунтованих безпекових пересторог.

Ефективна протидія гібридним загрозам можлива лише *за умови комплексного та системного аналізу* зовнішнього та внутрішнього середовища незалежним і професійним органом без політичного чи економічного впливу будь-яких зацікавлених сторін.

Держава повинна забезпечити *правові рамки для функціонування системи національної безпеки* безвідносно до політичних змін на парламентському чи урядовому рівнях.

При формуванні системи національної безпеки важливо врахувати вплив не тільки зовнішньополітичних, воєнних та макроекономічних чинників, але й технологічного прогресу, трудових, міграційних та культурних взаємовідносин, об'єктивного аналізу спроможностей держави, політичного поля, електоральних уподобань та настроїв.

4.4. Молдова у протидії гібридній агресії

З різноманітними видами впливу, які зараз називають гібридними, Молдова зіштовхнулася давно. Після завершення гарячої фази придністровського конфлікту, в якому Росія повністю підтримала сепаратистів, керівництво РФ вдавалося до різноманітних заходів для повернення Молдови до сфери свого впливу, перешкодження європейському і євроатлантичному вибору країни, залучення її до ініційованих Росією євразійських об'єднань. Росія вдавалася до політичного, економічного, енергетичного, міграційного тиску на владу Молдови, активно поширювала пропаганду та викривлену інформацію через підконтрольні ЗМІ, розглядала можливість використання так званих «зелених чоловічків» для дестабілізації країни.

Відтак з метою посилення своїх інституційних можливостей Молдова розширює співробітництво з ЄС, ОБСЄ, НАТО, США, Румунією. 27 червня 2014 року Молдова підписала Угоду про асоціацію з ЄС, яка з 1 липня 2016 року повністю набула чинності. США надають суттєву допомогу Молдові у протидії ро-

сійському тиску. Наприклад, бюджетом США на 2016-2017 фінансовий період була передбачена допомога Молдові «для протидії російській агресії» на суму в десятки мільйонів доларів (загалом планувалося виділити 51 млн. доларів США «на протидію російському тиску і дестабілізаційним діям в Молдові і Грузії»)¹¹⁹.

Значна частина населення Молдови досі підтримує курс на більшу інтеграцію з Росією, незважаючи на деструктивні дії РФ. На формування такої позиції впливає економічний тиск Росії на Молдову. Зокрема, у 2006, 2013 і 2014 роках Росія заборонила імпорту продукції молдовського виноробства та садівництва, від чого сильно постраждали винороби і місцеві фермери¹²⁰. Претензії Росспоживнагляду до молдовської продукції збіглися в часі з парафуванням Молдовою Угоди про асоціацію з ЄС у 2013 році та її підписанням у 2014 році¹²¹. Водночас Росія дозволила поставки продукції 5 виноробних компаній із Гагаузії і невизнаного Придністров'я, підтримуючи там сепаратистські настрої¹²².

Молдова переорієнтувала експорт вина на ринок Румунії¹²³, яка заявила про підтримку Кишинєва у протистоянні з Росією. Єврокомісія також заявила про готовність задовольнити запит Молдови на збільшення імпорту овочів і фруктів до ЄС¹²⁴. У відповідь на економічний тиск Росії Євросоюз зняв обмеження на ввезення вина з Молдови. Тактика Росії змінилася: зараз вона послабила експортний режим для Молдови, демонструючи це як заслугу проросійського президента І.Додона.

Іншим виміром економічного тиску на Молдову стала трудова міграція до Росії, адже практично третина дорослого населення країни працює в РФ. Гроші, які вони пересилають, складають вагомий частину державного бюджету¹²⁵. Але зараз спостерігається тенденція до зменшення переказів коштів з РФ і зростання переказів з ЄС, Ізраїля, США і Канади. За результатами 2016 року, перекази з РФ зменшилися на 7% у порівнянні з 2015 роком і склали близько 35% від за-

119 США используют Молдову для подрывных мероприятий против России – МИД РФ. [Електронний ресурс]/Terra.md. – Режим доступу: http://terra.md/ru/news/moldova/sua_ispolizuet_moldovu_dlea_podrivnih_meropriyatii/default.aspx

120 Молдова хоче воз'єднатися з Придністров'ям за допомогою євроінтеграції. [Електронний ресурс]/ «Подробности». – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/2027532-moldova-hoche-vozdnatisja-z-pridnistrovjam-za-dopomogou-vrointegratsii.html>

121 Вино молдавских производителей может вернуться в Россию. [Електронний ресурс]/ BBC Русская служба. – Режим доступу: http://www.bbc.com/russian/russia/2015/06/150602_moldavia_wine_russia

122 Как Молдова возвращается на российский рынок. [Електронний ресурс]/ «Капитал». – Режим доступу: <http://www.capital.ua/ru/publication/91024-kak-moldova-vozvrashaetsya-na-rossiyskiy-rynok#ixzz4q12X4FJO>

123 Румыния станет крупнейшим потребителем молдавских вин. [Електронний ресурс]/ «Locals». – Режим доступу: <http://locals.md/2015/rumyniya-stanet-krupneyshim-potrebitелем-moldavskih-vin/>

124 Баррозу: тиск Росії на Молдову – неприпустимий. [Електронний ресурс]/ «Радио Свобода». – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/25386308.html>

125 О.Будзінський. Путін і Східне партнерство. [Електронний ресурс]/ «Збруч». – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/16763>

гального обсягу грошових переказів, що надійшли в Молдову. У 2013 році Росія шантажувала Кишинів видворенням молдовських заробітчан, примушуючи країну відмовитися від асоціації з ЄС та приєднатися до Митного союзу. У цей спосіб Москва також намагалася збільшити число прихильників проросійських сил у Молдові¹²⁶. Нейтралізатором такого деструктивного впливу РФ стало впровадження ЄС безвізового режиму для громадян Молдови, що стимулювало молдован до пошуку роботи в європейських країнах.

На енергетичному фронті Молдові довелося поступитися «Газпрому» контролем над своєю газотранспортною системою. Задля посилення енергетичної безпеки країни у 2014 році було запущено в експлуатацію газове з'єднання з Румунією — газогін Яси-Унгени, але його потужність склала тільки 1 млн. куб. м. газу на рік, що становить близько 0,1% від загального споживання газу в країні. І тільки у 2017 році за підтримки ЄС почалося будівництво продовження цього газопроводу до Кишинєва, де зосереджено 60% споживачів газу¹²⁷.

Важелем газового тиску РФ на Молдову є так званий «борг» за газ, поставлений «Газпромом» споживачам у Придністров'ї, який у 2017 році сягнув 6,5 млрд. доларів¹²⁸. Однак це борг компанії «Молдовагаз», 50% акцій якої володіє «Газпром», а 13,44% — передано в управління «Газпрому» Комітетом з управління майном Придністров'я. Здійснюючи у такий спосіб опосередковану фінансову підтримку незвіданої республіки, Росія заявляє про начебто заборгованість держави Молдова і використовує це як метод політичного тиску.

Певні успіхи Молдова має на фронті боротьби з пропагандою. По-перше, в Молдові активно порушують питання щодо впливу російських ЗМІ на внутрішньополітичну ситуацію в країні. За оцінками експертів, Росія так чи інакше контролює майже дві третини телевізійних каналів Молдови, які поширюють антиєвропейські меседжі¹²⁹. По-друге, з метою зменшення використання ЗМІ олігархами і бізнес-групами, контрольованими Росією, було внесено поправки в Кодекс телебачення і радіо, що обмежили до двох кількість ЗМІ, якими може володіти одна особа¹³⁰. Крім цього, у 2013 році набуло чинності рішення Координаційної ради щодо телебачення і радіо (КРТР), згідно з яким щонайменше 30% ефірного

126 Россия выгоняет молдавских гастарбайтеров. [Електронний ресурс]/ «МК». – Режим доступу: <http://www.mk.ru/politics/article/2013/09/18/917253-rossiya-vyigonyaet-moldavskih-gastarbajterov.html>

127 Газопровод Унгены-Кишинев идет на опережение. Молдова и Румыния решили завершить строительство на год раньше. [Електронний ресурс]/ «NewsMaker». – Режим доступу: <http://newsmaker.md/rus/novosti/gazoprovod-ungeny-kishinev-idet-na-operezhenie-moldova-i-rumyniya-reshili-zavershi-30454>

128 "Газпром" отказался реструктуризировать долг Молдовы за газ. [Електронний ресурс]/ «Апостроф». – Режим доступу: <https://economy.apostrophe.ua/news/jenergetika/2017-02-13/gazprom-otkazalsya-restrukturizirovat-dolg-moldovy-za-gaz/86688>

129 Т.Ляшенко. Молдова на шляху євроінтеграції: взаємовідносини влади та опозиції. [Електронний ресурс]/ – Режим доступу: http://www.ippiend.gov.ua/uploads/nz/nz_78/liashenko_moldova.pdf

130 Доповідь про права людини в Молдові за 2016 рік. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://md.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/210/2017/04/MOLDOVA-HRR-2016-RUS.pdf>

часу телеканалів і радіостанцій у прайм-тайм мають займати програми місцевого виробництва, при цьому квота на програми румунською мовою має бути 50%. У травні 2015 року КРТР заборонила ретрансляцію російського каналу «Россия 24», звинувативши його в дезінформації суспільства та порушенні закону. Були також накладені покарання на канали Prime, Television 7, RTR Moldova та Ren TV Moldova за ретрансляцію маніпулятивних і пропагандистських російських новин та аналітичних передач¹³¹.

Водночас спроби закрити російські пропагандистські канали наштовхнулися на жорстку реакцію США та ЄС, які вказали на недемократичність такого кроку. Молдові довелося дослухатися. Блокування доступу до російських соціальних мереж теж наразі не розглядається, хоча в Молдові обговорювали таку можливість і вивчають український досвід у цьому питанні¹³².

Стосовно законодавчого поля, то лише у червні 2017 року до парламенту Молдови було подано законопроект щодо боротьби з іноземною пропагандою. Він передбачає посилення інформаційної безпеки держави і захист інформаційного простору від пропаганди, яку просувають російські ЗМІ, що транслюються по всій країні.

Молдова активно протидіє загрозам сепаратизму, які підігрує Росія. У 2014 році, перед підписанням Угоди про асоціацію між Молдовою і ЄС, молдовським спецслужбам вдалося запобігти дестабілізації країни. Агенти російського ГРУ ГШ, разом з башканом Гагаузької автономії Михайлом Формузалом і головою Управління молоді і спорту Гагаузії Анатолієм Кара, намагалися створити на півдні Молдови воєнізовані загони для проведення операції за зразком тієї, що була втілена на Сході України¹³³. За підготовку «гагаузьких диверсантів» у 2014 році відповідали ті ж особи, які потім, восени 2016 року, були причетні до спроби держперевороту в Чорногорії. З метою протидії сепаратизму були ухвалені поправки до Кримінального кодексу Молдови щодо посилення відповідальності за подібні дії. Крім цього, у 2016-2017 роках були прийняті норми, що регламентують застосування сили і озброєння іноземними військовослужбовцями на території РМ, а також застосування сили і озброєння ЗС Молдови в мирний час, які можна впевнено назвати спрямованими на стримування можливих дій «зелених чоловічків».

Протидія кіберзагрозам є актуальною для Молдови, яка в цьому напрямку має певні законодавчі та інституційні напрацювання. У 2013 році було представлено робочу версію «Дорожньої карти» у сфері кібербезпеки Республіки Молдова на 2013-2015 роки¹³⁴. У 2015 році була прийнята постанова уряду «Про Національ-

131 Там же.

132 Україна-Молдова: Разные подходы к ожидаемому вмешательству России в выборы. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://russian.eurasianet.org/node/64481>

133 Как в Молдове предотвратили «донецкий сценарий» в 2014 году. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://cripo.com.ua/?sect_id=4&aid=226429

134 Правительство готовит программу по обеспечению кибернетической безопасности в Республике Молдова. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.egov.md/ru/communication/news/pravitelstvo-gotovit-programmu-po-obespecheniyu-kiberneticheskoy-bezopasnosti-v>

ну програму кібербезпеки Республіки Молдова на 2016-2020 роки». На виконання цієї програми уряд Молдови затвердив Обов'язкові мінімальні вимоги кібернетичної безпеки¹³⁵. Важливу роль у створенні ефективної системи кібербезпеки має підготовка фахівців, що проводиться за допомогою ЄС і НАТО. Молдовські спеціалісти визнають, що головною проблемою забезпечення кібербезпеки в країні є недостатній професіоналізм — навіть за наявності передових технологій країна досі відчуває брак відповідних спеціалістів.

З огляду на складну економічну та внутрішньополітичну ситуацію Молдові важко протистояти тим гібридним впливам, які чинить на країну Росія, застосовуючи широкий спектр інструментів. Особливо це стосується просування проросійських сил до влади у Молдові, питань економіки і пропаганди. Суспільство Молдови розколоте, що не сприяє консолідованій діяльності владних інституцій з реалізації послідовного курсу на проведення реформ та розбудову успішно функціонуючих державних інституцій. Тільки завдяки активній діяльності проєвропейських сил та за конструктивної підтримки зовнішніх гравців Молдові вдається протистояти гібридному тиску РФ, спрямованому на її повернення до сфери впливу Кремля.

4.5. Інтеграційна гібридність відносин Білорусі та Росії

На відміну від країн Східного партнерства, які підписали угоди про асоціацію з ЄС, досвід Білорусі у протистоянні гібридній агресії варто розглядати з точки зору негативних наслідків та спроб білоруського керівництва протистояти тиску Москви. На жаль, офіційний Мінськ виступає радше одним з проксі-інструментів агресії проти України. Вплив Росії на Білорусь має тотальний характер з огляду на залежність Білорусі від РФ практично у всіх сферах: від політичної й економічної до військової й енергетичної. Тому білоруське керівництво обмежене у можливостях протидії.

По-перше, Союзна держава Росії та Білорусі (СД) накладає на Мінськ зобов'язання координувати з РФ свою зовнішньополітичну, безпекову та оборонну діяльність. Функціонує регіональне угруповання військ (сил) Росії та Білорусі, здійснюється спільна охорона зовнішнього кордону в повітряному просторі, проводяться щорічні спільні навчання стратегічного та оперативного-тактичного характеру.

По-друге, Білорусь є активним учасником пострадянських інтеграційних проєктів політико-економічного (СНД) та оборонно-безпекового характеру (ОДКБ), створених під егідою Росії. Одним з пріоритетів головування РБ в ОДКБ у 2017 році було посилення міжнародного впливу організації та поліпшення оперативної готовності Колективних сил¹³⁶.

135 В Молдове утверждены Обязательные минимальные требования кибернетической безопасности. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.iksmedia.ru/news/5376936-V-Moldove-utverzheny-Obyazatelnye.html>

136 Итоги белорусского председательства подведут главы ОДКБ 30 ноября на саммите в Минске. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.soyuz.by/news/security/36983.html>

По-третє, з 2015 року Білорусь стала членом Євразійського економічного союзу (САЕС) — проекту Росії, спрямованого на поглиблення економічних зв'язків РФ з пострадянськими країнами, зокрема, Білоруссю. В полоні таких концентричних кіл інтеграції з Росією Білорусі практично неможливо проводити незалежну зовнішню політику.

Від початку російської агресії проти України офіційний Мінськ визначив два напрямки побудови відносин з Києвом: посередництво у врегулюванні конфлікту; продовження торгово-економічної співпраці з Україною¹³⁷. Білорусь вдалася до вибудовування неофіційного каналу комунікації з Україною для демонстрації нейтральної позиції, дистанціювання від агресивної політики Росії та відновлення контактів з ЄС і США.

З метою нейтралізації негативних наслідків гібридної агресії Росії проти України Білорусь, хоча й з низькою ефективністю, зосередилася на наступних задачах:

у військово-безпековій сфері: протистояти втягненню в російсько-український конфлікт на боці Росії; не допустити перетікання конфлікту з України на територію Білорусі; посилити білоруський сектор безпеки і оборони; не допустити ініціювання РФ подібного до українського сценарію в Білорусі;

в інформаційній сфері: дотримуватися інформаційного нейтралітету в білоруських ЗМІ щодо подій в Україні; оминати питання анексії Криму Росією, але й не визнавати її офіційно; використати ситуацію в Україні для формування позитивного іміджу білоруського лідера як гаранта стабільності;

в економічній та енергетичній сферах: посилити присутність на українському ринку, зайнявши місце російських підприємств; зайняти ніші на російському ринку, які вивільнюються через санкції РФ проти України; не приєднуватися до санкційної політики Кремля щодо України.

У **військовому вимірі** О.Лукашенко зосередив увагу на посиленні боєздатності білоруського війська, координації зусиль між різними силовими структурами. Нова редакція закону «Про военний стан» від лютого 2015 року внесла відповідні зміни до нормативної бази Білорусі: введення воєнного стану можливе при засиланні іншою державою чи від імені іншої держави на територію Білорусі озброєних банд, іррегулярних військ, найманців чи підрозділів регулярних військ¹³⁸. У липні 2016 року президент підписав нову Воєнну доктрину Білорусі, в якій серед загроз визначені т.зв. «кольорові» революції і провокування внутрішніх військових конфліктів¹³⁹.

137 Максак Г. Украина и Беларусь в новых реалиях: между безопасностью и экономикой. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prismua.org/belarus-ua/>

138 Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.by/document/?guid=12551&rp0=H11500244&p1=1>

139 Андрей Поротников. Национальная оборона: рассчитывать только на себя Белорусский ежегодник 2017 Сборник обзорных и аналитических материалов по развитию ситуации в Республике Беларусь в 2016 году [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nmbn.by.eu/yearbook/get/yearbook2017.pdf>

У 2014-2016 роках О.Лукашенку вдавалося уникати питання про розміщення на території Білорусі російської військової авіабази, хоча російська сторона наполегливо пропонувала на авіабазі у Бобруйську розмістити дві російські ескадрильї СУ-27СМЗ. Водночас у російських ЗМІ з'являлася інформація про плани Кремля розмістити в Білорусі ще дві бази — ракетну базу ОТРК «Іскандер» та базу сухопутних військ або сил спеціальних операцій¹⁴⁰. Вірогідно, що компромісом стала міжурядова російсько-білоруська угода про спільне технічне забезпечення регіонального угруповання військ, яка була підписана в листопаді 2016 року і набула чинності в грудні 2017 року; термін дії угоди – 5 років¹⁴¹.

Залежність Білорусі у військовій сфері часто використовується Кремлем для досягнення своїх цілей у гібридній війні проти України. Яскравим прикладом є російсько-білоруські військові навчання «Захід-2017», що відбувалися на території Росії та Білорусі у вересні 2017 року. Масштабна передислокація військової техніки (до 680 одиниць) та особового складу (12,7 тис. військовослужбовців) російської армії на територію Білорусі викликала значне занепокоєння в Україні та інших сусідніх державах¹⁴².

В інформаційному просторі офіційний Мінськ був менш успішним через слабкість національних засобів масової інформації у формуванні суспільної думки. Відсутність чіткої позиції офіційного Мінська щодо подій у Криму та на Донбасі спонукала білоруських громадян переорієнтовуватися на російські медіа і, відповідно, займати проросійську позицію. Охоплення аудиторії національними білоруськими телеканалами (ОНТ, Білорусь-1) у 2014 році зменшувалося, а російськими каналами (НТВ-Білорусь і РТР-Білорусь) — розширювалося¹⁴³. Серед користувачів мережі інтернет у Білорусі також домінували vk.com, mail.ru і yandex.by.

Така ситуація спонукала білоруську владу в грудні 2014 року прийняти зміни до закону «Про засоби масової інформації». Міністерство інформації РБ отримало можливість без судового розгляду блокувати доступ до інтернет-ресурсів білоруського сегменту. Поправки в кримінальний та кримінально-процесуальний кодекси передбачили кримінальне покарання за розміщення в мережі закликів до захоплення влади чи її зміни силовим шляхом¹⁴⁴. Так, наприкінці 2014 року на

140 Сивицький А. Зачем Беларусь усиленно перевооружается с помощью России? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://csfps.by/ru/posts/20170710>

141 В Белоруссии вступило в силу соглашение с РФ об обеспечении региональной группировки войск. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/4775252>

142 Максак Г. Украина и Беларусь в новых реалиях: между безопасностью и экономикой. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prismua.org/belarus-ua/>

143 Елена Артёмченко. Национальная система СМИ: спираль неэффективности / Белорусский ежегодник 2014. Сборник обзорных и аналитических материалов по развитию ситуации в Республике Беларусь в 2014 году, Вильнюс 2015, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://belinstitute.eu/sites/biss.newmediahost.info/files/attached-files/yearbook2014.pdf>

144 Михаил Доросевич, Марина Соколова. Интернет: инфраструктура, пользователи, регулирование Белорусский ежегодник 2014. Сборник обзорных и аналитических материалов по развитию ситуации в Республике Беларусь в 2014 году, Вильнюс 2015, <http://belinstitute.eu/sites/biss.newmediahost.info/files/attached-files/yearbook2014.pdf>

декілька днів були заблоковані незалежні он-лайн ресурси belapan.com, belapan.by, charter97.org, naviny.by, belaruspartisan.org, udf.by, 21.by, gazetaby.com, zautra.by і gasyja.com. У грудні 2017 року було заблоковано видання «Білоруський партизан». У 2015-2016 роках білоруська влада зреагувала на посилення російськими ЗМІ критики на адресу О.Лукашенка щодо його неоднозначного ставлення до анексії Криму і затримала білоруських журналістів, які працювали на російські ЗМІ.

Росія є головним **економічним та енергетичним партнером** для Білорусі, адже на неї припадає майже 50% обсягу білоруського товарообігу¹⁴⁵. Оскільки більшість товарів з Білорусі може бути вільно замінена товарами російського виробництва або за рахунок імпорту з третіх країн, то Кремль має економічний важіль впливу на Мінськ і використовує його у вигляді запровадження обмежень на торгівлю. Білорусь не має симетричної відповіді.

Білорусь має кредитну залежність від РФ — без кредитів Росії та її інтеграційних структур Мінськ не зможе виконувати свої зобов'язання із зовнішніх боргів. Для прикладу, в 2011-2013 роках Білорусь отримала кредит Антикризисового фонду ЄврАзЕС у розмірі 3 млрд. доларів США, а в 2014 році — 2 млрд. доларів від російського банку ВТБ.

Особливий інтерес для Мінська представляють російські енергетичні ресурси. Щорічно Білорусь закуповує в РФ близько 22 млрд. куб. м природного газу для власних потреб та 20 млн. тонн нафти для переробки на білоруських НПЗ. За підрахунками білоруських експертів, у 2015 році пільгові ціни на нафту і газ надали додатковий бонус країні у розмірі 5,3 млрд. доларів США бюджетних надходжень¹⁴⁶. Нижчі за ринкові ціни на енергоресурси для РБ дозволяють РФ маніпулювати ціноутворенням залежно від поведінки Білорусі.

Білорусько-російські відносини мають вплив на безпекову сферу України, адже Білорусь намагається знайти компроміс між залежністю від РФ і бажанням зберегти мінімальний добросусідський рівень відносин з Україною. Київ позитивно оцінив готовність Мінська стати майданчиком для проведення переговорів із врегулювання ситуації на Донбасі, а також готовність до відновлення показників торговельно-економічної співпраці. Втім, у білоруські плани постійно втручається Кремль, використовуючи позицію Білорусі як інструмент гібридного впливу на Україну.

145 Татьяна Манёнок, Анатолий Паньковский. Беларусь – Россия: сложные трассы нового «общего рынка» / Белорусский ежегодник 2014. Сборник обзорных и аналитических материалов по развитию ситуации в Республике Беларусь в 2014 году, Вильнюс 2015, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://belinstitute.eu/sites/biss.newmediahost.info/files/attached-files/yearbook2014.pdf>

146 Анатолий Паньковский. БЕЛАРУСЬ – РОССИЯ: ОТ БРАТСТВА К СОЮЗНИЧЕСТВУ. Белорусский Ежегодник 2016 Сборник обзорных и аналитических материалов по развитию ситуации в Республике Беларусь в 2015 году [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nmnby.eu/yearbook/get/yearbook2016.pdf>

Рівень довіри між країнами знизився, особливо після викрадення українських громадян російськими спецслужбами з території Білорусі в 2017 році¹⁴⁷, шпигунських скандалів і взаємної висилки дипломатів. Однак найбільшої шкоди двостороннім відносинам завдає позиція Білорусі на міжнародній арені. Підтримуючи Кремль, в ПА ОБСЄ і на ГА ООН Білорусь не голосує і навіть блокує резолюції на підтримку територіальної цілісності України та засудження ситуації з порушенням прав людини в Криму¹⁴⁸. Через позицію Мінська підсумкові декларації самітів Східного партнерства у 2015 і 2017 роках суттєво втратили політичну вагу в питаннях визнання Росії агресором.

Неприсмним є факт використання контексту України у боротьбі режиму Лукашенка з опозицією та протидії внутрішнім масовим заворушенням. Білоруська влада намагалася показати «український слід» у масових вуличних протестах, які охопили Білорусь у березні 2017 року¹⁴⁹. Окремі білоруські експерти пояснили це тим, що білоруські спецслужби надавали О.Лукашенку інформацію з російських джерел¹⁵⁰.

У середньостроковій перспективі навряд чи варто очікувати офіційного перегляду політичної позиції Білорусі та зменшення її проксі-інструментальності в стратегії Кремля. Україна також має враховувати, що Москва та Мінськ завершують підготовку нової редакції Воєнної доктрини Союзної держави Росії та Білорусі, чим Росія ще більше підпорядкує Білорусь у сфері безпеки та оборони, обмежуючи її суверенітет.

147 ФСБ ОФИЦИАЛЬНО ПОДТВЕРДИЛА, ЧТО 19-ЛЕТНЕГО ГРИБА ОБВИНЯЮТ В ТЕРРОРИЗМЕ – МИД. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.tsn.ua/ukrayina/fsb-officialno-podtvrdila-chto-19-letnego-griba-obvinyayut-v-terrorizme-mid-926373.html>

148 Голосування Білорусі в ООН — це другий ніж в спину Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://espreso.tv/news/2017/11/15/golosuvannya_bilorusi_v_oon_ce_drugyy_nizh_v_spynu_ukrayini_geraschenko

149 Ю.Царик. «Украинский след» и открытая дезинформация. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://csfps.by/ru/posts/20170314>

150 Ю.Царик. Организаторы весенних акций протеста сработали в пользу России. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://euroradio.fm/ru/carik-organizatory-vesennih-akciy-protesta-srabotali-v-polzu-rossii>

5. ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

Незважаючи на гібридну агресію Росії проти України, що триває вже чотири роки, в системі безпеки держави досі є прогалини, які не дозволяють їй відновити територіальну цілісність і суверенітет та виконати зобов'язання з гарантування безпеки українського суспільства. В результаті, страждають громадяни України, які проживають в окупованому Криму й ОРДЛО, у «сірих» та прилеглих до лінії зіткнення зонах, інших регіонах України, що зазнають безпосереднього впливу агресора або гібридних загроз.

Для протидії гібридним загрозам, за висновками українських експертів¹⁵¹, у державному безпековому механізмі України бракує наступних змін: переходу до дійсно парламентської республіки; запровадження цілісного стратегічного системного бачення державної політики та реформування; проведення тотальної люстрації; нейтралізації проросійського олігархату; зміни моделі прийняття рішень та пріоритетності захисту народу, а не влади; повної деполітизації і «декомунізації» державного безпекового механізму та підвищення його професіоналізму, скоординованості і спроможностей реагувати на нові загрози; підвищення відповідальності українських посадовців; політичної волі подолати корупцію; чітко сформульованої інформаційної політики; належної соціально-гуманітарної політики.

Виправлення ситуації доцільно здійснювати на основі аналізу прогалин у системі України з гарантування безпеки суспільства, зокрема й аналізу, зробленого у цій публікації, та з урахуванням досвіду окремих країн ЄС і Східного партнерства, напрацьованого ними у протистоянні російським гібридним загрозам.

Державна система безпеки в умовах гібридної війни потребує застосування негайних загальнонаціональних заходів для підвищення здатності України гарантувати безпеку суспільства, першочерговими з яких є:

- проведення реальної, а не імітаційної загальнодержавної діяльності з викорінення корупції та зменшення впливу на владу олігархічно-орієнтованої системи;
- виявлення та ліквідація схем корумпування українських державних службовців, політиків, членів парламенту та уряду;
- вжиття дієвих заходів із викорінення російської агентури з державної системи;

151 Сприяння розбудові можливостей України гарантувати безпеку суспільства в умовах гібридних загроз. Результати експертного опитування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://geostrategy.org.ua/images/%D0%94%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%8E.pdf

- схвалення окремим документом (стратегією) комплексу заходів з протидії гібридним загрозам за зразком Спільного рамкового документу ЄС з протидії гібридним загрозам;
- розвиток державно-приватного партнерства у сприянні розгортанню повноцінного мовлення на окупованій території;
- посилення контррозвідувальних спроможностей держави та проведення активних заходів;
- нейтралізація діяльності представництв «ДНР» і «ЛНР» за кордоном та проведення роботи з недопущення їх появи;
- протидія російському впливу на українське суспільство через релігійні організації;
- ліквідація існуючих та нейтралізація нових спроб встановлення прихованих контурів зовнішнього управління секторами безпеки, економіки, медіа з боку агресора;
- моніторинг та протидія спробам агресора відкрити «західний фронт» криптовійни проти України та «північний фронт» з території Білорусі;
- посилення процедури відбору на державну службу з метою відсіювання кандидатів, які можуть завдати шкоди національній безпеці України;
- використання в Україні досвіду країн Балтії щодо статусу «негромадяни» і визначення процедури відновлення громадянства України для осіб, які зреклися громадянства України та сприяли окупантам.

Хоча **воєнна організація України** за чотири роки російської агресії суттєво покращилася та підвищила свою спроможність, все ще існують прогалини, які вкрай необхідно заповнити. З метою підвищення здатності воєнної організації держави протистояти гібридним загрозам доцільно, серед іншого, вжити наступних заходів:

- на міжнародному рівні продовжити закріплення за Росією статусу агресора і сторони російсько-українського конфлікту, що стане на заваді проведенню псевдо-миротворчої операції за участю російських «миротворців», а також покладе на РФ повну відповідальність за порушення територіальної цілісності і суверенітету України, прав людини на окупованих територіях, за наслідки руйнувань, розкрадання і знищення державного та приватного майна;
- посилити міжнародний тиск на Росію з метою сприяння розширенню мандата Спостережної місії ОБСЄ на російсько-українських пунктах пропуску на всю неконтрольовану ділянку кордону між Україною і Росією;

- підвищити відповідальність за корупційні дії, які стосуються сектору безпеки і оборони України, прирівнявши їх до зради Батьківщині;
- переглянути принцип територіальної дислокації підрозділів ЗС України з тим, щоб забезпечити можливість оборони країни по всьому периметру;
- забезпечити розміщення українських підрозділів у регіонах з підвищеною загрозою стимуляції зовнішніми силами сепаратизму та розвиток там цивільно-військових відносин, спрямованих на нейтралізацію загроз сепаратизму і підвищення авторитету української армії;
- визначити кінцевою метою розбудови Збройних Сил України створення здатності протистояти армії будь-якої із сусідніх країн, а критерієм має стати здатність протистояти армії РФ (без урахування ядерного компоненту);
- посилити військову співпрацю з Євросоюзом шляхом проведення навчальних курсів і тренувань із залученням спеціалістів з країн ЄС; введення в навчальні програми військових навчальних закладів програм з інтеграції України до Спільної політики безпеки й оборони ЄС; долучення до PESCO; участі українських військових в усіх місіях й операціях ЄС та бойових тактичних групах Євросоюзу;
- завершити створення ефективної системи територіальної оборони України, впроваджуючи окремі елементи досвіду Польщі і країн Балтії, у тому числі схвалити закон «Про територіальну оборону», врегулювати механізми залучення підрозділів ТО і використання ними зброї;
- прискорити схвалення закону про протимінну діяльність, яким зафіксувати запровадження в Україні міжнародних стандартів гуманітарного розмінування IMAS, створити міжвідомчий (урядовий) координаційний орган (центр) гуманітарного розмінування та забезпечити можливість залучення міжнародних структур різної форми власності до заходів із забезпечення безпеки та проведення робіт з очищення мінно-забруднених територій, а також використання міжнародної допомоги для цих цілей.

Правоохоронна система України виявилася неготовою до протидії як гібридним, так і прямим загрозам з боку Росії. Низький рівень компетентності, корумпованість, використання посад не з метою підтримки громадської безпеки, а задля особистого збагачення, призвели до того, що протистояти зовнішнім впливам була готова не система, а окремі підрозділи і правоохоронці. При цьому до протидії гібридній агресії можна було підготуватися заздалегідь, адже, наприклад, у Молдові Росія застосовує схожі шаблони. Та навіть сьогодні правоохоронна система України має прогалини, які необхідно заповнити, аби гарантувати безпеку суспільству, і для цього слід:

- радикально реформувати правоохоронні органи, підвищити їхнє фінансове і матеріальне забезпечення, навчання, тренування і підготовки до виконання завдань;
- забезпечити відновлення довіри суспільства до правоохоронної системи шляхом посилення щільної взаємодії з населенням та місцевими громадами із застосуванням підходу community policing, у тому числі й за сприяння Консультативної місії ЄС в Україні;
- перетворити правоохоронні органи на суспільно-орієнтовану структуру, а не інструмент гарантування недоторканності влади;
- посилити відповідальність правоохоронців за корупційні та протиправні дії з метою недопущення перетворення їх на каральні структури щодо суспільства;
- завершити переформатування Служби безпеки України після остаточного набуття оперативної здатності Державним бюро розслідувань, перетворивши її з правоохоронного органу на службу гарантування державної безпеки із контрольно-розвідувальними, протидиверсійними й антитерористичними функціями;
- внести зміни до закону «Про контрольно-розвідувальну діяльність», зокрема, доповнити його положеннями про протидію диверсійним актам та диверсійним органам і натомість виключити положення, які дублюють положення закону «Про протидію тероризму»;
- нейтралізувати зусилля ФСБ РФ з використання криміналітету в Україні з метою внутрішньополітичної дестабілізації;
- провести інформаційну кампанію задля підвищення відповідальності громад за власну безпеку і разом з тим забезпечити умови для поширення досвіду створення центрів безпеки на всі громади, а також запровадити інститут громадських помічників поліцейських за зразком Естонії;
- розробити систему захисту критично важливої інфраструктури у тісній взаємодії з міністерствами інфраструктури, енергетики й оборони, в тому числі й з використанням новітніх технічних методів документування та контролю.

Енергетичний сектор України на даному етапі все ще зберігає залежність від імпорту природного газу, нафти, нафтопродуктів, ядерного палива, вугілля та інших енергоресурсів, що в умовах продовження російської агресії та погіршення безпекової ситуації в Європі є значною загрозою для існування держави. Для дієвого опору зовнішній агресії Україна має в найкоротші терміни скористатися усім доступним ресурсним та організаційним потенціалом для підвищення енергетичної незалежності і стійкості до можливого російського застосування багатокomпонентного наступу.

Початок 2019 року видається зручним моментом для Росії спробувати реалізувати масштабний план з ліквідації незалежності України шляхом застосування мультифронтального удару на політичну, військову, енергетичну, соціальну та інформаційну сфери. Скориставшись закінченням чинних контрактів на постачання і транзит газу територією України, Росія може зупинити подачу газу, чим спровокує необхідність переформатування режиму роботи української ГТС та розбалансує систему газопостачання Центрально-Східної Європи. Звинувативши Україну у перериванні транзиту до ЄС, РФ водночас може заблокувати постачання вугілля та нафтопродуктів, застосувати кібератаки на об'єкти Об'єднаної енергетичної системи з тим, щоб викликати її колапс та спровокувати соціальні протести та безлад.

Для мінімізації такого сценарію в найкоротші терміни необхідно:

- створити підпорядковану РНБОУ дієву управлінську вертикаль з координації енергетичної політики держави на чолі зі Спеціальним Уповноваженим в ранзі віце-прем'єра;
- погодити та запровадити план реалізації невідкладних заходів з підготовки енергетичного сектору до функціонування в умовах надзвичайного стану та мінімального рівня допомоги ззовні із середньостроковою метою досягнути максимального забезпечення енергопотреб із внутрішніх резервів;
- завершити прийняття необхідних законів та нормативно-правових актів, спрямованих на зміцнення енергетичної безпеки, збільшення внутрішнього видобутку вуглеводнів, створення їх стратегічних резервів, забезпечення функціонування галузі в умовах надзвичайного стану, а також на підвищення енергоефективності і скорочення енергоспоживання;
- провести перевірку готовності енергетичної системи до роботи в умовах надзвичайної ситуації, в тому числі із залученням сусідніх країн ЄС шляхом організації серії навчань;
- проаналізувати ступінь впливу російського капіталу на економіку держави, визначити критичні галузі та розробити план з його нейтралізації;
- протидіяти прихованій та замаскованій експансії російського капіталу в чутливій сфері української економіки, передусім, в енергетичний, оборонний та фінансовий сектори;
- забезпечити постійний моніторинг ситуації в країні, насамперед моніторинг дій фінансово-промислових груп та оцінку ймовірних сценаріїв впливу на них з боку Росії, для коригування державної політики;
- націлити зусилля на соціально-економічний розвиток прикордонних, перш за все з РФ, районів, щоб незадовільний рівень життя там не став підґрунтям для сепаратизму;

Інформаційна безпека є досить специфічною складовою протистояння гібридним загрозам з боку Росії, оскільки прояви інформаційно-психологічного впливу не завжди мають відкритий характер, що не дозволяє відразу локалізувати загрози та зменшити рівень негативного впливу. Крім цього, інформаційна війна зачіпає більшість напрямків суспільно-політичного життя. Росія здійснює інформаційний вплив диференційовано на різні цільові групи в Україні. Саме тому, починаючи з 2014 року, розуміння інформаційної безпеки значно перевищує за спектром загроз, рівнем завдань та інструментами реагування поняття інформаційної політики.

У протистоянні інформаційним загрозам Україна досягла значних успіхів, навіть зважаючи на низький рівень початкової готовності до відсічі агресії. Втім, досягнуті позитивні трансформації не можуть гарантувати надійну захищеність національних інтересів України від майбутніх проявів російської інформаційної агресії, адже російська сторона має значну перевагу в засобах ведення інформаційної війни та постійно адаптує нові інструменти і технології підривної діяльності.

На цьому тлі доцільно впровадити декілька рекомендацій, які можуть посилити захищеність України від загроз в інформаційному та кібернетичному просторі:

- на додаток до санації українського медіапростору від російського контенту слід забезпечити його наповнення якісним інформаційним продуктом вітчизняного виробництва;
- наповнити систему іномовлення змістом, який має бути побудований на врахуванні інформаційних потреб різних цільових аудиторій за кордоном;
- деталізувати Доктрину інформаційної безпеки на рівні документів операційного і тактичного рівнів з чітким розподілом відповідальності за реалізацію окремих завдань у сфері інформаційної політики та кібербезпеки;
- посилити координацію між головними суб'єктами інформаційної політики задля вибудовування дієвої системи стратегічних комунікацій та просування українського іміджу за кордоном;
- більш диференційовано підходити до роботи відповідальних інституцій (МІП, МЗС) з країнами при виробленні меседжів щодо України та пошуку каналів їх доведення за кордоном, враховуючи різноманітні суспільні настрої;
- ефективно використовувати інструменти публічної дипломатії, а в процесі формування позитивного іміджу України періодично проводити опитування громадської думки у відповідних країнах чи регіонах активності;

- активізувати та систематизувати співпрацю з НУО, експертами, культурними діячами для посилення можливостей відповідних державних організацій;
- посилити кооперацію з європейськими аналітичними центрами щодо протидії російській пропаганді як в Україні, так і в сусідніх країнах, зокрема Молдові;
- створити державні (за участю держави) засоби масової інформації для національних меншин України (мовою національних меншин) і наповнювати їх патріотичним змістом;
- посилити кіберзахист державних об'єктів та нарощувати власні інформаційні і кіберможливості за взірцем тандему «Український Кібер Альянс» — «Інформ-Напалм»;
- збільшити кількість інформаційних матеріалів (друкованих, аудіо-, відео-), які розповідають про реальне життя в регіонах РФ, внутрішні загрози для російського суспільства, антинародну діяльність керівництва РФ та інші аспекти, щоб протидіяти російському впливу із залучення громадян на бік так званого «проросійського» вибору.

Гібридні впливи РФ на **українське суспільство** включають комбінацію інформаційних впливів, підтримки проксі-організацій, політичних партій, які використовуються для просування ідеологічних інтересів Росії, зокрема, ідеї «русского мира», співпраці в рамках Митного союзу, протидії євроатлантичній інтеграції. При цьому РФ активно використовує тези дискримінації російськомовних та російськокультурних в Україні, що й стало своєрідною підставою для легітимізації російського вторгнення та окупації Криму.

Протягом багатьох років у рамках допомоги «співвітчизникам» Росія підтримувала проросійські організації і політичні рухи, які зіграли одну з провідних ролей під час окупації Криму і вторгнення на Донбас. Використовувалася системна пропаганда. Та й сьогодні жителям тимчасово окупованих територій подається викривлена інформація про «загострення кризи в Україні». Нині російські засоби комунікації широко інтегровані у світові, використовують множинні можливості впливу на інформаційний простір через соціальні мережі, створюють проксі-вплив у різних країнах, зокрема й через підтримку різних організацій, які потім ретранслюють потрібні Росії меседжі.

Українська держава має бути проактивною у сферах захисту прав національних меншин, реалізації Стратегії з прав людини, консолідації суспільства, підтримки громадських організацій, реалізації програм підтримки громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях. Для цього важливо впровадити в життя такі рекомендації:

щодо підтримки неурядових організацій (НУО):

- створення владою майданчиків комунікації з вітчизняними НУО;
- підтримка правозахисних організацій у їхній діяльності із захисту прав людини; поширення інформації про діяльність організацій, що працюють у сфері захисту прав людини;
- підтримка діяльності українських громадських організацій у країнах ЄС;
- реалізація стратегії у сфері захисту прав людини;

щодо тимчасово окупованих територій:

- підтримка політв'язнів на території окупованого Криму і Росії (забезпечення адвокатів, підтримка родин політичних в'язнів);
- підтримка соціально-гуманітарних заходів стосовно громадян на тимчасово окупованих територіях (освітня політика, медичне і соціальне забезпечення, робота з молоддю);
- розвиток українського мовлення на тимчасово окуповані території і «сірі зони»;

щодо прав національних меншин:

- постійний моніторинг імплементації закону України про протидію дискримінації;
- широка комунікація з боку держави з представниками національних меншин з питань, які стосуються їхнього життя, зокрема, культури, мови, прав і представництва в органах влади;
- ухвалення законодавства у сфері захисту прав корінних народів України;
- поширення інформації про реальні проблеми та здобутки у сфері захисту прав національних меншин, прав людини, зокрема в країнах Східної Європи;
- відновлення посади Уповноваженого в сфері етнонаціональної політики.

Російська гібресія не лише в політичній чи економічній сферах, а й на ціннісно-смісловому рівні створює виклики для української **політики національної пам'яті**. Намагання Росії та деяких інших країн-сусідів України, зокрема Польщі та Угорщини, шляхом історичних спекуляцій дискредитувати сам факт існування соборної, суверенної держави вимагає об'єднання зусиль і ресурсів органів державної влади, відповідальних за освітню, культурну й інформаційну політику, громадських та академічних науково-дослідних установ, культурних і освітніх закладів, кіно, телебачення, засобів масової інформації. Зусилля цих установ повинні бути спрямовані на пошук відповідних засобів реагування.

З метою вирішення проблем збереження національної пам'яті та ефективної протидії гібресії Росії у сфері політики національної пам'яті необхідно:

- ініціювати та розробити Стратегію збереження національної пам'яті та протидії історичним маніпуляціям деяких зарубіжних країн, передовсім Російської Федерації, спрямованим на дискредитацію української історії та державності;
- у найкоротший час створити незалежну анонімну експертну раду з оцінки та перегляду підручників історії;
- провести моніторинг діючих законів України, які так чи інакше стосуються проблем політики національної пам'яті і, за необхідності, внести до них зміни;
- здійснювати постійний моніторинг дій Росії та її агентів впливу на Заході, спрямованих на компрометацію історії і державності України, ефективно реагувати на такі дії;
- встановити дієвий контроль за розповсюдженням на території України друкованих матеріалів, в яких викривлено подається історія України;
- створити постійно діючий майданчик з представників громадянського суспільства, науково-дослідних установ, навчальних закладів для обговорення концепції історії України, питань політики національної пам'яті у контексті протидії гібридній війні Росії;
- активно залучати до обговорення питань політики національної пам'яті представників європейських інституцій.

Насамкінець, Україні слід інтенсифікувати зусилля з приєднання до Європейського центру з протидії гібридним загрозам у Гельсінкі та трьох центрів передового досвіду НАТО - з питань енергетичної безпеки у Вільнюсі, СтратКому у Ризі та кібероборони у Таллінні.

ПІСЛЯМОВА

В давні часи щит використовували для захисту, якісний щит означав надійний захист та діяв на супротивника як стримуючий фактор. Недаремно, слово щит стало уособленням захисту держави і безпеки для суспільства. Щит в оборонному сенсі — це набір засобів і способів їх використання. Щит у війні гібридного типу є складним і багатограним поняттям, оскільки в цьому випадку в якості зброї використовуються невійськові засоби, які націлені, переважно, на суспільство з усіма аспектами його життя.

В умовах максимального розвитку і доступності засобів масової інформації та комунікації, спростилося здійснення агресором інформаційно-пропагандистського впливу на суспільство, а от створення захисного щита для суспільства — ускладнилось. Агресор не виглядає як відкритий ворог, а свої дії маскує під лозунги “підкулування” про окремі групи людей в державі-жертві, натомість вимальовуючи її керівництво та патріотичну частину суспільства в образі “ворога”, який завдає їм шкоди. Це сковає опір держави та підриває довіру суспільства до неї. Крім цього, до агресії проти однієї держави втягуються суспільства й інших країн, наприклад, Білорусі, Молдови, Польщі й інших держав, що вказує на необхідність вивчення їхнього досвіду протидії гібридним загрозам та піднімає потребу міжнародної безпекової співпраці на вищій рівень.

Для ефективного протистояння гібридним загрозам з боку РФ українському керівництву необхідно тісно співпрацювати з громадськістю, особливо організаціями громадянського суспільства, підвищувати його довіру до своїх дій. Хоча Росія як агресор допускає низку помилок, в результаті чого її гібридна війна проти України стає все менш ефективною, але й Україна припускається внутрішніх помилок та дуже повільно їх виправляє. Частина прогалин у системі безпеки України, незважаючи на чотири роки протистояння російській агресії, все ще залишаються актуальними та становлять небезпеку для суспільства.

Створення щита для протистояння гібридній агресії Росії вимагає від України, перш за все, внутрішнього зміцнення, пов’язаного із розбудовою належного врядування і суспільно орієнтованих силових структур, викориненням корупції і деолігархізацією, консолідацією суспільства, забезпеченням незалежного від правлячих структур функціонування організацій громадянського суспільства, розвитком дієвого економічного й енергетичного ринків, проведенням збалансованої міжєтнічної і міжконфесійної політик, широким правдивим інформуванням суспільства про чутливі теми, включаючи історичні, які використовуються, або можуть використовуватись агресором для досягнення своїх цілей.

У будь-якому випадку, забезпечення безпеки суспільства має дійсно стати системою, до якої залучені не тільки силові структури, але й неурядові організації, приватний сектор, бізнес, експерти і наукові кола, незалежні ЗМІ та інші актори. Тільки комплексний всеохоплюючий підхід дозволить консолідувати суспільство і забезпечити його безпеку. Такий підхід може стати прикладом для інших країн Східного партнерства, які потерпають від гібридних загроз.

ГІБРИДНІ ЗАГРОЗИ УКРАЇНИ І СУСПІЛЬНА БЕЗПЕКА. ДОСВІД ЄС І СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

Підготовлено за результатами досліджень в рамках проекту
«Сприяння розбудові можливостей України гарантувати безпеку суспільства
в умовах гібридних загроз».

За загальною редакцією В.Мартинюка (керівника проекту)

Експертна група проекту:

М.Гончар, А.Чубик, С.Жук, О.Чижова, Г.Максак, Ю.Тищенко, О.Зварич

За підтримки:

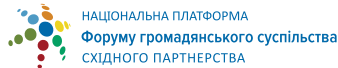
Міжнародного фонду «Відродження»

Європейського Союзу

Проекту «Громадська синергія»

Під егідою Української сторони Платформи громадянського суспільства
Україна-ЄС

Окремі думки, висловлені в аналітичному документі, є позицією експертної групи і не обов'язково відображають точку зору ЄС та Міжнародного фонду «Відродження».

© Центр глобалістики «Стратегія XXI»

Передрук матеріалів в некомерційних цілях вітається.

Посилання на видання, авторів і вебсайт <http://geostrategy.org.ua> є обов'язковим.

Київ 2018